

Eesti rahvastiku sünniteave 1944-1959: teostuvusuuring ja kvaliteedianalüüs

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

RU Sari A Nr 42

© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

ISBN 9985-820-79-7

	EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE Postkast 3012, Tallinn 10504, Eesti
---	---

Kogumikus esitatud arvandmeid on võimalik tellida ka elektroonilisel kujul *Lotus*- või *ASCII*-formaadis. Soovijail palun pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

Tables presented in the issue on diskettes in Lotus or ASCII format could be requested from Estonian Interuniversity Population Research Centre.

EESSÕNA

Käesolev publikatsioon esitab Eesti rahvastiku sünniteabe 1944-1959 korrastamisele suunatud teadustöö tulemused. Teostuvusuuringu ja kvaliteedianalüüsi vormis kulgenud töö põhieesmärgiks oli selgitada käsitlusaluse perioodi sünnijuhte hõlmava arhiivse materjali seisund ning kaardistada võimalused selle nüüdisaegset andmekäsitlemist võimaldaval kujul teadus- ja rakenduskäibesse toomiseks.

Teave kõnealuse ajavahemiku rahvastikuarengust Eestis on olnud äärmiselt fragmentaarne, mis moodustab terava kontrasti sel perioodil aset leidnud rahvastikumuutuste ulatusega. Säilinud andmetabulatsiooni napi sisu ja hetkeorientatsiooni tõttu pole rahvastikuarengu järjepidevate trendide taastamine nimetatud perioodi osas võimalik ning tõepärase pildi taastamine on mõeldav arhiivsete algallikate poole pöördumise kaudu. Viimased on Eestis põhimõtteliselt säilinud, kuid nõuavad kasutussevõtmisel mahukat eeltööd. Niisuguse töö esimeseks sammuks on andmestiku seisundi evalvatsioon ning seonduvate metodoloogiliste ja andmetehniliste küsimuste läbitöötamine. Sünniteabele keskendumine polnud antud kontekstis muidugi juhuslik, vaid peegeldab asjaomase protsessi fundamentaalset rolli rahvastikutaastes. Sünniteabe alusel tehtavad järeldused kehtivad paljus rahvastikusündmuste registreerimissüsteemi ning sündmusstatistika kohta üldisemalt.

Laiemas kontekstis kuulub töö *Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi* raamistikku, mille sihiks on korrastada sõjajärgne rahvastikustatistika viisil, et kujuneks varasemaga haakuv tervik ning kogu riigi eksisteerimisega hõlmavad võrreldavad andmerekad. Eestis on selleks tarvilike mitmesuunaliste tööde kavandamine ja teostus jäänud suuresti teadlaskonna kanda, senitehtu on keskendunud nüüdisajaga vahetult külgnevale perioodile 1965-1990, alates möödunud kümnendi keskpaigast on Programmi raamis avaldatud üle tosina rahvastikustatistilise kogumiku (EKDK RU, Sari C). Käesolev töö märgib ühtlusarvutuste järje lähenemist varasemale etapile, mis ulatub Eesti Vabariigi lõpuaastatest kuuekümnendateni või andmekorralduslikus mõttes 1959 aasta rahvaloenduseni.

Kontekstist tulenev sihiseade laiendas töö ajaraami esialgselt kavandatuga võrreldes ja nihutas selle alguspunkti aastasse 1940, mil leidis aset iseseisvusajal üles ehitatud andmekorralduse lammutamine ja asendamine sovetikorraldusega. Toimunud pöördte mõtestamise andmekorralduslik vajadus lisas Eesti Vabariigis 1926 aastal sisseseatud registreerimissüsteemi iseloomustuse, mis poolsajandilise mahavaikimise tõttu on suhteliselt vähe teada isegi erialainimeste hulgas, laiemas publikust rääkimata. Alguspunkti nihutamine tähendas ühtlasi sõja-aastate kaasamist, mille kohta on puudunud praktiliselt igasugused statistilised kokkuvõtted ja teave. Ilma neile aastatele langenud mitmekordset süsteemuutust käsitlemata oleks olnud küllalt raske, kui mitte võimatu tasakaalustatud tervikpilti luua. Samuti pole tõmmatud käsitlusalusele perioodile jäika piiri teiselt poolt, puudutades põgusalt ka hilisematel kümnenditel toimunud arengut.

Teostuvusuuringu ja kvaliteedianalüüs hõlmas töid viies üksteist täiendavas suunas. Esimese töösuuna raames on Riigiarhiivis säilitatava materjali (fond R-2144) ja kirjanduse põhjal loodud ülevaade rahvastikusündmuste registreerimiskorraldusest käsitlusalusel perioodil, koondatud ja analüüsitud perekonnaseisuametnike tööd reguleerinud juhendid ja eeskirjad. Teisena leidis selgitamist Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivis säilitatava andmestiku hoidmisviisi ja terviklikkuse, samuti on arhiivmaterjali alusel analüüsitud registreerimisvõrgu muutumist ning selle kvaliteedimõju. Kolmanda töösuuna raames töötati välja protseduurid ja meetodika arhiivsete sünnikirjete arvutamiseks. Kaasaegseid andmedefinitsioone ja standardeid rakendav andmehõive hõlmas aastaid 1953-1954, millele hilisregistreerimine lisas kirjeid ka 1955 aastast; teostatud on nimetatud aastaandmestiku uustötlus ning valminud standardtabelite komplektid. Neljas töösuund keskendus uusloodud andmekogumi kvaliteedile põhitunnuste lõikes, muuhulgas leidis multivariaatsete meetodite abil analüüsimist sünni registreerimisajaks. Viiendaks on teostuvusuuringuga seonduvalt teostatud loendusvahemiku 1959-1970 sünniteabe ruumiline ühtlusarvutus, mis on avaldatud omaette publikatsioonina (EKDK RU, Sari C).

Kõigis nimetatud suundades on töö tulemused esmakordsed, kuivõrd sündmusstatistilise andmestiku kvaliteedianalüüsi pole varem Eestis teostatud. Mitmes osas laieneb esmakordsuse fakt ka teistele sarnast andmekorraldust jaganud riikidele, sh Venemaale. Kuid mis peatähtis, tulemused annavad kindluse täismahulise andmeloomeprogrammi võimalikkusest ja vajalikkusest käsitlusperioodi kõrge kvaliteediga ning terviklikuna säilinud sündmusstatistika korrastamiseks ning teaduskäibesse toomiseks. Töös aprobeeritud kvaliteedianalüütilised võtted võiksid leida rutiinset rakendust ka kaasaegse riigistatistika kogumisel.

Kvaliteedianalüütilise tulemi kõrvalsaadusena toob töö esile ka uudset protsessianalüütilist teavet, mis aitab mitmes aspektis täpsustada Eesti rahvastikuarengut 1940-1950 aastatel. Rõhutamist väärib asjaolu, et näilisele lihtsakoelisusele töö raames korrastatud teave toetab teaduskäsitlemist sündimuse erinevatest

aspektidest hoopis laiemal rahvastiku- ja sotsiaalprotsesside skaalal, hõlmates näiteks rahvastiku põlisus- ja rahvuskoojust ning etniliste rühmade taastet, loote- ja lastesuremust, tööhõivet ja sotsiaalset stratifikatsiooni või onomastikat jms. Mitmes valdkonnas võib korrastatud kõikne sündmusstatistika osutada koguni ainukeseks teabeallikaks, mille põhjal taolisi protsesse saab aegpidevana analüüsida.

Rahvaarvu väiksus teeb sünnistatistika tervikliku korrastamise teostuvusuuringus välja töötatud protseduuri alusel pikemas ajaperspektiivis reaalseks ka suhteliselt tagasihoidlike ressurssidega, mille leidmine on Eestile tahtmise korral kahtlusteta jõukohane. Kava teostumise korral oleks tulemuseks Euroopa mõõtkavas tähelepanu vääriv andmekogum, mis võiks lisaks rahvastikuteadusele leida rakendust ka teistes teadussuundades.

Käesoleva töö valmimisele on aidanud kaasa palju asjalikke inimesi, kellele kuulub autorite siiras tänu. Arhiivimaterjalide kasutusvõimaluse loomisel oli asendamatult Siseministeeriumi rahvastikutoimingute osakonna koostöö eesotsas Enel Pungasega, oma pikaajalisele töökogemusele tuginedes andis väärtuslikke selgitusi perekonnaseisuarhiivi juhataja Svetlana Toots. Andmetööde etapil oli võtmeisikuks Ulna Kull, kelle töösse suhtumine tagas paljus loodud teabekogumi täpsuse, kogumiku vormistamisel oli abiks Teet Pungas. Töö on valminud sihtteema *Eesti rahvastikuareng: põhitrendid ja tulevikusuundumused* raames ning sellele on tarvilikku tuge andnud Eesti Teadusfondi grant nr. 5111.

SISUKORD

1. Rahvastikusündmuste registreerimise põhijooned Teise maailmasõjani	VII
1.1. Rahvastikusündmuste kirikuregistreerimine	VII
1.2. Statistikaasutuste teke	X
1.3. Rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimine Eesti Vabariigis	XI
1.3.1. Perekonnaseisuametnike institutsiooni ja keskasutuse loomine	XII
1.3.2. Rahvastikusündmuste registreerimisprotseduur	XIV
1.3.3. Sündmusstatistika korraldus	XVI
1.3.4. Perekonnakirjad ehk rahvastikuregistri algatamine	XVII
2. Rahvastikusündmuste registreerimine 1940-1959	XX
2.1. Sissestatud registreerimiskorralduse arengujärgud	XXI
2.2. Registreerimisasutuste võrk	XXIII
2.2.1. Registreerimist juhtivad ja teostavad asutused	XXIII
2.2.2. Registreerimisvõrgu kahetasandilisus	XXIV
2.2.3. Registreerimisüksuste arv ja suurus	XXVI
2.2.4. Registraatorite koosseis	XXIX
2.2.4.1. Edgar Rajandi isik	XXX
2.2.5. Registreerimiskeel	XXXIII
2.3. Rahvastikusündmuste registreerimisprotseduuri põhijooned	XXXIV
2.4. Perekonnaseisuaktide vormistamine ja käive	XXXIX
3. Sünniakti andmesisu	XLI
3.1. Elus- ja surnultsünni määratlus	XLI
3.2. Sünniakti tunnuskooelus	XLIV
3.3. Sünniteabe standardtöötlus ja publitseerimine	XLVII
4. Sünniteabe arvutistamine ja uustöötlus	LII
4.1. Arvutistamine	LII
4.2. Teostuvusuuringu põhitunnused ja nende määratlused	LIII
4.2.1. Sugu	LIII
4.2.2. Sünniliik: elus- ja surnultsünd	LIV
4.2.3. Sünniliik: üksik- ja mitmiksünd	LV
4.2.4. Sünniaeg ja sünni registreerimisaeg	LVI
4.2.5. Sünnikoht ja elukoht	LVII
4.2.6. Vanus	LVIII
4.2.7. Sünnijärjestus	LVIII
4.2.8. Perekonnaseis	LX
4.2.9. Elusolevate ja surnud laste arv	LXI
4.2.10. Rahvus	LXI
4.2.11. Põhitegevus	LXIII
4.2.12. Amet ja töökoht	LXIV
4.3. Uustöötluse standardkava ja ruumiline ühtlusarvutus	LXVI
5. Sünniteabe kvaliteedianalüüs.....	LXVIII
5.1. Andmetäielikkus	LXVIII
5.1.1. Arhiivimaterjali täielikkus	LXIX
5.1.2. Taastatud sünniaktid	LXXI
5.2. Sünniregistreerimise ajastus	LXXIV
5.2.1. Elus- ja surnultsündide registreerimisaeg	LXXVI
5.2.2. Registreerimisaja diferentsatsioon	LXXVIII
5.3. Sünniteabe tunnustäielikkus	LXXXIII
5.3.1. Täitmispuute levimus	LXXXIV
5.3.2. Täitmispuute kordsus ja diferentsatsioon	LXXXVI
Viited	LXXXIX

JOONISED

- Joonis 1. Sünniaktide registreerimissagedus, 1941-1958
- Joonis 2. Sünniaktide registraatori ametipüsivus, 1940-1950
- Joonis 3. Sünniaktide registreerimiskeel, 1945-1970
- Joonis 4. Sündide soosuhe, 1953/1954
- Joonis 5. Surnultsündimuskordaja, 1953/1954
- Joonis 6. Mitmiksündimuskordaja, 1953/1954
- Joonis 7. Sünnisesoonsus: kalendrikuu, 1953/1954
- Joonis 8. Sünnisesoonsus: nädalapäev, 1953/1954
- Joonis 9. Vanemate elukoha lahknevus, 1953/1954
- Joonis 10. Ema vanus, 1953/1954
- Joonis 11. Sünnijärjestus, 1953/1954
- Joonis 12. Laste elulemus, 1953/1954
- Joonis 13. Segarahvussünnid, 1953/1954
- Joonis 14. Naistööhõive kordaja, 1953/1954
- Joonis 15. Ametikoostis, 1953/1954
- Joonis 16. Sünnipõlvkonna suurus, 1941-1950
- Joonis 17. Taastatud sünniaktide arv, 1945-2002
- Joonis 18. Sünniaktide taastamise vanuskõver, 1945-2002
- Joonis 19. Elussünni registreerimisaeg, 1953/1954
- Joonis 20. Surnultsünni registreerimisaeg, 1953/1954
- Joonis 21. Täitmispuudega sünniaktide arv, 1953/1954

1. RAHVASTIKUSÜNDMUSTE REGISTREERIMISE PÕHIJÕONED TEISE MAAILMASÕJANI

Käesolev peatükk käsitleb rahvastikusündmuste registreerimise kujunemist Eestis keskajast Teise maailmasõjani. Kuigi registreerimise varasem arengujärk käesoleva uurimuse aineseks oleva perioodiga vahetult kokku ei puutu, on seda tarviliku tausta loomiseks ometi mõistlik põgusalt puudutada. Järgneva ülevaate koostamisel XVII–XIX sajandi ulatuses on olnud soodne võimalus tugineda põhjalikele ajaloodemograafilistele käsitlustele, mille kaudu leidis paljud aset kogu rahvastikuteadusliku uurimistöö (taas)tärgamine Eestis 1960–1970 aastatel.

Samas mõneti paradoksaalselt on tänapäevale lähema ajajärgu ehk Eesti Vabariigis läbiviidud andmekorraldusreformi kohta hoopis vähem kirjutatud. Kui mitme teise eluala, olgu näiteks sotsiaalkindlustuse, tervishoiukorralduse või teatri kohta on ülevaateid ilmunud, siis rahvastikusündmuste registreerimise ja asjakohase statistika kohta polegi pärast Teist maailmasõda sisuliselt ühtegi ülevaadet koostatud. Valdonna vahest suurema spetsiifilisuse kõrval on selle põhjuseks ilmselt ka asjaolu, et andmekorralduse vallas läbiviidud ettevõtmiste sihipärasus ja kvaliteediorientatsioon, millega pärast Teist maailmasõda sisse seatud korraldust on raske võrrelda. Nimetatud asjaolude tõttu võib Eesti Vabariigi tsiviilregistreerimise süsteemi lühikirjeldus hilisema korralduse lähtepunkti markeerimise kõrval sisaldada ka mitmeid rahvastikuhuvilistele suhteliselt vähe teadaolevaid üksikasju.

1.1. Rahvastikusündmuste kirikuregistreerimine

Euroopa rahvastel ulatub rahvastikusündmuste registreerimise algus tagasi keskaega ning seostub kiriku tegevusega, mis oli tollases ühiskonnas õigupoolest ainuke läbi kogu sotsiaalse hierarhia ulatuv institutsioon. Inimelu tähtsamad sündmused (sünd, abiellumine ja surm) pidid tollases korralduses saama kohustuslikult sanktsioneeritud vastava kirikliku talituse – ristimise, laulatuse või matusetalituse kaudu, mis kätkes endas korraga nii õiguslikku kui sakraalset legitiimsiooni. Kõnealuste talituste ning antud seoses kirikule laekunud tasude arvestuseks hakkasid vaimulikud pidama registreid, mis aja jooksul võtsid eriraamatute ehk meetrikate kuju.

Kohati levinud arvamuse kohaselt seostatakse taolist rahvastikusündmuste üleskirjutust usupuhaustusega, kuid tegelikkuses on see alguse saanud märgatavalt varem. Erinevas vormis peetud kirjade piirkonniti varieerunud sisseseadmise aega on küllap võimatu päris täpselt kindlaks, mistõttu eri autorid ja allikad pole kirikuregistreerimise ajaraami kaugeltki ühtmoodi asetanud [Janson 1913; Kurtshinski 1934; UN 1955]. XVI sajandiks on taoline praktika Euroopas üsna levinud, mis lubab Tridenti kirikukogul 1563. aastal sätestada ristimis-, matmis- ja laulatusraamatute pidamise kohustuslikkuse. Mitmel pool ulatus taoline kohustus varasemasse aega, näiteks ÜRO Statistikaameti koostatud ülevaate andmeil hakati Hispaanias kirikumeetrikaid pidama aastast 1394, Inglismaal kohustati vaimulikkonda sündmuste üle arvestust pidama aastal 1538, Prantsusmaal ilmus vastav edikt aasta hiljem. Siiski ei küündinud ükski neist varastest registreerimissüsteemidest rahvastikus asetleidvate sündmuste kõikse registreerimiseni [UN 1991].

XVI sajandil levis koguduseliikmete perekonnaseisu muutuste järjekindel kirikuraamatutesse kandmine jõudsalt luterlikus kirikus. Saksamaalt kandus see komme edasi Skandinaaviasse ja Baltimaadesse, muutudes üldiseks XVII sajandi keskpaiku. Baltimaade vanima säilinud kirikuraamatu au kuulub siiski katoliku kirikule, nimelt vastureformatsiooni-aegsele Riia Jakobi kogudusele [Must 2000]. Selle andmed kajastavad sünde ja laulatusi ajavahemikust 1582–1621, muuhulgas leidub seal mitmeid sissekandeid ka Eesti alalt pärit talupoegade ja linnakodanike kohta (tänapäeval hoitakse seda unikaalset arhivaali Uppsala ülikooli raamatukogus). Eesti alalt on vanemad säilinud kirikuraamatuid pärit XVII sajandi esimesest poolest ja keskpaigast — Keila (1627), Haapsalu (1656), Jüri (1657) ja Rõuge (1661).

Rahvastikusündmuste registreerimise arengu oluliseks teetähiseks sai 1686 aasta Rootsi kirikuseadus, mis jõustus Eesti- ja Liivimaal 1694 aastal ning kehtis põhiosas ka Vene ülemvõimu ajal kuni 1832 aasta kirikuseaduse vastuvõtmiseni. Laiemas kontekstis oli kirikuseadus absolutistliku riigireformi üheks osaks, mis tugevdas kuningavõimu kõrgaadli poisitsiooni arvel ning tõstis luteri kiriku riigikiriku staatusse [Andresen 1998]. Kõik teised usulised liikumised peale ortodoksse luterluse keelati rangelt ära ning Rootsi konstitueerus monokonfessionaalse riigina.

Konkreetsemas avalduses oli 1686 aasta kirikuseaduse eesmärgiks kirikuolude ühtlustamine ja täpsem normeerimine, mis olid riigikiriku loomiseni determineeritud hulgast erinevatest ja üsna süsteemivabalt välja antud määrustest ja korraldustest. Rahvastikusündmuste registreerimise alal kohustas seadus õpetajaid pidama arvestust kõigi sündide (ristimiste), abiellumiste (laulatuste) ja surmade (matuste) üle, samuti kogudusse juurdetulnute ja sealt lahkunute nimekirja. Ristimistel märgiti kirikuraamatusse lapse

(ees)nimi, isa ees- ja lisanimi, ristimise kuupäev ja isa elukoht (küla, mõis). Ema nimi ja lapse sünniaeg on märgitud vaid vähestes meetrikates, sama kehtib vaderite nimede kohta. Matustel on märgitud matuse kuupäev, maetu nimi ja vahel ka tema suhe mõne teise isikuga (kelle poeg, tütar, naine vms). Laulatuse puhul sisaldab meetrika märgitud abiellunute nimed ja nende elukohta enne abiellu astumist, samuti on kirjas abiellu astumise kuupäev. Oluline on tähele panna, et ÜRO koostatud ülemaailmses rahvastikuregistreerimise ja sündmusstatistika ülevaates märgivad Rootsis just aastat 1686 kõikse rahvastikuregistreerimise algusajaks [UN 1985]. Nõnda on ühe pikima registreerimiskogemusega riigi aupaiste laienev ka Eestile, Lätile (Liivimaa osas) ja Soomele, mis kõik olid XVII sajandi lõpul Rootsi krooni all¹.

Tegelikkuses polnud sündmuste registreerimine kuningavõimu autoriteedi toel kehtima pandud registreerimisnõudest hoolimata kaugelt ühtlane ning sõltus suuresti pastori isikust ja kohusetundest. Heldur Palli poolt teostatud analüüsid on näidanud, et varasemates meetrikates on eriti puudulikult kajastatud surmajuhtumid, mõnedes kihelkondades koguni ainult 15-20 protsendi ulatuses². Sündmuste alaregistreerimise kõrval väärib Eesti tollase andmestiku täielikkust mõjutanud tegurite hulgas omaette esiletoomist Põhjasõda, mille käigus suur osa meetrikatest hävis. Palli andmetel on nüüdse Eesti alalt säilinud XVI sajandi meetrikaraamatuid vaid 39 kihelkonna või koguduse kohta [1995]. Teabe väärtust kahandab ka selle lünklikkus, pikemaajad, vähemalt ühe demograafilise põlvkonna ulatuses pidevaid meetrikaid leidub tollest ajajärgust vaid kolme kihelkonna – Rõuge (1661-1696), Põltsamaa (1663-1710) ja Noarootsi (1660 aastad kuni 1710) kohta.

Põhjasõja lõppedes ja katkuepideemia vaibudes jätkus meetrikaraamatute pidamine Eesti alal vaid üksikutes paikades — pastorid olid suuremalt jaolt kas surnud või sõja jalust põgenenud ning seetõttu polnud kedagi, kes oleks seda tööd edasi viinud. Olude normaliseerudes, käsikäes uute pastorite tulekuga asi siiski järk-järgult paranes ja XVIII sajandi jooksul kasvas meetrikaraamatute arv pidevalt. Kõnealuse sajandi keskpaigast ilmuvad juba terves reas kihelkondades meetrikad, mille alusel on võimalik taastada rahvastikulugu juba järjepidevana tänapäevani välja. Vahepõike korras võib lisada, et XVIII sajandil ilmuvad meetrikat täiendava allikaliigina personaalraamatud, kuhu kanti koguduseliikmete kohta andmeid perekondade kaupa, mis meetrikaraamatutes ei sisaldunud (nt kirjaoskuse, elukohavahetuste jms kohta)³.

Uue nimetamisväärsse muutuse rahvastikusündmuste registreerimisse tõid XIX sajandi kolmekümnendad aastad. Neil aastatel läbiviidud reformide eesmärgiks oli valitsusaparaadi kaasajastamine, mille käigus tugevnes keskvõimu kontroll äärealade üle. 28. detsembril 1832 välja kuulutatud ning aastast 1834 jõustunud kirikuseadusega allutati evangeelne luterliku kirik Vene Impeeriumi siseministeeriumile ning siinsetest kirikuorganisatsioonidest said Peterburi peapiiskopkonna osad. Seadusega unifitseeriti kiriku korraldust ja nivelleeriti mitmed seni Balti provintside vahel eksisteerinud erisused.

Rahvastikusündmuste registreerimise seisukohalt oli oluline kirikuraamatute vormi ning nende pidamise korra muutmine. 1832 aasta kirikuseadusega kehtestati uued, trükitud formularile täidetavad meetrikaraamatud ja personaalraamatud, mis olid mõeldud ühe aasta jooksul asetleidnud rahvastikusündmuste registreerimiseks. Kuni selle ajani oli raamatuid peetud suhteliselt vabas vormis, mille tõttu esitatud andmete hulk võis märgatavalt varieeruda. Teise olulise uuendusena võib mainida nõuet pidada meetrikaraamatuid kahes eksemplaris — iga aasta lõppedes teine eksemplar sissekannete koopiatega saata luterliku kiriku konsistooriumile Tallinnas või Riias. Just nimetatud asjaolu on aidanud tagada materjali säilivuse, mida Heldur Palli koostatud ülevaate kohaselt võib alates kõnealuse seaduse jõusseastumisest võib pidada täielikuks [1995].

Uue vormi kohaselt peetud sünnimeetrikas märgiti lapse sünni- ja ristimise aeg, vanemate elukoht, lapse eesnimi, vanemate nimed, seisus, tegevusala ja amet, samuti vaderite nimed. Oluline on märkida, et meetrikas kuulusid kohustuslikuna kirjanemisele ka surnultsünnid ning lapsed, kes olid surnud enne ristimist. Vanemate andmetest selgus samuti, kas tegemist oli abielu- või vallassünniga. Abielumeetrika esitab laulatuse kuupäeva ning pruudi ja peigmehe elukohad, vanemate nimed, elukohad ja sotsiaalse staatuse, abiellujate perekonnaseisu (vallaline või lesk) ja vanuse. Surnameetrikasse tuli vastavalt 1832 aasta seadusele märkida surma ja matuse aeg, lahkunu nimi, sugu, vanus, perekonnaseis, viimane elukoht, seisus või amet, ning surma põhjus. Kuivõrd pastorite teadmised meditsiinist olid väga erinevad ja mingit ühtset surmapõhjuste nomenklatuuri ei rakendatud, siis on andmed surmapõhjuste kohta paratamatult ebaühtlased [Rootsmäe 1987].

¹ Esikoha kõnealuses pingereas näppab endale Taani, kes märgib sündide, surmade ja abielude kõikse registreerimise algusaastaks 1646 [UN 1985].

² Meetrikaraamatutesse kanti reeglina kihelkonna surnuaiale maetute andmed, kuna aga tollal maeti suur osa rahvast veel külakalmetesse, ongi andmestik napp. Vanusrühmiti puudutas alaregistreeritus eeskätt lapsi, eriti kui surm leidis aset enne lapse ristimist [Palli 1996].

³ Meetrika- ja personaalraamatute kõrval moodustavad ajaloodemograafia allikate teise peamise rühma mitmesuguste maa- ja hingerevisjonide materjalid, mis peegeldavad rahvastiku arvu, koostist ja paigutust [Ligi 1971; 1973; 1976; Vahre 1973].

Üldjoontes kehtisid samad nõuded apostlike õigeusu koguduste meetrikaraamatutele, mille roll andmeallikana XIX sajandi neljakümnendatel aastatel käivitunud usuvahetusliikumise tõttu hüppeliselt kasvas. Põhimõttelisi muutusi rahvastikusündmuste registreerimissüsteem tsaaririigi lõpuni sealtpäele läbi ei teinud, kuigi väiksemaid ümberkorraldusi esines. Seoses venestamisega viidi ka luterlike kirikuraamatute pidamine 1890 aastatel üle vene keelele, mis tekitas omajagu segadust ja moonutusi algselt ladina tähestikus kirjutatud nimede kirillitsasse (ning omariikluse saabudes vastupidises suunas) transkribeerimisel. XX sajandi algus tõi kiriklikku perekonnaseisu arvestusse esimesed erandid — sektantide, baptistide ja adventistide perekonnaseisu registreerimine anti kohalike omavalitsuste või politseiasutuste pädevusse. Nimetatud sammud polnud aga määravaks siiski tsiviilregistreerimise sisseseadmine, vaid pigem riigikiriku vastumeelsus lahkuskude konfessionaalseid õigusi tunnustada.

Üldistavalt võib kirikuraamatute pidamise ja säilimise olukorda Eesti- ja Liivimaal hinnata küllalt sarnaseks Põhja-Euroopa maadele, eristudes positiivses suunas üsna selgelt Vene impeeriumi ülejäänud osadest registreerimisega hõlmatuses kui andmestiku täpsuse osas [Palli 1995; Must 2000].

1.2. Statistikaasutuste teke

Rahvastikuarengu analüüsimise vaatenurgast jääks aga käsitus muidugi poolikuks, kui jätaksime puudutamata sündmuste registratsiooniga algava andmekorraldusliku ahela järgnevad lülid ehk teisisõnu statistika. Selles osas olid Balti provintside saavutused sootuks tagasihoidlikumad ning võrreldes Rootsi ja Rootsi krooni alla kuulunud Soomega, jäi statistikaasutuste kujunemine siinmail enam kui sajandi võrra hilisemaks. Osundatud põhjusel puuduvad Eesti kogurahvastiku kohta kuni XIX sajandi teise pooleni ka lihtsamad demograafiliste sündmuste arvu kokkuvõtted. Rahvastikuprotsesside asjalikum käsitus on taolises olukorras saavutatav üksnes töömahuka peretaastemeetodi rakendamise teel, mille arendasid 1940-1950 aastatel välja Louis Henry ja Hannes Hyrenius [Henry 1980; Hyrenius 1942]. Eestis on kõnealust meetodit rakendatud Rõuge, Karuse ja Otepää kihelkonna monograafilistes uurimustes [Palli 1973; 1984; 1988].

Esimesed statistikaasutused, kubermangu statistikakomiteed, moodustati Eesti- ja Liivimaal 1860 aastatel ning tinglikult võib seda ajajärku pidada tänapäevase rahvastikustatistika sünniajaks Baltimaadel. Tänu edumeelsetele ja entusiastlikele juhtidele — komitee sekretäriks Eestimaal määrati Paul Jordan ning Liivimaal Friedrich von Jung-Stilling — saavutasid need statistikakomiteed küllalt suurt edu. Statistikaakomiteede suuremaks saavutusteks võib lugeda kõiki kolme Balti provintsi hõlmanud rahvaloenduse korraldamist aastal 1881, rohkem kui poolteist aastakümnet enne esimese üldise rahvaloenduse korraldamist Vene Impeeriumis [Jung-Stilling, Anders 1883-1885; Jordan 1886]. Balti provintside loendusele eelnesid linnarahvastiku lokaalsed loendused Liivimaal (1867) ja Eestimaal (1871).

Sündmusstatistika osas jäid tulemused märgatavalt tagasihoidlikumaks. Alates 1860 aastatest ilmuma hakanud iga-aastaste statistiliste kubermanguülevaadete sarjad sisaldasid küll andmeid registreeritud rahvastikusündmuste kohta, kuid reeglina piirdus esitus lihtsakoeliste absoluutarvudega, ilma rahvastikuprotsessi käsitlemiseks nõutava jaotuseta vanuse või teiste tunnuste lõikes [SCE 1876-1916; SCK 1860-1915; SCL 1863-1915]. Põhjuseks polnud seejuures muidugi statistikute metoodikaalne küündimatus, vaid tsaaririigi statistikakorralduse *resp* üleriigilise keskasutuse nõrkus, mis ei võimaldanud nõutada vaimulikelt sündmusstatistika alusmaterjaliks üksikasjalikumaid kokkuvõtteid, kes pidasid seda endi jaoks koormavaks lisaülesandeks [Kurtshinski 1934]⁴. Kõrvalmärkusena võib siinkohal mainida, et asjalikuma sündmusstatistika kompileerimiseks seati Peterburi, Moskva, Tveri ja Tuula kubermangudes Preisimaa eeskujul juba 1880 aastatel sisse süsteem, kus iga sünni-, surma- ja abiellumisjuhu kohta täideti individuaalne registratsioonikaart. Sama tehti mõnes suuremas linnas nagu Peterburis, Moskvast ja Harkovis, Baltimaadel aga taolise korralduseni ei jõutud.

Kujundlikult võib Eesti ja teiste Balti kubermangude rahvastiku sündmusstatistikas kõnealusel ajal valitsenud situatsiooni iseloomustada kui vastuolu ühelt poolt suhteliselt hästi toiminud registreerimissüsteemi ja teisalt väga piiratud statistilise väljundi vahel. Olukorrale tänase pilguga tagasi vaadates võib tõdeda, et selle sügavamaks põhjuseks polnud mitte niivõrd andmekorralduse tarvis eraldatud materiaalsete ressursside nappus kui demokraatliku ja inimvajadustest lähtuva otsustusprotsessi

⁴ Lihtsakoelise statistika taustal tuleb siinkohal kindlasti viidata Tartu ülikooli biostaatikute koolkonnale, kes kasutasid rahvastikusündmuste registreerimise materjale hoopis sisukamalt teadustöös. Bernhard Körberi üldjuhendamise all valmis aastatel 1860-1886 terve sari rahvastiku piirkondlikku sündimus- ja suremusarengut käsitlevaid dissertatsioone Tartu, Tallinna, Narva, Liibavi jt linnade ning mitme maakihelkonna kohta, kohati alates 1834 aastast [Haller 1886; Huebner 1861; Kaspar 1883; Kluge 1861; Körber 1883 etc].

väljakujunematus Vene impeeriumis. Selle sügavama põhjuse likvideeris alles Eesti omariikluse sünni ning asjakohase üleriigilise keskasutuse loomine Riigi Statistika Keskbüroo näol.

1.3. Rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimine Eesti Vabariigis

Eesti Vabariik päris Tsaari-Venemaalt tollase Lääne- ja Põhja-Euroopa taustal võrdlemisi aegunud ühiskonnakorralduse, mis püüdis ühitada moderniseerimisest tulenevat paratamatut uuendussurvet endiste feodaalseisuslike hierarhiate säilitamisega. Osundatud algseisu tõttu tähendas omariikluse loomine ühtlasi hulga alustrajavate reformide läbiviimist enamikul riigi ja rahva käekäigu seisukohalt olulistel aladel, olgu siinkohal meenutatud kasvõi talundisüsteemi otsustavalt tugevdanud maareformi, ühtluskooli põhimõttest lähtunud haridussüsteemi ülesehitamist, latusalt toimivat kohalikku omavalitsust või sotsiaalhoolekande arengut [Laaman 1964; RK 1934]. Reformide tulemuslikkusest annab muuhulgas märku Eesti majandusliku ja sotsiaalse arengu dünaamilisus, mis ilmneb selgesti pärast ülemaailmse majanduskriisi mõju taandumist 1930 aastate keskpaigas.

Eesti riigiehituse osundatud üldist arengujoont järgib ootuspäraselt ka rahvastikusündmuste registreerimissüsteem. Murranguliseks sündmuseks käsitlusaluses valdkonnas tuleb pidada rahvastikusündmuste ehk tolleaegses kõnepruugis perekonnaseisumuudatuste üldise tsiviilregistreerimise sisseseadmist, mis sätestati Riigikogu poolt 12. novembril 1925 vastu võetud ning alates 1. juulist 1926 jõustunud perekonnaseadusega [RT 1925]. Seejuures tasub tähele panna, et tsiviilregistreerimise seadustamine toimus Eestis juba varem, 1920 aastal, kuid too samm teenis andmekorraldusest erinevat eesmärki. Südametunnistuse vabaduse põhimõttest lähtudes andis tsiviilregistreerimise seadustamine kodanikele võimaluse valida ilmaliku ning kirikliku sünni, abielu või surma registreerimise vahel. Vastavalt seadusele⁵ peeti aastatel 1920-1926 neljas paikkonnas (Tallinna, Tartu, Narva ja Valga linnavalitsuses) kiriklikust eraldi sünni-, abielu ja surmaregistreid, kuhu ilmalikku registreerimist eelistavad kodanikud võisid pöörduda.

1926 aasta reformiga sisseseatud süsteemi põhimõtteks oli peamiste rahvastikusündmuste pidev, kohustuslik ning kogu rahvastiku ulatuses ühelaadsele protseduurile allutatud registreerimine riigi poolt ellukutsutud asutus(t)e poolt. Ajaloolase vahepõike korras on huvitav tõdeda, et rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimise “emamaaks” Euroopas ning ka maailmas on Prantsusmaa, kellele kuulub ühtlasi pioneerirooll ka moodsa rahvastikutaaste kujunemises [Coale, Watkins 1986; Festy 1984]. Suure revolutsiooniga kaasnenud ümberkorralduste raames tehti 1792 aastal rahvastikusündmuste registreerimine ülesandeks kohalikule võimule ehk munitsipalteetidele, 1803 aastal jõustunud tsiviilkoodeks (tuntud Napoleoni koodeksina) aga sätestas rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimise kohustuslikkuse ning asjakohase protseduuri. Prantsusmaa eeskujule järgnesid suurriikidest Inglismaa erilise *Registrar General* ameti loomisega (1836), Itaalia (1865) ja Saksamaa (1875). Möödunud sajandi kahekümnendateks aastateks oli tsiviilregistreerimisele üle läinud ka Belgia, Bulgaaria, Hispaania, Holland, Kreeka, Shveits ja Ungari [Kurtshinski 1934]. Ajalooliste reaaliatega, eeskätt omariikluse puudumise tõttu võib Eestit tollase Euroopa taustal pigem tagantulijaks kui eeskäijaks arvata, mis eelisena andis võimaluse tugineda tollasele kogemusele.

Eesti reformi juurde tagasi tulles väärib rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimise kesksetest printsiipidest — pidevus, kohustuslikkus ning protseduuri ühtsus — rõhutamist just ennekõike viimane. XVII sajandisse tagasi ulatava kirikliku registreerimistraditsiooni ning rahva üldise kirjaoskuse tõttu võib sündmuste registreeritusega hõlmatust pidada küllalt kõrgeks, kuigi vastavasuunalisi erikäsitusi pole kirjutajale teadaolevalt möödunud sajandi algupoole Eesti kohta ette võetud. Samas toimetati aga iga uskkond sündmuste registreerimist üksteisest vähem või rohkem erineva malli järgi, alates dokumendi täitmise keelest sündmuse kohta fikseeritavast andmekooslusest kuni arhiveerimiskorralduseni välja [Palli 1995]. Lahkusliste (baptistid, adventistid) poolt peetud meetrikaid ametlikult ei tunnustatud ja vastavatesse kogudustesse kuulujad pidid oma rahvastikusündmused registreerima politseis või kohalikus omavalitsuses. Arusaadavalt tingis taoline korraldus rahvastikusündmuse puudutava teabe killustatuse ning ebaühtluse.

1.3.1. Perekonnaseisumetnike institutsiooni ja üleriigilise keskasutuse loomine

Reformiga pandi Eestis maksvusele rahvastikusündmuste kogu rahva jaoks ühtne registreerimiskorraldus ja kutsuti selle praktiliseks toimimiseks siseministri valitsusalas ellu eriline perekonnaseisumetnike institutsioon. Sarnaselt mitmele teisele valdkonnale seadis Perekonnaseadus

⁵ Alternatiivse tsiviilregistreerimise aluseks oli pärast Veebruarirevolutsiooni Kerenski valitsuse poolt vastu võetud südametunnistuse vabaduse seadus.

rahvastikusündmuste registreerimise, vastavate dokumendiregistrite pidamise ning sellega seotud asjaajamise, arhiivi korraldamise ning aruannete esitamise ülesandeks kohalikule omavalitsusele.

Omavalitsuse perekonnaseisuametnikuks oli valla tasandil vallasekretär ja alevis alevisekretär. Linnades täitis perekonnaseisuametniku kohuseid linnasekretär või sellesse ametisse nimetatud linnavalitsuse liige, suuremates linnades (Tallinn, Tartu, Pärnu, Narva, Valga, Rakvere, Nõmme ja Viljandi) määras linnavalitsus perekonnaseisuametnikuks eriametniku. Kehtinud kutsenõuete kohaselt pidi perekonnaseisuametnik olema vähemalt 20-aastane töövõimeline Eesti Vabariigi kodanik, kes on läbi teinud kohustusliku väeteenistuse (kui ei omanud seaduslikku vabastust), valdab riigikeelt ning omab omavalitsuse sekretäri kutset. Nimetatud kutse omandamiseks tuli õiendada kutseksam riikliku katsekomisjoni ees, eeldusena oli nõutav keskkooli või sellele vastava õppeasutuse üldhariduse koos spetsiaalse teoreetilise ja praktilise ettevalmistusega. Teenistusse asumisel nägi protseduur ette spetsiaalse vandetöötuse riigiteenijate jaoks sisseseatud vormi järgi.

Omavalitsusametnike kõrval võimaldas 1926 aasta reform jätkata perekonnaseisuametniku staatuses tegutsemist ka kirikute või usuühingute vaimulikel, kellel perekonnaseisuseaduse jõustumiseni oli olnud vastava dokumentatsiooni pidamise õigus (evangeeliumi luteri usu, apostliku õigeusu, rooma-katoliku usu, juudiusu ja apostliku õigeusu kirikust eraldiseisvad vanausu kogudused). Teiste usuühingute vaimulikke võis Vabariigi Valitsuse loal samuti perekonnaseisuametnikuks registreerida, ametisse määramine toimus mõlemal puhul Siseministeeriumi poolt vastava usuühingu esildise alusel. Juhul kui vaimulik ei soovinud endale võtta perekonnaseisuametniku kohustusi, tuli koguduse valduses olev perekonnaseisu dokumentatsioon (meetrikad ja personaalraamatud) üle anda Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivile.

Erinevalt naaberriigist Venemaast kulges tsiviilregistreerimise sisseseadmine sujuvalt, tekitamata vastandust reformile eelnenud ja sellele järgnenud korralduse vahel⁶. Uuele korraldusele üleminekul võeti eelnevast kaasa positiivne kogemus, täiendades seda rahvastikusündmuste registreerimise moodsate põhimõtetega. Tänapäeva rahakesksuse taustal on ehk paslik ka nimetada, et vaimulikud täitsid oma kohust perekonnaseisuametnikuna selle eest otsest tasu saamata (tõsi, alates 1930 aastast said pikaajaliselt registraatoriametis töötanud kirikutöötajad õiguse pensionile vanaduse või haiguse korral).

Perekonnaseisuametnike kujunemine omavalitsuse sekretäride ja kohalike vaimulike ringist kindlustas loodud institutsiooni pädevuse ning autoriteedi elanikkonna silmis, mida peetakse registreerimissüsteemi eduka toimimise üheks võtme-eelduseks [UN 1991]. Taolist autoriteeti aitas kahtlemata tugevdada perekonnaseisuametniku rolli tähtsuse ja sellega kaasneva mitmeplaanilise vastutuse teadvustamine. Tolleaegse kirjasõna põhjal otsustades ei nähtud perekonnaseisuametniku tegevust mingil juhul tehnilise tööna, vaid rõhutati vastavate ametitallituste mitmekülgseid avalikke ja eraõiguslikke mõjusid. Perekonnaseisuametnikule kuulus küllalt lai otsuspädevus, mis nägi ühelt poolt ette suhtlust teiste ametiasutustega, teisalt aga võimaldas tal tungida erilist taktitunnet nõudvadesse isiklikesse vahekordadesse. Näitena olgu siinkohal mainitud perekonnaseisuametniku õigust teha ettekirjutus politseile, kui viimane pole ametniku hinnangul oma ülesannet piisava põhjalikkusega läbi viinud [Teder 1933].

Logistilises plaanis kindlustas omavalitsustele tuginemine registreerimisvõrgu küllaldase tiheduse ning suhteliselt väikese distantsi rahvastiku elukoha ja perekonnaseisuameti vahel. Pärast 1939 aasta vallareformi tegutses Eesti Vabariigis kokku 548 perekonnaseisuametnikku: 17 linnas ja 248 vallas, lisaks 152 evangeelse luteriusu, 125 apostliku õigeusu ning 1 juudiusu koguduse vaimulikku. Perekonnaseisuametniku volitustega isikud tegutsesid veel Eesti välisesindustes, erijuhtudel täitsid vastavat ülesannet ka mõned riigiametnikud (nt vangimaja direktor).

Koos perekonnaseisuametnike institutsiooniga loodi 1926 aasta reformiga registreerimisvõrgu ülesehitamist ning tegevust koordineeriv rahvuslik keskasutus. Selleks sai Siseministeeriumi üldosakonna juures sama aasta 1. juulist tegevusse astunud Perekonnaseisuarhiiv, mis lisaks perekonnaseisudokumentide üleriigilise arhiivi korraldamisele⁷ kandis hoolt registreerimissüsteemi ühtsete tegevuspõhimõtete ja protseduuri väljatöötamise ning rakendamise, registraatorite metoodilise juhendamise, perekonnaseisuametnike tegevuse järelvalve, usuühingute perekonnaseisuametnike registri, teiste riigiametitega ühendusepidamise ning mitmesuguste praktiliste küsimuste, näiteks registreerimiseks tarvilike

⁶ Süsteemi toimimisel kuulus vaimulikest perekonnaseisuametnikele siiski tagasihoidlikum roll võrreldes omavalitsuse perekonnaseisuametnikega. Kõige olulisemana väljendub see perekonnakirjade pidamises, milline ülesanne oli antud omavalitsuse perekonnaseisuametite ainupädevusse. Kaasaegses rahvastikuregistreerimise terminoloogias võib omavalitsuse ja vaimliku perekonnaseisuametniku rolle iseloomustada kui esmase ja teisese registreerija vahekorda.

⁷ Tallinnas Toompea lossis asunud Perekonnaseisuarhiivi koondati kõik perekonnaseisuaktide teised eksemplarid, mis olid seni jagunenud evangeelse luterisusu konsistooriumi ning apostliku õigeusu sinodi vahel, evangeelse luterisusu kogudustes peetud personaalraamatud, samuti kõik koguduste endised perekonnaseisuarhiivid (välja arvatud osa, mida usuühingute perekonnaseisuametnikud kasutasid oma ametiülesannete täitmisel).

raamatute ja vormide trükkimise jms eest. Suhteliselt väikesele personalile vaatamata — kolmekümnendate aastate teisel poolel koosnes arhiivi töäjõud juhatajast, arhivaarist, asjaajajast ning kuuest ametnikust — saadi seatud ülesannetega eeskujulikult hakkama. Registreerimiskorralduse läbimõelduselt ja kvaliteediorientatsioonilt, millest annab tunnistust 1939 aasta suvel ilmunud ning ameti kolmeteistkümne tegevusaasta kogemusi üldistav *Perekonnaseisuaametniku Käsiraamat*, pole tollal saavutatud tasemeni küündinud ükski hilisem ajajärk [Teder 1939].

Samuti väärrib meenutamist, et perekonnaseisu registreerimise kõrval kandsid perekonnaseisuaametnikud Eestis sõdadevahelisel ajal läbiviidud nimekorrastuse põhiraskust. Teadaolevalt valitses Eesti Vabariigi algusaastail nimede osas varasema saksa- ja venekeelse asjaajamise pärandina suhteliselt suur segadus, mida suurendas paljudes nimedes säilinud vana kirjaviisi traditsioon. Nõnda polnud sugugi haruldane olukord, kus ühe ja sama isiku nimi oli erinevates dokumentides kirjutatud kolmel-neljal erineval moel. 1927 aastal sätestas Riigikohus⁸, et vana kirjaviisi muutmist ei loeta nime muutmiseks, vaid parandamiseks, mida võib teostada perekonnaseisuaametnik isiku sooviavalduse alusel ning ilma kohtuotsuseta. Taoline nime muutmise ei kuulunud eraldi registreerimisele, samuti kujunes ka saksa- ja venepäraste nimekujude eestipärastamine küllalt ulatuslikuks. Selle tegevuse juures lähtusid perekonnaseisuaametnikud võõrnimede eestikeelsetesse dokumentidesse kandmise reeglitest. 1935 aastal käivitunud nimede eestistamise kampaania käigus vahetas oma nime kokku ligi 210 tuhat inimest [Must 2000].

1.3.2. Rahvastikusündmuste registreerimisprotseduur

Perekonnaseisuaametnike ülesandeks oli vormikohase dokumentatsiooni pidamine registreeritavate rahvastikusündmuste üle, esmasteks perekonnaseisudokumentideks olid aktid sündide, abielude ja surmade registreerimiseks. Iga nimetatud dokumendiliigi tarvis sätestasid Perekonnaseadus ning Siseministri poolt antud juhendid üksikasjalikult protseduuri, mille põhijooni on käesolevas alapeatükis põgusalt puudutatud [RT 1925; Angelus 1937].

Sünnid. Sünni registreerimine pidi toimuma ühe kuu jooksul pärast lapse ilmaletulekut. Esmane vastutus sünni registreerimise eest oli asetatud lapse vanematele, kellest üks või mõlemad olid kohustatud ilmuma nimetatud aja jooksul perekonnaseisuaametniku juurde. Kui lapse vanematel oli võimatu registreerimisele ilmuda, olgu surma, raske haiguse või mõne muu mõjuva põhjuse tõttu, siirdus lapse sünnist teatamise kohustus lähematele sugulastele, naabritele või maja/korteri peremehele. Kui sündimise fakt oli ametnikule isiklikult teada, võis registreerimise aluseks olla suuline teadaanne, muul juhul võis perekonnaseisuaametnik nõuda, et sünnifakti kinnitaks vähemalt üks täisealine tunnistaja või arsti/ämmaemanda poolt antud tunnistus. Leidlapse puhul nägi protseduur ette politsei teavitamise ning protokolli koostamise, kuhu täheldati lapse leidmise aeg ja koht, lapse sugu ja arvatav vanus, lapse juurest leitud asjad jms ning asutus/isik, kellele laps üle anti. Viimasel lasus ühtlasi ka lapse sünni registreerimise kohustus.

Teadaande põhjal koostas ametnik sünniakti, mis sisaldas andmeid lapse, vanemate ning tunnistajate kohta. Lapse kohta täheldati akti sugu, sünniaeg (kuupäev, mitmikute puhul ka kellaaeg) ja -koht, lapsele antud nimi, sünnijärjekord. Vanemate osas märgiti akti ees- ja perekonnanimi, nende sünniaeg ja -koht, alaline elukoht ja elukutseline tegevus (amet), aga samuti omavalitsuse nimetus, kus peeti vanemate perekonnakirju. Vallasünni puhul (kui lapse ema ja isa polnud seaduslikus abielus) võis ametnik aktile kanda ka isa andmed, kui viimane isiklikult registreerimisele ilmus ning lapse omaks tunnistas. Välismaalaste või kodakondsuseta lapsevanemate puhul märgiti akti ka kodakondsus. Registreerimisele ilmunud teadaandjate ja tunnistajate kohta täheldati akti nimed ning elukohad. Surnultsündide puhul koostati sünniakti asemel surmaakt, eelnevalt lapsele nime andmata⁹.

Abiellumised. Abiellumise üldtingimused olid Eesti Vabariigis määratud Abieluseadusega [RT 1922]. Seaduse kohaselt oli abielu keelatud alanevate ja ülenevate sugulaste vahel, täis- ja poolvendade (õdede), onu ja tema venna- või õetütrega vahel, tädi- ja tema venna- ja õepoja vahel, sõltumata sellest, kas see sugulus oli tekkinud abielust või väljaspool abielu, hõimlastest oli keelatud abielu võõrasisa ja -tütrega ning võõrasema ja -poja vahel. Seadus ei keelanud venna- ja õelaste, näiteks täditütrega ja onupoja vahelist abielu. Abiellumisvanuse alampiiriks oli meestel 18 ja naistel 16 aastat, alla 20-aastaste abiellumisel oli nõutav vanemate või eestkostja nõusolek. Muudeks abiellumistakistuseks, mille puudumises tuli perekonnaseisuaametnikul veenduda, olid teatud haigused (nt parandamatu vaimuhaigus, raskekujuline

⁸ Aastatel 1919-1930 kuulus nimevahetus Riigikohtu pädevusse ja seda käsitleti traditsioonikohaselt pigem erandliku kui igapäevase toiminguna.

⁹ Rakendatud määratluse kohaselt loeti surnultsünniks loodet, kes pärast emahüst väljumist kuuendal või järgneval raseduskuul ei ilmutanud ühtegi elumärki (ei hinganud ega karjunud).

langetõbi, pidalitõbi) või varasema abielu kehtimine. Lesed ja lahutatud naised ei tohtinud uude abiellu astuda enne kümne kuu möödumist eelmise abielu lõppemisest.

Protseduuri kohaselt pidid abielluda soovijad esitama oma isikut tõendades perekonnaseisuametnikule avalduse, kuhu märgiti abiellumissoovist teatamise aeg ja koht, isikute perekonnanime, sünniaeg ja -koht, perekonnaseis, elukutseline tegevus, alaline elukoht ning perekonnakirjade pidamise koht, samuti andmete tõenduseks esitatud dokumendid ja kokkulepitud registreerimisaeg. Analoogselt laulatuse mahakuulutamise kirikus koostas perekonnaseisuametnik abiellumiskuulutuse, mis pandi välja abiellujate elukohajärgse valla-, alevi- või linnavalitsuse ametiruumides. Kui kuulutusele kahe nädala jooksul proteste ei järgnenud ja abiellujaid ise oma soovist ei taganenud, võis abielu registreerida ning koostada abieluakti. Abielu tuli registreerida kuue kuu jooksul pärast kahe nädalase kuulutusperioodi lõppemist, sama palju oli ametnikul aega võimalike protestide põhjendatuse selgitamiseks ja lõpliku otsuse langetamiseks.

Abieluakt koostati abiellujate ning vähemalt kahe tunnistaja juuresolekul ning sellesse märgiti abiellujate nimed ja perekonnanimed, sünniaeg ja -koht, perekonnaseis, alaline elukoht, elukutseline tegevus ning nende perekonnakirju pidav asutus. Välismaalaste või kodakondsuseta isikute puhul tuli akti märkida ka kodakondsus, välismaalaste puhul oli eraldi nõutav nende kodumaa diplomaatilise või konsulaaresindaja kinnitus kavatsitava abielu sõlmimise takistuste puudumise kohta. Registreerimisele ilmunud tunnistajate kohta täheledatai akti nimed ning elukohad, samuti pandi kirja abiellumiskuulutuse väljasoleku ajavahemik ja koht.

Surmad. Surmajuhtumist, samuti surnultsünnist tuli perekonnaseisuametnikule teatada hiljemalt kolme päeva jooksul sündmuse toimumisest. Surmajuhtumist teatamise kohustuse asetas seadus surnu pereliikmetele, nende puudumisel või äraolekul aga laienes kohustus korteri- või majaperemehele, kus surnu elas, või surma toimumispaigaks olnud asutuse (haigla, varjupaik, vaestemaja, vangla vms) juhatajale. Leitud surnu puhul oli nõutav politsei informeerimine, kes koostas asjakohase protokollu ning teatas sellest surmajuhtumi registreerimiseks kohalikule perekonnaseisuametnikule.

Teadaande põhjal koostas perekonnaseisuametnik surmaakti, mis sisaldas teavet surmaaaja ja -koha, surnu perekonna- ja eesnime, sünniaja ja -koha, alalise elukoha, elukutselise tegevuse, perekonnaseisu, surmapõhjuse ning matmispaiga kohta, samuti teadaandja nime ja aadressi kohta. Surmapõhjuse märkimise aluseks oli linnades ja alevites arstlik surmatunnistus, mis fikseeris surmapõhjuse vastavalt asjakohasele rahvusvahelisele nomenklatuurile ja põhimõtetele, vägivaldse surma puhul surmasaamise viisi ja vahendi ning alla ühe aasta vanuses surnud lastel ka toitmisviisi [RSKB 1935]. Vägivaldse surma kahtluse korral oli arstlik surmatunnistus registreerimisalusena nõutav ka väljaspool linnu ja alevit asetleidnud sündmuste puhul.

Kõik osundatud sünni-, abielu- ja surmaaktid koostati kahes identses eksemplaris. Kalendriaasta piires järjepidevalt nummerdatud aktid koondati köidetud raamatutesse, mis moodustasid vastavalt sünni-, abielu- ja surmaregistri. Aktide esimene eksemplar jäi kohapealsesse perekonnaseisuasutusse. Teised eksemplarid kuulusid järgneva aasta esimese seitsme päeva jooksul üleandmisele Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivi, kus need samuti köideti. Juba meetrikaraamatute pidamisel sisseseatud paralleelsete eksemplaride süsteem kindlustas informatsiooni säilivuse ka juhtudel, kui arhiveeritud dokument oleks ühes hoiupaigas kannatada saanud või hävinud. Omal kurval kombel kinnitas iseseisvusajale järgnenud Teine maailmasõda taolise ettevaatuse asjakohasust.

1.3.3. Sündmusstatistika korraldus

Perekonnaseisuaktide kõrval oli omaette dokumendisüsteem sisse seadud rahvastikustatistika pidamiseks. Tegelikult juba enne tsiviilregistreerimisele üleminekut juurutas 1921 aasta märtsis üleriigilise keskasutuse loodud Riigi Statistika Keskbüroo kõnealuste rahvastikusündmuste individuaalsed statistilised teatelehed, mida registreerijatel (esialgu kirikuõpetajatel, hiljem perekonnaseisuametnikel) tuli iga sündmuse kohta täitma hakata. Võrreldes varem kehtinud korraldusega, kus rahvastikusündmuste statistika tugines vaimulike poolt koguduseraamatute alusel kokku seatud ja kubermangu statistikakomiteele esitatud aastaaruannetele, avardas individuaalsetele teatelehtedele üleminek hüppeliselt statistika võimalusi nii kogutava andmestiku sisu kui selle tehnilise käsitluse osas.

Rahvastikuprotsesside sisuka kajastamise eesmärgist lähtudes oli statistiliste teatelehtede nomenklatuur kui ka tunnussisu perekonnaseisuaktidega võrreldes laiendatud. Nõnda oli sünni-, abielu- ja surmalehe kõrval kasutusel eraldi teateleht abielulahutuse ja surnultsünni tarvis. Võrreldes vastava aktiga oli sünnilehel fikseeritud teave lapse osas täiendav sünnikellaaja, üksik/mitmik sünni ja eksplitsiitselt abielustaatus (abielu-, vallas- või leidlaps). Vanemate osas aga teave abiellumisaaja, rahvuse, riikluse ja elukutselise staatuse puhul eraldi majandusharu, ameti, töökihi (peremees palgalistega või ilma, palgaline, abistav pereliige) ja mittetöötavatel põhitegevuse (õpilane, koduperenaine jms). Alaline elukoht, vanus, rahvus, riikluse ja mainitud majandustegevus oma neljase alaliigendusega moodustasid

tänases kõnepruugis standardsete isikutunnuste komplekti, mis rakendati invariantseks kõigi rahvastikusündmuste puhul ning mille puhul rakendatud määratlused olid ühildatud rahvastikustatistika teise põhihallika, rahvaloendusega. Abielulehel esines aktiga võrreldes täiendava sündmusspetsiifilise tunnuseksena veel alalises elukohas elamise kestus ja sõlmitava abielu kordsus. Statistiline surmaleht sisaldas spetsiaalse täiendusena viidet surmapõhjuse märkimise alusele, alla viie aasta vanuses surnud laste puhul märgiti nende sünnijärgne staatus (abielu- või vallasünd) ning sünnijärjekord. Surnultsünnilehe andmekoosseis sarnanes sünnilehega, mida täiendas mitmikute jaotus soo ja elulemuse järgi, sünnitusabi laad, raseduskestus, surnultsünni põhjus ning eelnenud sündide jaotus elulemuse järgi.

Tagamaks statistilistel teatelehtedel ette nähtud, kuid aktides puuduva informatsiooni täpset ja õigeaegset saamist, tuli teatelehed täita üheaegselt vastava akti koostamisega rahvastikusündmusest teadaandja juuresolekul. Kõik teatelehed (v.a abielulahutuse leht) kandsid aktiraamatule vastavat numeratsiooni, mis võimaldas dokumente tarviduse korral lihtsalt seostada. Lehed saadeti igakuuliselt Riigi Statistika Keskbüroole täitmisele järgnenud kuu esimese kolme päeva jooksul. Statistilise tööluse läbiviimiseks sai Keskbüroo ka ühe eksemplari arstlikust surmatunnistusest, omavalitsused edastasid aasta jooksul kogunenud tunnistused uue kalendriaasta algul¹⁰ Perekonnaseisuametnike juhendamist teatelehtede alal korraldas Statistika Keskbüroo ringkirjade kaudu, kus on üldistatud sagedasemaid täitmispuudusi ning antakse juhtnööre nende vältimiseks [RSKB 1926; 1927; 1931; 1938].

Eestis sõjajärgselt toimunud registreerimissüsteemi taustal võib näha lugeja perekonnaseisuaktide ja statistiliste teatelehtede kahestamises dubleerimist, mis avaldus muuhulgas perekonnaseisuametnike töökoormuses. Näiteks tuli akti tagantjärele parandamise või tühistamise korral koostada ka vastav teateleht, võimaldamaks Statistika Keskbürool tarviliku paranduse sisseviimist andmestikesse. Töökoormuse lisandumisega võib muidugi nõustuda, kuid olulisemana annab valitud korraldus tunnistust Eesti Vabariigis sisseseatud registreerimissüsteemi tugevast kvaliteediorientatsioonist ning ladusast koostööst erinevate ametiasutuste vahel. Huvitav on märkida, et samalaadset korraldust püüti 1920 aastate algul sisse seada ka Venemaal, kuid suured raskused teatelehtede nõuetekohasel ja õigeaegsel täitmisel sundisid kümnendi keskpaigas üle minema lihtsustatud süsteemile [Stetschenko, Kozatshenko 1984].

Statistilistel teatelehtedel kogutud andmed töödeldi mehhaanilisel tabulaatormasinal Statistika Keskbüroos ning avaldati standardtabelite kujul regulaarselt kuukirjas "Eesti Statistika", samuti temaatilistes erikogumikes "Sündivus, surevus, abielluvus ja rahva liikumine 1921-1923", "Tervishoid Eestis" ning "Rahvastik ja tervishoid Eestis".

1.3.4. Perekonnakirjad ehk rahvastikuregistri algatamine

1926 aasta reformi omaette esiletõstmist väärivaks saavutuseks oli perekonnakirjade sisseseadmine. Ka tollases kontekstis perekonnakirjadele omistatud suurele tähendusele vihjab asjaolu, et Perekonnaseaduse avaparagrahv oli pühendatud just sellele küsimusringile. Eesti rahvastikuloo andmeallikaid käsitlevas uuemas kirjanduses on sellest ettevõtmisest küll juttu olnud genealoogilise uurimise seisukohalt, kuid perekonnakirjade andmekorralduslikule tähendusele pole seni küllaldast tähelepanu osutatud [Palli 1995; Must 2000].

Asja olemust lühidalt kokku võttes tähendas perekonnakirjade sisseseadmine sündide, surmade, abielude ja lahutuste tavapärasele sündmuspõhisele registreerimisele tuginedes rahvastikusündmuste isikujärgse arvestuse algatamist. Taolise arvestuse pidamiseks loodi perekonnaregister, mille põhiüksuseks polnud vastavalt mitte enam omaetteisivad rahvastikusündmused, vaid isikud. Registri pidamiseks seati kõigis kohalikes omavalitsustes sisse asjakohased raamatud, mis koosnesid kindla ülesehitusega isikujärgsetest lehekülgedest. Erinevalt aktiraamatutest peeti perekonnaregistri raamatuid ühes eksemplaris.

Perekonnaregistri isikulehekülg ehk perekonnaleht jagunes nelja ossa [Teder 1939]. Lehe esimene osa kajastas isiku ees- ja perekonnanime, sünniaega ja sünnikohta, surmaaega ja surmakohta. Neile inimelu demograafilistele raamsündmustele lisaks kanti registrilehe esimesse ossa ka isiku isa ja ema nimed (sh neiu põlvnenimi ja kõik endised perekonnanimed) koos sünniaja ning -koha äranäitamisega. Vanemate abiellumisaja ja -koha märkimine polnud kohustuslik, kuid sageli on registrilehel ka see teave ära näidatud. Registrilehe teine osa oli mõeldud abielu(de) ning abikaasa(de) andmete kirjapanekuks, sellesse märgiti abiellumise aeg ja -koht, abikaasa vallas põlve ees- ja perekonnanimi, sünniaeg- ja koht, samuti surmaeg ja -koht ning abielu lahutamise korral ka lahutamise aeg ja koht.

Lehe kolmandasse ossa märgiti kõigi laste nimi, sugu, sünniaeg ja koht, samuti sünniaeg ja -koht, ja kas tegu oli abielu- või vallas lapsega. Kui lapsele polnud perekonnaregistris omaette lehekülge avatud, siis

¹⁰ Arstlik surmatunnistus täideti kolmest identsest osast, millest esimene jäi tunnistust väljaandvale arstile, teine osa oli määratud esitamiseks perekonnaseisuametnikule ning kolmas edastamiseks linna- või alevivalitsusele.

märgiti samasse ka lapse surmaaeg ja koht, vastasel juhul sisaldas laste osa vastavat viidet koos omavalitsuse, registriarvatu kõite ja erilehekülje äranäitamisega. Perekonnalehe kõnealusesse ossa kuulusid elussündinud laste kõrval ka surnutsündinud lapsed. Nimetada võib veel seda, et mehe perekonnalehele kanti ainult seaduslikus abielus sündinud lapsed, naisel ka väljaspool abielu sündinud lapsed, isegi siis, kui mees oli sünni registreerimisel oma isadust tunnistanud. Vallaslapsena sündinud lapse mehe perekonnalehele kandmine sai sündida ainult lapsendamise või lapse emaga abiellumise (seadustamise) kaudu. Registrilehe neljas osa oli mõeldud mitmesuguste märkuste sissekandmiseks, sealhulgas abielu kehtetuks tunnistamised, lapsendamised ja seadustamised, Eesti kodakondsusse astumine ning sealst lahkumine, nimemuutused, perekonnaseisuaktide parandused jne. Kui mõne isiku perekonnalehel oli nii palju sissekandeid, et see täis sai, siis võeti kasutusele lisaleht.

Perekonnaseaduse kohaselt tuli perekonnakirjad avada kõigi Eesti Vabariigi kodanike kohta alalise elukoha linna-, alevi- või vallavalitsuses. Väga hoolikat tähelepanu pöördati perekonnakirjade avamisel registrikannete õigsuse kindlustamisele — sel kaalutlusel oli sissekandeid lubatud teha ainult täpselt kindlaksmääratud dokumentide põhjal (perekonnaseisuakti, varasemate sündmuste puhul aga meetrikaraamatud, samuti luteriusu koguduste personaalraamatud) ning reeglistikku järgides [Teder 1939]. Dokumentide hankimise kohustuse asetas seadus isikule, dokumentide esitamise võimatuse korral tuli andmeid tõendada vähemalt kahe usaldusväärse tunnistaja ütlusega. Kõik perekonnakirjade avamisel esitatud dokumendid kuulusid alalisele säilitamisele registri lisatoimikutes.

Alalise elukoha vahetumisel oli ette nähtud perekonnakirjade üleviimine uue alalise elukoha omavalitsusse, kuid ilmselt suuremahulise paberiliigutamise ärahoidmiseks ei toimunud see automaatselt, vaid sõltuvalt isiku soovist. Automaatset üleviimist rakendati vaid abiellumisel, viies naise perekonnakirjad mehega samasse omavalitsusse. Perekonnakirja üleviimisel nägi protseduur ette isiku perekonnalehe vastava märkega sulgemise endise elukoha omavalitsuses ning kõigi selle kannete aluseks olnud dokumentide/ärakirjade saatmise uue elukoha omavalitsusse, kus avati isikule uus lehekülg. Perekonnalehe sulgemine toimus mõistagi isiku surma korral, samuti isiku Eesti kodakondsusest lahkumise puhul ja teatud muudel erijuhtudel.

Suure töömahukuse tõttu toimus perekonnakirjade sisseseadmine järkjärguliselt, vastavalt sellele, kuidas isikud perekonnaseisuameti asjaajamise ringi sattusid. Seaduse kohaselt avati perekonnaregistri leheküljed seoses lapse sünni, abiellumise või Eesti kodakondsusse astumisega, teise või järgneva lapse sünni korral avati perekonnakirjad ka varem sündinud õdedele-vendadele. Teistest rahvastikusündmustest moodustas erandi surma registreerimine, mille puhul surnud isikule perekonnakirju ei avatud. Kuivõrd taolisel viisil võis perekonnaregistrisse jõuda vaid osa rahvastikust, olid kehtestatud ka üldised tähtajad perekonnakirjade sisseseadmiseks. Kaaskodanikele eeskujuks pidid riigi- ja omavalitsusametnike ja nende perekonnaliikmete (abikaasa, alaealised lapsed) perekonnakirjad olema avatud 1. jaanuariks 1935, nõude täitmist kontrolliti vastava märke kaudu teenistuskirjas. Ülejäänute jaoks seati tähtajaks 1. jaanuar 1939, aga et nimetatud tähtajaks perekonnakirjade avamisega kaugelt valmis ei jõutud, pikendas Siseminister tähtaega 1. jaanuarini 1940 [SM 1938]. Eelõeldu põhjal on alust oletada, et Eesti Vabariigi okupeerimise ajaks oli perekonnakirjade sisseseadmisega jõutud lõppeesmärgile küllalt lähedale. Samas arvulist kokkuvõtet perekonnakirjadega hõlmatud rahvastikuosa täpsema suuruse kohta siinkirjutajal leida ei õnnestunud, mis jätab küsimuse edasise uurimise aineks.

Registri andmekorraldusliku tähenduse mõistmiseks tuleb tähelepanu pöörata kahele peamisele asjaolule. Esiteks, isiku tasandil esitab perekonnaleht demograafilise biograafia kõigi registreerimisega hõlmatud rahvastikusündmuste ulatuses, mida perekonnaseisuametnike poolt tehtud viited võimaldavad täiendada vanemate ja laste ning abikaasade vaheliste seostega. Eesti rahvastikuteaduses pole seni praktiliselt teadvustatud tõsiasi, et analüütilises plaanis on perekonnalehtede näol tegemist otseselt põlvkondlikku ja sündmusloolist käsitlusviisi toetava informatsiooniga. Nimetatud kaks käsitlusviisi-vaatenurka on kujunenud moodsa rahvastikuteaduse, laiemalt võttes aga suure osa kvantitatiivse sotsiaalteadusliku analüüsi lähtekohaks [Dykstra, Wissen 1999; Katus, Puur, Pöldma 2002].

Teiseks, rahvastiku tasandil representeerib perekonnalehtede summa aktuaalset rahvastikuseisundit rahvaarvu ja registreeritavate sündmuste poolt määratud tunnuste (perekonnaseis, laste arv jms) ulatuses. Taoliselt korrastatud ning sündmusinformatsiooni kaudu järjepidevalt aktualiseeritav andmestik vastab oma loogika ja toimumispõhimõtte poolest üsna täpselt rahvastikuregistrile — ÜRO Statistikaamet määratleb registrina rahvastikuandmete isikupõhise talletamise ja käitlemise niisugust süsteemi, mis võimaldab tuletada indiviidide kohta käivast informatsioonist teatud kindla ajahetke seisuga rahvaarvu ja rahvastikutunnuste jaotuse [UN 1969]. Põhijoontes võib Eesti perekonnaregistri toimimist pidada küllalt sarnaseks Põhjamaades XX sajandi algul käivitunud lokaalsete rahvastikuregistritega, peamiseks eristavaks jooneks tuleb aga pidada elukohavahetuste arvestuse lahusust perekonnaregistrist, millist ülesannet täitis Eestis politsei aadresslaud [League of Nations 1926].

2. RAHVASTIKUSÜNDMUSTE REGISTREERIMINE 1940-1958

Eesti okupeerimine ja omariikluse hävitamine 1940 aastal ei jätnud puudutamata ühtki riigi- ja ühiskonnaelu tahku. Perekonnaseisuameti tegevuses astuti esimene samm eksisteerinud korralduse likvideerimise suunas veel enne Eesti NLiidu koosseisu astumist. Vabariigi presidendi dekreediga 30. juulist 1940, millel seisavad siseminister Maksim Undi ja Hans Kruusi allkirjad, said perekonnaseisuametnikud-vaimulikud korralduse lõpetada rahvastikusündmuste registreerimine ning anda sellesse puutuv dokumentatsioon üle omavalitsuste perekonnaseisuametnikele [RT 1940]. Vähem kui kaks kuud hiljem, 28. septembril 1940 sätestas ENSV ajutine Ülemnõukogu Presiidium perekonnaseisuametnike-vaimulike ja nende perekondade pensionikapitali likvideerimise [ENSV Teataja 1940a]. Tagantjärele tundub, et nende sammude peaesmärgiks polnud esialgu mitte rahvastikusündmuste registreerimise reorganiseerimine, vaid vaimulike ühiskondlikust tegevusest väljatõrjumine.

Perekonnaseisuameti tegevuse ümber korraldamiseks ning üleminekuks NLiidus kehtinud perekonnaseisuaktide registreerimise korrale alustati ettevalmistusi septembris 1940. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 25. septembrist 1940 tehti Siseasjade Rahvakomissariaadile ülesandeks moodustada enda alluvuses perekonnaseisuaktide bürood Tallinnas, Tartus, Pärnus, Narvas, Viljandis, Valgas, Rakveres, Petseris ning paar kuud varem Tallinnaga ühendatud Nõmmel. Teistes linnades ja valdades pidid perekonnaseisuaktide registreerimist toimetama linnade ja valdade täitevkomiteede sekretärid. Rahvastikusündmuste — sündide, surmade, abielude ja lahutuste — registreerimise seadusandliku raamina pandi Eestis, nagu ka muudel okupeeritud territooriumidel alates 1. jaanuarist 1941 kehtima Vene NFSV abielu-, perekonna- ja eestkosteseaduste koodeks [ENSV Teataja 1940b]. Muude küsimuste hulgas määratles koodeks kohustuslikule registreerimisele kuuluvad sündmused, registreerimiskohuslased, tähtaja, registreerimisasutuste võrgu ja protseduuri põhijooned. Sama seadlusega jõustati Eestis 1941 aasta algusest ka Vene NFSV Tsiviilkoodeks, Kriminaalprotsessi koodeks ning Tsiviilprotsessikoodeks, mis asendasid Eesti Vabariigi normatiivakte ja tähistasid senise õiguskorralduse laiahaardelist sovetiseerimist.

Perekonnaseisuaktide registreerimise uuele alusele üleviimiseks tõlgiti detsembris 1940 eesti keelde NSVL Siseasjade Rahvakomissariaadi asjakohane juhend, mis sätestas üksikasjaliselt jõusse astuva registreerimiskorralduse põhijooned [NSVL SARK 1940]. Praktikas ei suudetud uut korraldust perekonnaseisuorganite poolt siiski 1. jaanuarist rakendada. Ülemineku läbiviimiseks andis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 10. jaanuaril 1941 välja määruse, mille kohaselt tuli kõigil perekonnaseisuametitel alates sama aasta 15. jaanuarist lõpetada sissekannete tegemine Eesti Vabariigi aegsetesse sünni-, surma- ja abieluregistri raamatutesse ning võtta kasutusele NLiidu registreerimisvormid. Lisaks ülalnimetatud üheksale linnale loodi määrusega perekonnaseisuaktide bürood veel Võrus, Paides, Haapsalus ja Kuressaares ehk teisisõnu kõigis maakonnakeskustes. Oluline tähele panna, et registreerimissüsteemi NLiidu mallile unifikseerimise taustal oli perekonnaregistrit varasema korralduse jätkuna siiski kavas edasi pidada. Registri jätkamise sätestab ENSV ajutise Ülemnõukogu 30. detsembri 1940 seadluse kuues paragrahv, mis vastava seadluse hilisematest ümbertrükkidest on ära jäetud [ENSV Kohtuministeerium 1953-1954].

2.1. Registreerimiskorralduse arengujärgud

Enne kui asuda Eestis sisse seatud rahvastikusündmuste registreerimise üksikasjade juurde, on asjakohane puudutada sisseseatud süsteemi üldisi lähtekohti, mis võimaldab asetleidud ümberkorralduse paigutada laiemasse konteksti.

Eestis sisseseadmise ajaks oli rahvastikusündmuste registreerimissüsteem Venemaal ja NLiidus jõudnud läbi teha mitu arengujärku. Nagu eespool põgusalt mainitud, korraldas sündide, surmade ja abielude registreerimist Vene impeeriumis kuni 1917 aastani kirik ning asjakohase statistika aluseks olid vaimulike poolt tehtud kokkuvõtted. Pärast Oktoobrirevolutsiooni ja enamlaste võimuletulekut pidi registratsiooni senine kuju seoses kirikuvastase võitlusega loomulikult kaduma ja asenduma rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimisega. Kiriku endise rolli likvideerimise riiklikus ja ühiskondlikus elus vormistas 23.jaanuaril 1918 Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Kesktäitevkomitee dekreet “Kiriku lahutamine riigist ja kooli lahutamine kirikust”.

Likvideeritu asemele seatud korralduse alused olid kindlaks määratud dekreetidega “Tsiviilabelust, lastest ja perekonnaseisuaktide raamatutest” (18. detsember 1917) ning “Abielulahutusest” (19. detsember 1917). Uus süsteem nägi ette spetsiaalsete registreerimisasutuste, perekonnaseisuaktide büroode loomise linnades ja rajoonikeskustes, mujal pandi rahvastikusündmuste registreerimise kohustus kohalikele võimuorganitele. Aktide vormistamisega paralleelselt nägi korraldus ette eraldi statistiliste teatelehtede täitmise iga registreeritud sünni-, surma- või abiellumisjuhu kohta, mis saadeti töötamiseks oblastite statistikabüroodele. Sisu poolest olid teatelehed üsna põhjalikud ning arvestasid toleaja edumeelse statistilise kogemusega, andmete läbitöötlusprogramm sisaldas kaheksat spetsiaalset tabelivormi [Kurtshinski 1934].

Kuigi süsteem oli rajatud teoreetiliselt õigetele alustele, sujus selle sisseseadmine tegelikkuses väga suurte raskustega. Ideoloogiasurvest vabanemise järel 1990 aastatel ilmunud publikatsioonides annavad vene autorid registreerimissüsteemi reformi teostusele üsna kriitilise hinnangu [Andreev, Darski, Harkova 1993; 1998]. Süsteimuutus lähtus valdavalt ideoloogilistest kaalutlustest ning seetõttu polnud üleminek praktilisest seisukohast ette valmistatud ega arvestanud valitsevaid olusid, mida täiendavalt komplitseeris sõjale ja revolutsioonile järgnenud laos. Kirikliku registreerimisega ühes eitas uus korraldus ka traditsioonilisi kombetalitusi ega pakkunud nende asemele mingeid uusi rituaale, mille tulemusena jäi tsiviilregistreerimine rahvale võõraks ega tekitanud seesmist motiveeritust rahvastikusündmuste registreerida. Paremini ei edenenud registreerimisasutuste võrgu loomine, näiteks poolteist aastat pärast kirikuregistreerimise lõpetamist oli rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimisega suudetud alustada vaid umbes viiendikus linnadest ja vähem kui kaheksandikus maapiirkondadest [Dmitrieva, Andreev 1986]. Vene Statistika Keskvalitsuse hinnangul suudeti enam-vähem riigi Euroopa osa enam-vähem terviklikult kattev registreerimissüsteem sisse seada kahekümnendate aastate keskpaigaks [Mihhailovski 1926]. Teisisõnu tekitas rahvastikusündmuste tsiviilregistreerimisele üleminek Venemaa andmeridadesse ligikaudu kuue-seitsme aasta pikkuse lõnga.

Järgmiseks teetähiseks Venemaa registreerimissüsteemi korrastamisel kujunes 1926 aasta, mil otsustati loobuda eraldi statistiliste teatelehtede kasutamisest. Selle sammu peamiseks põhjuseks oli raskused teatelehe täitmisel. Registreerijad suhtusid sellesse kui perekonnaseisuaktiga võrreldes vähem olulisse nõ mittejuriidilisse dokumenti, jättes selle tihtipeale vormistamata ja statistikaasutusele esitamata, samuti jättis soovida statistiliste lehtede täitmise kvaliteeti [Stetshenko, Kozavtshenko 1984]. Alates 1926 aastast vormistati perekonnaseisuaktid kahes identses eksemplaris, millest üht kasutati statistilise töötamise lähtematerjalina. Kuivõrd osundatud sammuga kaasnes rahvastikusündmuste kohta käiva teabehulga ahenemine, tuleb seda hinnata kui registreerimissüsteemi oludest dikteeritud lihtsustamist. Taolisele optimeerimisele vaatamata iseloomustab tole ajajärku rahvastikustatistikat aga süsteemi korrastumine ning andmestiku usaldusväärsuse kasv. Loendusstatistikast paralleeli tuues hinnatakse 1926 aasta rahvaloendust Venemaal XX sajandil läbi viidud loendustest kõige demokraatlikumaks ja professionaalsemaks.

Areng mõistlikus suunas osutus paraku lühikeseks andmekorraldusest üldisemate põhjuste tõttu. Stalini võimu tugevnemise, talurahva vägivaldse kollektiviseerimise, repressioonide ning kunstlikult tekitatud näljahäda mõjul hakkab rahvastikusündmuste registreerimise täpsus, eelkõige selle täielikkus kahekümnendate ja kolmekümnendate aastate vahetusel uuesti alanema¹¹. Sellele vaatamata ei jätnud rahvastikusündmuste statistika kahtlust asetleidnud demograafilise katastroofi tohtus ulatuses, eriti 1932-1933 aasta nälja perioodil. Avalikkusele kättesaadavaks saanud arhiivimaterjalide kohaselt ületab Stalini ettevõtmiste rahvastikumõju tõepoolest kujutlusvõime piiri, näiteks hiljaaegu Prantsuse Rahvusliku

¹¹ 1990 aastatel teadustöökä kättesaadavaks saanud arhiivimaterjalide põhjal on sündide registreerimise täielikkust Venemaal 1920 aastate keskpaigas hinnatud 95 protsendile, 1930 aastate alguseks oli vastav näitav langenud kaheksakümne protsendi piirimaile. NLiidus on alaregistreerituse määraks ajavahemiku 1927-1940 kokkuvõttes hinnatud 18.8 protsenti sündidest ja 34.3 protsenti surmadest [Andreev, Darski, Harkova 1998].

Demograafiainstituudi egiidi all valminud Ukraina rahvastikuarengu uurimuse kohaselt langes keskmine sünnieluiga allapoole kümmet eluaastat [Meslé, Vallin 2003].

Partei- ja julgeolekuaparaadis ei jäänud statistika poolt pakutav demograafilise situatsiooni kirjeldus muidugi tähelepanuta. Kuivõrd rahvastikukadu polnud võimalik ametlikult tunnistada — pealegi nägi ideoloogia poolt kultiveeritud “sotsialistlik rahvastusseadus” ette rahvaarvu järjepideva kasvu NLiidus, vastandina kapitalistlikele riikidele —, tuli täheldatud olukorrale leida mõni vastuvõetavam seletus. Selleks arvati sobivat korralagedus rahvastikusündmuste registreerimisel, mille tõttu jäävat suur osa rahvastikusündmustest perekonnaseisuasutuste poolt arvele võtmata ning statistilises arvestuses kajastamata, mis moonutavatki rahvastikupilti. Kuigi registreerimise kvaliteet jättis kahtlemata nii mõndagi soovida, on tänastes oludes osundatud seletust ka kõige siirama soovi korral võimatu uskuda. Siiski tsiteerivad Andreev, Darski ja Harkova oma raamatus siseasjade rahvakomissar Jagodale adresseeritud ettekannet, mis mustvalgel kinnitas, et paljud perekonnaseisuaametid saadavad edasi vaid surmaaktide teisi eksemplare, sünniaktide vastavad eksemplid aga jätavad edastamata [1998].

“Korralageduse” likvideerimiseks anti perekonnaseisumuudatuste registreerimine 1934 aastal NKVD juhtimise alla. Süsteemimuutuse järel jõustati perekonnaseisuaaktide uued vormid ja protseduur, võrreldes varasemaga iseloomustas uusi vorme mõnede küsimuste redaktsiooni lihtsustamine. Protseduur võttis arvesse NLiidus 1932 aastast jõustunud sissekirjutuse süsteemi, mille eesmärgiks sellesama NKVD juhatuse all oli tõhusa kontrolli sisseseadmine rahvastiku liikumise üle [Matthews 1993]. Arusaadavalt lõpetati taolistes oludes rahvastikuteabe mistahes süstemaatiline publitseerimine ning sündimust, suremust ja rahvastiku loomulikku liikumist puudutav teave klassifitseeriti salajaseks. Viimane teemakohane statistikakogumik ilmus NLiidus trükist 1929 aastal ja koondas endasse peamiselt aasta 1926 andmeid [TsSu SSSR 1929]. Loendusstatistika kätte jõudis korralageduse likvideerimise järg mõned aastad hiljem, kui ametivõimu arvates liiga aeglast *resp* tõepärast rahvastiku juurdekasvu näidanud 1937 aasta rahvaloendus täielikult läbikukkunuks kuulutati ning selle tegijad rahvavaenlastele väärilise kohtlemise leidsid [Volkov 1990]. Vea parandamiseks kaks aastat hiljem läbiviidud uus rahvaloendus näitas juba sellist rahvaarvu, nagu Stalin veel enne loendustulemuste avaldamist oli VK(b)P XVIII kongressi kõnetoolist kuulutanud [Stalin 1952].

Selline oli kokkuvõtlikult Eestis 1940 aastal sisseseatud perekonnaseisuaaktide registreerimissüsteemi laiem sotsiaalne raamistik, mis erines diametraalselt varem eksisteerinud korraldusest. Vahepealset saksa okupatsiooni välja arvates — aastatel 1941-1944 käis rahvastikusündmuste registreerimine Eesti Vabariigi perekonnaseaduse kohaselt —, toimis osundatud korraldus oluliste muutuste seadusandliku raamistiku, dokumentatsiooni kui protseduuri kohaselt viiekümnendate aastate lõpuni. Töövihu järgnevad osad käsitlevad üksikasjalikumalt perekonnaseisuaaktide registreerimiskorraldust teostuvusuuringu huvikeskmes oleval perioodil. Korralduse erinevate tahkude käsitlemisel on võrreldud sisseseatud korralduse üksikasju sõjaeelsega, pöörates omaette tähelepanu süsteemimuutuse kvaliteedimõjule.

2.2. Registreerimisasutuste võrk

Rahvastikusündmuste registreerimisvõrgu ülesehitusse tõi NLiidus kehtinud korralduse maksmapanek mitu põhimõttelist muutust, millest osa — perekonnaseisuaametnike-vaimulike kõrvaldamine registraatori rollist ning süsteemi allutamine NKVD järelevalvele — on eespool juba põgusalt nimetatud.

2.2.1. Registreerimist juhtivad ja teostavad asutused

Uus korraldus eristas perekonnaseisuaaktide registreerimistõid juhtivad ning registreerimist praktiliselt teostavad asutusi [NSVL SARK 1940]. Perekonnaseisuaaktide registreerimise kõrgemaks juhtiorganiks oli NLiidu Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) perekonnaseisuaaktide osakond. Liidu ja autonoomsetes vabariikides, samuti kraides ja oblastites täitsid vastavat rolli vabariigi siseasjade rahvakomissariaadi või SARKi krai- ja oblastivalitsuste perekonnaseisuaaktide osakonnad. Mingit arvestatavat erisust nende teise esheloni juhtivasutuste vahel ei eksisteerinud, seega võrdus Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi perekonnaseisuosakonna kompetents sisuliselt oblastiorgani pädevusega ning piirdus keskusest saabuvate korralduste täitmise organiseerimise, allasutuste tegevuse järelevalve ning aruandlusega. Linnades, alevites ja maa-asulates registreerimisvõrgu juhtorganit omaette osakonna näol ei eksisteerinud, vastavat järelevalvet teostasid SARKi linna ja rajooni osakonnad ning jaoskonnad, mille koosseisu kuulus vastava instruktori ametikoht.

Kõnealuste juhtorganite konkreetset tegevust sätestavaid erieeskirju teostuvusuuringu käigus läbitõttatud arhiivifondidest leida ei õnnestunud, kuid teatud ettekujutuse SARKile pandud ülesannete rõhuasetusest võib saada perekonnaseisuaaktide ülalviidatud registreerimisjuhendist. Muuhulgas ei tohtinud

registreerimist toimetav asutus aktiraamatuid ise pitseerida, selleks tuli kasutada vastava SARKi organi lakipitsatit, sama pitsati kasutamine oli nõutav isikutele väljaantavate tunnistuste blanketiraamatute puhul. Mistahes parandusi tohtis perekonnaseisuametnik aktiraamatutes teostada üksnes SARKi rajooni jaoskonnaülemal loal, samalaadsele erikontrollile olid allutatud nimemuutustega seotud kanded. SARKi ülesannete hulka kuulus lisaks valve ja kontroll riigilõivu õigevõimulise sissenõudmise ja rahaasutusse edastamise eest¹².

Neis näilistes pisi-asjades avaldub totalitaarsele rezhiimile tunnuslik usaldamatus, mis moodustab ereda kontrasti perekonnaseisuameti sõjaeelse organisatsiooniga. Viimase põhimõtteks oli perekonnaseisuametniku suhteliselt suur autonoomia, otsuspädevus ning muidugi ka vastutus oma tegevuse eest. Keerukate kaasuste lahendamisel võis ametnik tarvidusel konsulteerida üleriigilise keskasutusega, mille ülesandeks oli igapäevases juhendustöös kerkinud probleemide üldistamine perekonnaseisuametnike õppepäevade, perioodiliste ringkirjade ja *Perekonnaseisuametniku käsiraamatu* üllitamise kaudu. Sümpomaatiliseks ei räägi 1941 aasta jaanuaris jõusse astunud perekonnaseisuametnike tööjuhend SARKi organitega seoses registreerimistöö sisulisest juhendamisest ega ka kontrollist midagi, kuigi vabariiklik keskasutus sisuliste küsimustega kahtlemata tegeles. Juhendmaterjalide koostaja jaoks oli see funktsioon ilmselt vähem oluline kui kohaliku miilitsaorgani lakipitsati kasutamine aktiraamatu pitseerimisel või kande parandamiseks miilitsaülemalt loa küsimine.

Osundatud vormis säilis SARKi, hiljem Siseministeeriumi järelvalve perekonnaseisuaktide registreerimise üle kestis 1957 aastani. NL Ministrite Nõukogu ja NLKP Keskkomitee ühismäärus nr. 1433-719 25. oktoobrist 1956 asetas järelvalve teostamise ülesande kohaliku nõukogu TSN täitevkomiteele. Vastavalt Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldusega nr.1016-k 26.juulist 1957 kehtestatud uuele perekonnaseisuaktide registreerimise juhendile tuli TSN täitevkomiteedel määrata selleks otstarbeks erikomisjonid, mis iga kvartali algul pidi kontrollima perekonnaseisuaktide registreerimise olukorda, sealhulgas tunnistuste blankettide arvestamist ja hoidmist, surnutelt dokumentide äravõtmist, riigilõivu sissenõudmist ja arvestust jms [ENSV PSAB 1957a; 1957b]. Oluline on tähele panna, et administratiivse kontrollifunktsiooni üleandmine ei tähendanud siiski miilitsa osaluse kadu perekonnaseisutoimingutest, näiteks sünniaktide taastamisel ja nimemuutmisel oli otsuspädevus endiselt delegeeritud rajooni (linna) miilitsaosakonna (jaoskonna) ülemale, samuti tuli kohalikule miilitsaorganile esitada iga sünni- ja surmajuhu kohta kohustuslik registreerimisteade.

2.2.2. Registreerimisvõrgu kahetasandilisus

Registreerimisvõrgu korralduse teiseks märkimisväärseks muutuseks oli kahetasandilisuse juurutamine: sisseseatud korralduse kohaselt jagunesid registreerimisasutused kahte eraldi kategooriasse. Linnades ja rajoonikeskustes pidi rahvastikusündmuste registreerimine toimuma Siseasjade Rahvakomissariaadi perekonnaseisaktide büroodes. Nagu eespool viidatud moodustati Eestis 1941 aasta jaanuaris selleks otstarbeks kolmteist sedalaadi registreerimisasutust (Tallinnas, Tartus, Rakveres, Viljandis, Valgas, Pärnus, Petseris, Narvas, Tallinna Nõmme linnaosas, samuti Võrus, Paides, Haapsalus ja Kuressaares). Teistes linnades ja valdades pandi perekonnaseisaktide registreerimise kohustus vastavate üksuste TSN täitevkomiteede sekretärile. Ühtlasi olid linnade ja valdade täitevkomiteed kohustatud oma eelarvest kandma kõik perekonnaseisuaktide registreerimisega seoses olevad majanduslikud ja muud kulud, eraldama tööruumid, muretsema inventari jms.

Perekonnaseisuaktide büroode pädevus rahvastikusündmuste registreerimisel oli laiem kui linnade ja valdade täitevkomiteedel. 1940 aasta juhendi kohaselt kuulus büroode ainukompetentsi nimemuutmise aktide registreerimine, perekonnaseisuaktide parandamine, kaotatud ja vahele jäänud aktidekannete taastamine ning lasterikastele emadele riikliku toetuseandmise avalduste vastuvõtmine ja vormistamine. Viiekskümnendatel ja kuuekskümnendatel aastatel leidis aset kõnealuse kahestumise märgatav süvenemine. Nõnda on 1957 aasta juhendis linnade ja valdade TSN täitevkomiteede pädevusest lisaks eelmainitule välja arvatud ka abielulahutuse ning lapsendamise registreerimine, samuti korduvaid tunnistusi perekonnaseisuaktide registreerimise kohta. Erandina lubas juhend linna või valla täitevkomiteedel teostada abielu registreerimist, kuid seadis tingimuseks täitevkomitee esimehe isikliku osavõtu registreerimisest (täitevkomitee sekretäril abielu registreerimise õigust polnud).

Järgmine eeskiri jättis külade, alevite ja linnade TSN täitevkomiteede kompetentsi juba ainult kahe rahvastikusündmuse, sünni ja surma registreerimise. Isaduse tuvastamist oli samuti lubatud täitevkomitees registreerida, kuid eeldusel, et seda tehakse sünni registreerimisega üheaegselt [ENSV PSAB 1971].

¹² Ajastu märgina kuulus SARKi erikohustuste hulka ka informatsiooni kogumine selle kohta, kas surnud isikutele polnud annetatud mõnd NLiidu ordenit või aule. Jaataval korral tuli sellest teatada NSVL SARKi perekonnaseisuosakonnale, näidates ära isiku perekonna-, ees- ja isanime ning autasu liigi.

Täitevkomitee rolli registreerimisasutusena kahandas oluliselt ka samade eeskirjadega sätestatud esimeste aktieksemplaride koondamine rajooni perekonnaseisubüroo arhiivi. Rahvastiku vaatenurgast oli paarikümne aasta jooksul toimunud järgulise kompetentsimuutuse tulemuseks registreerimisvõrgu kättesaadavuse muutus — ehkki sündi ja surma sai endiselt registreerida kohalikus täitevkomitees, tuli kõigi teiste rahvastikutootingute sooritamiseks sõita rajoonikeskusesse. Eesti geograafilise väiksuse ning korralike teede tõttu ei olnud selle tagajärjeks muidugi sündmuste registreerimata jäämine, küll ei saa seda suundumust tähelepanemata jätta registreerimisvõrgu iseloomustuse andmisel.

Laiemas kontekstis tuleb registreerimissüsteemi kohaliku tasandi rolli ahenemises näha omavalitsusliku haldusliini tasandilistamist. Erinevalt Eesti Vabariigi halduskorraldusest, kus linna- või vallavalitsused etendasid piirkondlikus elukorralduses mitmekesisel suunaval rolli, puudus kohaliku tasandi valitsusorganitel NLiidu süsteemis vähegi oluline osa peale kõrgemalt poolt ettekirjutatud plaanide ja instruksioonide täitmise. Muuhulgas illustreerib seda näiteks tõsiasi, et 1940-1941 aastal Eestis kohalikke nõukogusid ei moodustatud ega valitudki [Uuet 2002]. Samas pole õige seostada kohaliku tasandi registraatorite kompetentsi ahenemist üksnes unifitseeritud üleliiduliste mallidega. Viiekskümnendate teisel poolel vastu võetud perekonnaseisuaktide registreerimise eeskirjad ning järgnenud liiduvabariikide perekonnakoodeksid sätestasid ühtse üldraami kõrval ka teatavat lokaalselt omapära, sealhulgas perekonnaseisuaktide büroode ning TSN täitevkomiteede tööjaotuse küsimuses. Antud kontekstis kuulus Eesti koos Leeduga kohalike registreerimisasutuste kompetentsi piiramisel kõige kaugemale läinud vabariikide hulka [Gratshov 1985]. Vene Föderatsioonis ja Valgevenes säilitasid TSN täitevkomiteed näiteks kuni kaheksakümnendate aastateni õiguse vormistada kõiki perekonnaseisumuutusi, välja arvatud lapsendamisid ja nimemuutused. NLiidu kodanikega välismaal asetlelnud rahvastikusündmuste registreerimise kohustust täitsid konsulaaresindused.

Võrgu hõrenemise kõrval võib kahetasandilisuse positiivse küljena märkida suhteliselt harvemini esinevate sündmuste registreerimise koondumist büroodesse, kus perekonnaseisuaktide vormistamine oli ametnike põhitegevuseks. Kõnealune kaalutlus tundub tõepärasena, kuigi läbitöötatud arhiivimaterjalidest ei õnnestunud sellele otsest dokumentaalset tõestust leida. Riikidevahelises võrdlusperspektiivis on täisajaga palgaliste registraatorite süsteem tunnuslik arenenud statistikakorraldusega maadele: ÜRO teemakohase ülevaate järgi toimus taoline korraldus kahes kolmandikus Euroopa, Põhja-Ameerika ja Okeania riikidest, teistel kontinentidel täitsid registraatorid oma ülesannet valdavalt osajalisena muu põhiameti kõrvalt [UN 1985].

2.2.3. Registreerimisüksuste arv ja suurus

Registreerimisvõrgu korralduspõhimõtete kõrval pööratakse selle iseloomustamisel tavapäraselt tähelepanu ka registreerimisasutuste arvule ning suurusele, millest sõltub ühelt poolt registraatorite töökoormus, teisalt aga selle kättesaadavus elanikkonnale. Liiga väikese üksuste arvu puhul võivad osutuda probleemiks mõlemad [Finlay 1980]. Liiga suure üksuste arvu korral seevastu hakkab raskust tekitama süsteemi administreerimine ja pädeva tööjõuga kindlustamine, mille mõju registreerimise kvaliteedile ei tohi samuti alahinnata.

Pärast vaimulike perekonnaseisuametniku tööst kõrvaldamist määras perekonnaseisuakte registreerivate asutuste arvu ning võrgu tiheduse käsitlusel perioodil haldussüsteem, mis teiste riigiehituslike struktuuride sarnaselt läks uue võimu all põhjalikule ümberseadumisele. 1940 aasta augustis vastu võetud Eesti NSV konstitutsiooni järgi koosnes Eesti üheteistkümnest maakonnast ning Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu linnast, kohaliku omavalitsuse mõistet uues põhiseaduses arusaadavalt ei sisaldunud. Kohalikul tasandil pidid riigivõimu teostama maakonna, linna, alevi või valla tööraha saadikute nõukogud, mille valitsemisorganiteks olid vastavad täitevkomiteed. Maakondade, linnade ja valdade täitevkomiteed moodustati jaanuaris 1941, kohalikke nõukogusid aga ei valitud ega moodustatudki.

Perekonnaseisuaktide registreerimisvõrgu tihedust kõnealused korraldused esialgu ei puudutanud, sest haldusjaotust ning linnade-valdade arvu esimese nõukogude okupatsiooni ajal praktiliselt ei muudetud¹³. Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivis leiduva materjali kohaselt registreeriti Eestis 1940 ja 1941 aastal perekonnaseisuakte 274 üksuses. Ka 1941 aastal alanud saksa okupatsiooni ajal haldusjaotuses ümberkorraldusi ette ei võetud ning nõnda püsis registreerimisüksuste arv samasugune kuni 1944 aasta sügiseni. Üksuste arvu vähenemise tõi endaga kaasa muidugi Eesti Petserimaa ja Narva jõe idakalda alade liitmine Vene Föderatsiooni Pihkva ja Leningradi oblastiga, mis olid sätestatud NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlustega 23. augustil ja 24. novembril 1944 aastal. Piirimuutuse tulemusena lahutati Eesti

¹³ Väheste muutustena lõpetati juulis 1940 Pakri ja Naissaare vallavalitsuse tegevus, mõlema valla maad anti NLiidu sõjaväe käsutusse. Samal kuul likvideeriti Nõmme linnavalitsus ning linnaosa liideti Tallinnaga [Uuet 2002].

territooriumist Viru maakonnas Narva, Piiri ja Raja vald ning Narva linna Jaanlinna osa ning Petseri maakonnas Irboska, Kalda, Laura, Rootova, Senno ja Vilo vald, enamik Petseri vallast, Järvesuu valla kirdeosa, Meremäe valla kaguosa, Saatse valla idaosa ning Petseri linn [ENSV Teataja 1945]. Perekonnaseisumetil tuli ümberkorralduse tulemusena loovutada Vene ametivendadele kõnealuste üksuste arhivaalid, mis kõnealustelt aladelt Eestisse asunud inimeste jaoks on üksjagu ebamugavust põhjustanud, eriti kodakondsusdokumentide vormistamisel pärast Eesti taasiseseisvumist.

Mõningase suurenemise tõi registreerimisüksuste arvu terve hulga uute linnasulate moodustamine Eestis neljakümnendate aastate teisel poolel. Nõnda muudeti 1945 aastal Harjumaal töölisaleviks Järvakandi, Kehra, Kohila ja Rapla alevik, Järvamaal kuurortaleviks Aegviidu ja linna tüüpi aleviks Ambla ja Järvakandi alevik, Läänemaal said sama staatuse Lihula ja Märjamaa, Pärnumaal Abja-Paluoja, Pärnu-Jaagupi ja Vändra, Viljandimaal Nuia ja Võhma alevik, Virumaal muudeti töölisaleviks Kohtla ja Küttejõu ning Võrumaal Räpina alevik. Aastal 1946 sai linnaõiguse Kiviõli, 1948 aastal muudeti töölisaleviteks Ahtme ja Sompas asula Virumaal ning Loksa Harjumaal, 1949 aastal anti alevistaatus Sillamäele Virumaal ning Tootsile ja Lavassaarele Pärnumaal. Järgmisel aastal arvati töölisalevite hulka veel Kukruse ja Viivikonna asula aastapäevad varem loodud Jõhvi maakonnas. Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivi fondide põhjal otsustades registreeris perekonnaseisumuutusi neljakümnendate lõpul 287 üksust.

Põhimõtteline muutus registreerimisüksuste arvus leidis aset 1950 aastal ja seondub külanõukogudega. Külanõukogude moodustamist hakati ette valmistama vahetult pärast Eesti teistkordset okupeerimist, esialgse kava kohaselt pidi neid "riiklike ülesannete paremaks täitmiseks" tulema 1250 [Uuet 2002]. Nii suure hulga üksuste loomist siiski Moskvast heakskiitu ei saadud ning lõpliku kava kohaselt nähti ette moodustada 637 külanõukogu, arvestusega igaühes keskmiselt 1000 elanikku ja 250 majapidamist. Vald jagunes tüüpiliselt kaheks-kolmeks külanõukoguks, mõnes suurema elanike arvu ja pindalaga vallas kuni viieks külanõukoguks (nt Vändra, Vao). Erandina ei moodustatud külanõukogusid Prangli, Vormsi, Kihnu ja Ruhnu vallas. Seadlused külanõukogude moodustamise kohta võeti vastu augustis-septembris 1945 ning järgneva viie aasta jooksul eksisteerisid vallad ja külanõukogud Eestis kõrvuti. Perekonnaseisuaaktide registreerimist teostasid selle aja vältel jätkuvalt valdade täitevkomiteed.

Eesti ajaloolist haldusjaotust radikaalselt sovetiseerinud reformi käigus vallad ja maakonnad likvideeriti. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 26. septembri 1950 otsusega jagati senised maakonnad¹⁴ rajoonideks, külanõukogud aga muudeti rajooninõukogudele alluvateks esmatasandi haldusüksusteks. Reformi järel jagunes Eesti halduslikult 5 vabariikliku alluvusega linnaks ja 39 rajooniks, mis koosnesid 27 rajoonilise alluvusega linnast, 22 alevist ja 641 külanõukogust. Haldusjaotuse üleliidulise malli kohast ühtlustamist kroonis Tallinna, Tartu ja Pärnu oblastite moodustamine 1952 aastal. Kuivõrd perekonnaseisuaaktide registreerimise kohustus anti rajooni perekonnaseisuaaktide büroode ning linna- ja alevinõukogu täitevkomiteede kõrval ka külanõukogudele, kasvas registreerimisüksuste arv 1950 aastatel ligi seitsmesajani. Registreerimise kvaliteedile taoline järsk muutus vaevalt positiivset mõju avaldas, kuivõrd perekonnaseisuaaktide vormistamisega tuli ühtäkki tegelema hakata mitmesajal vastava kogemuseta ametnikul.

Osundatud suurusjärgus püsis registreerimisasutuste arv vähem kui neli aastat. Peatselt pärast Stalini surma alanud haldusjaotuse korrastamise käigus likvideeriti esmalt (aprillis 1953) oblastid. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 17 juunist 1954 aga kärbiti külanõukogude arvu poole võrra [ENSV Teataja 1954]. Senise 641 asemel jäi alles 320 külanõukogu ning vastavalt langes perekonnaseisuaakte registreerivate asutuste arv allapoole neljasaja piiri. Aastate 1955-1956 osas sisaldab Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiiv kokku 381 registreerimisasutuse fonde. Rajoonide ühendamise seoses vastav arv viiekümnendate lõpul küll ajutiselt suurenes, näidates aga järgnevate kümnendite kokkuvõttes järkjärgulist vähenemistendentsi. Kuuekümnendate aastate keskpaigas langes registreerimisasutuste arv allapoole kolmesaja piiri, seitsmekümnendatel läbiviidud külanõukogude liitmise tulemusel jõudis see aga lõpuks tagasi 1939 aasta haldusreformi käigus määratud tasemele. Samalaadset järeldust ei tohi aga laiendada registraatorite koormusele, sest rahvastiku asustuspilt oli vahepealse kolme-nelja kümnendi vältel põhjalikult teisenenud.

Üksuste absoluutarvu kõrval tavatsetakse registreerimisvõrgu kvantitatiivsel iseloomustamisel rakendada keskmiselt teenindatava rahvastiku hulka ning territooriumi suurust. Asjakohased näitavad on rehkenud 1941, 1945 ning 1959 aasta kohta, tuginedes teostuvusuuringu ajaraami piiravate rahvaloenduste ja sõjajärgse rahvaarvu hinnangule, pidevat aegrida polnud võimalik loendusvahelise teabe lünklikkusele [Katus 2002]. Arvutuse kohaselt tuli ühel registreerimisüksusel teenindada 1941 aastal keskmiselt 3650 inimest, 1945 aastaks oli see sõja, kahe okupatsiooni ja läände põgenemise põhjustatud rahvastikukaotuste tõttu langenud alla 3200 inimese. Rahvaarvu ja registreerimisüksuste arvu üksteist tasakaalustanud muutuse tõttu oli asjakohane näitav 1959 aastal ligikaudu samal tasemel. Registreerimisüksuse poolt teenindatava

¹⁴ Iseseisvusaegse üheteistkümneme maakonna asemel jagunes Eesti 1950 aasta haldusjaotuse reformi eel kolmeteistkümnemeks maakonnaks: kaotatud oli Petserimaa, kuid olemasolevate jagamisel juurde loodud Hiiumaa (1946), Jõgeva (1949) ja Jõhvi (1949) maakond.

territooriumi suuruseks oli 160 ruutkilomeetrit 1941 aastal ning 158 ja 111 ruutkilomeetrit vastavalt 1945 ja 1959 aastal¹⁵. Riikidevahelises võrdluses oli registreerimisvõrgu tihedus ühe üksuse poolt teenindatud elanike arv järgi hinnates — tugevasti varieeruva asustustiheduse tõttu on registreerimisüksuse keskmine territoorium halvemini võrreldav — sarnane Põhjamaadega, näiteks Rootsis tuli 1950 aastate algul ühe registraatori kohta 3.7 tuhat elanikku, Taanis 2.1 tuhat elanikku, Soomes ja Norras on vastavad arvud olnud kaks-kolm korda kõrgemad [UN 1955; 1991].

Registreerimisüksuse keskmise suurusega opereerimine on muidugi üsna tinglik, sest viimane kätkeb eneses väga erinevaid juhtumeid, omaette valdu *resp* külanõukogusid moodustanud väikesaartest pealinnani välja. Registreerimisvõrgu seismist heterogeensust võib kajastada tihti üksuste jaotuse kaudu, olgu teenindatava rahvastiku või territooriumi suurust aluseks võttes, kuid käesolevas töös on selleks eelistatud (sünni)aktide registreerimise sagedust. Joonis 1 esitab 1941, 1945, 1953 ning 1958 aasta sündide jaotuse vastavalt sellele, milline oli aasta vältel registreeritud sündide koguarv registreerimisüksuses. Rakendatud skaala eristab seitset klassi, alates sagedusest alla ühe sünni kuus kuni viie või enama sünnini päevas.

Joonisel nähtub registreerimisvõrgu heterogeensuse ulatuslik ja mitmeastmeline teisenemine. Suhteliselt sarnane ning põhijoontes unimodaalne jaotus iseloomustab 1941 ja 1945 aasta kõveraid. Mõlemal juhul langes harva registreerimissagedusega üksuste — kaks või vähem sündi kuus — arvele vaid paar-kolm protsenti sündide koguarvust. Valdav enamus ehk üle kuuekümneme protsendi sündmustest registreeriti skaala nii 1941 kui 1945 aastal keskossa kuulunud üksustes, kus sagedus varieerus kolmest sünnist kuus kuni kahe sünnini nädalas. Aasta kokkuvõttes vastab sellele juhtude arv veerandsajast veidi enam kui saja registreeritud sünnini. Kõrgematel sagedustel hõlbivad kõverad normaaljaotusest, peegeldades rahvastiku kontsentratsiooni suurematesse linnadesse. Kahe aasta omavaheline erisus — nihe väiksemate sageduste suunas — johtub arvatavalt kahest üksteist täiendavast tegurist, ühelt poolt rahvaarvu ja sündimuse langusest ning teisalt suurtest sõjapurustustest, mis sundisid osa linnarahvast maale ümber asuma. Muuhulgas kinnitab niisugust oletust tugev langus pealinnale järgnevatel linnade skaalapositsioonis (Narva ja Tartu).

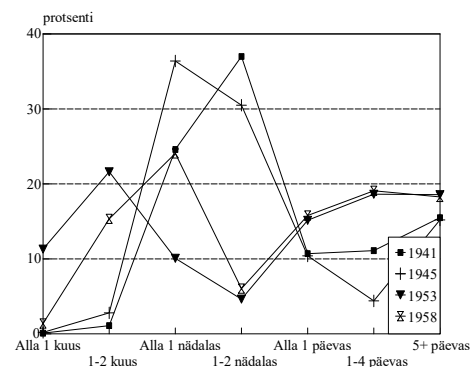
Sündide jaotus viiekümnendatel aastatel näeb välja sootuks erinev. Sisuliselt asendus unimodaalne kõver bimodaalsega, teisenemise ulatusest annab tunnistust see, et sõjaeelse maksimumi asukohaks olnud skaalapositsiooni kohal (üks-kaks sündi nädalas) paiknes hiljem jaotuskõvera miinimum. Võrreldes varasemaga tegi kõige suurema kasvu läbi väga väikestes üksustes registreeritud sündide suhtarv, 1953 aastal langes pea kolmandik sündi niisuguste üksuste arvele, kuukeskmisena ei ületanud sünnijuhtude arv ühte-kahte. Kasvu, ehkki mõnevõrra tagasihoidlikumat võis täheldada ka suurte registreerimisüksuste poolel. Asetleidnud nihke peamiseks põhjuseks oli mõistagi üksuste arvu tõus valdade likvideerimise järel ning registreerimiskohustuse üleminek külanõukogudele, samuti toetas muutust sisserände toel hoogsalt jätkunud linnastumisprotsess. Jaotuskõvera bimodaalsus ei kadunud ka pärast külanõukogudest registreerimisüksuste arvu kahekordset vähendamist 1954 aastal ning on põhijoontes säilinud tänaseni. Kõnealuse suundumuse otsest kvaliteedimõju on raske üheselt hinnata, küll aga tähendas muutus registreerimisvõrgu heterogeensuse hüppelist suurenemist. Tasub tähele panna, et erinevalt varasemast ei kajasta keskmine ühes üksuses registreeritud sündide arv enam jaotuskõvera moodi, vaid vastab sagedusjaotuses kõige tagasihoidlikumalt esindatud rühmale.

2.2.4. Registraatorite koosseis

Omaette küsimusringi moodustab rahvastikusündmuste registreerimise nagu mistahes andmekorraldusliku tegevuse puhul registraatorite professionaalne kvalifikatsioon ning autoriteet oma tööpiirkonnas. Perekonnaaseisumetniku puhul rõhutas viimast nõuet inimeste eraelulistesse suhetesse puutumine, mille eeldab taktitunnet ning usaldust registraatori isiku vastu. Kirikuregistreerimise puhul kandis niisugust autoriteeti loomupäraselt kohalik vaimulik, Eestis 1926 aasta reformiga sisse seatud tsiviilregistreerimise

Joonis 1

Sünniaktide registreerimissagedus
1941-1958

¹⁵ Registreerimisüksuste suure arvu tõttu olid kõnealused näitajad aastatel 1950-1954 ligi kaks korda madalamad.

puhul täitsid vastavat rolli maal vallasekretärid, väiksemates linnades linnasekretärid või selleks määratud linnavalitsuse liikmed, suuremates linnades aga omaette perekonnaseisumetnikud.

Nagu eespool märgitud, tähendas Eesti okupeerimine ja võimuvahetus senise omavalitsusliku süsteemi likvideerimist. Juunis-juulis 1940 vabastati presidendi käskkirjadega ametist kõik maavanemad ja suur osa linnapeasid ning lõpetati maa-, linna- ja volikogude tegevus. Maa-, linna- ja vallavalitsuste asemel moodustati järgmise aasta jaanuaris täitevkomiteed, mille koosseis maakondades ja vabariiklikes linnades kinnitati nimeliselt, maakondliku alluvusega linnades ja valdades aga arvuliselt [Uuet 2002]. Muutus tähendas arusaadavalt põhjalikke kaadrimuutusi, mis juhtivtöötajate kõrval puudutas ka madalama positsiooniga ametnikke ja tehnilisi töötajaid. Kuivõrd kasutuskõlblikke kokkuvõtteid perekonnaseisumetnike koosseisu teisenemise kohta 1940-1950 aastatel arhiividest leida ei õnnestunud¹⁶, on käesolevas töö registraatorite kaardipüsivust hinnatud perekonnaseisuaktide põhjal. Selleks on kõigi registreerimisüksustes välja kirjutatud akte koostanud ametnike nimed ning võrreldud neid aastate lõikes. Arhiivitöö suhteliselt suure mahu tõttu on kõnealune läbivaatus teostatud kümnendi 1940-1950 kohta, kus ühelt poolt võis eeldada kõige suuremat muutlikkust, teisalt aga võimaldas registreerimisüksuste pidevus protsessi tervikuna jälgida.

Kaadripüsivuse analüüsi tulemused on esitatud joonisel 2, paralleelselt registreerimisüksuste ning sünniaktide arvu järgi. Lühidalt kokku võttes annavad mõlemad näitarvud tunnistust võimuvahetuse väga tugevast mõju registraatorite koosseisule. Aasta 1940 teisel poolel on muutust järgnenuga võrreldes veel vähe märgata: jättes hetkel kõrvale vaimulike kõrvaldamise perekonnaseisumuutuste registreerimisest, on kolmes neljandikus üksustes jätkanud sündmuste registreerimist aasta lõpuni sama(d) ametnik(ud). Sünniaktide arvu alusel mõõdetuna on kaardipüsivus esimesel okupatsiooniaastal mõnevõrra madalam, mis osutab tõsiasjale, et registraatorite kaadri vahetus toimus kiiremini suuremates keskustes. 1941 aasta esimesed aktid on tavaliselt koostanud veel endine ametnik, selle järel leiab aga aset põhimõtteline pööre. Perekonnaseisuakte registreerinud isik vahetus ligi üheksas üksuses kümnest (87.5 protsenti), samale järeldusele viib ka registreeritud sündide arv. Maakonniiti paistab pööre olevat kõige radikaalsem Lääne-, Valga-, Viljandi- ja Võrumaal, kus ametist kadusid praktiliselt kõik endised registraatorid.

Registraatorite koosseisu teistpidine vahetus toimus veel 1941 aasta teisel poolel. Sakslaste vallutatud piirkondades tulid taas kokku endised linna- ja vallavalitsused, mõnel pool veel saksa vägede saabumist, mis hakkavad tegutsema sama aasta septembris moodustatud Eesti Oma-valitsuse alluvuses. Kahe järgneva aasta jooksul paranes rahvastikusündmuste registreerimise järjepidevus järsult ning jõudis 1943 aastal 90 protsendi piirimaile, mis arvatavalt on küllalt lähedane sõjaeelses Eestis valitsenud olukorrale. Võimuvahetus sügisel 1944 aastal tekitab uue katkestuse, kus ühe aasta jooksul vahetub ligi neli viiendikku registraatorite koosseisust. Erinevalt vahepealsest saksa ajast, ei järgnenud esialgsele turbulentsile aga kiiret stabiliseerumist. Kuigi kaadri püsivus neljakümnete aastate teisel poolel järkjärgult suurenes, vahetus kümnendi kokkuvõttes igal aastal üle poole (55 protsenti) registraatoritest. Maakondadest käis teistest mõnevõrra paremini Pärnu- ja Saaremaa käsi, registraatorite kõige väiksema püsivuse näidet pakuvad Lääne- ja Võrumaa.

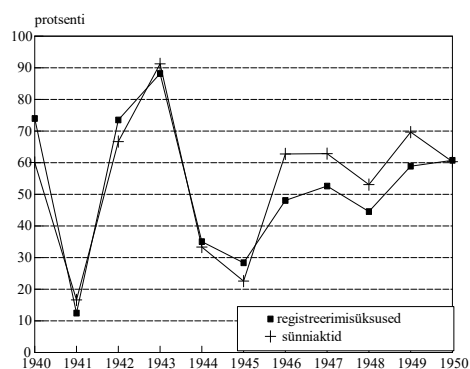
Ehkki kasutatud andmestik ei sisalda mingit teavet registraatorite kutsepädevuse kohta, on sedavõrd suurt kaadrioolavust raske ühitada tehtud töö kvaliteedi või registraatori aja jooksul väljakujunenud autoriteediga kohaliku elanikkonna silmis. Registreerimisüksuste arvu kahekordistamise tõttu 1950 aastal võib kõnealust probleemi üsna kindlalt ekstrapoleerida ka viiekümneandatesse aastatesse, järgnevate kümnendite osas näitavad Siseministeeriumis säilitatavad perekonnaseisuaktide büroode kaadritoimikud olukorra normaliseerumist.

2.2.4.1. Edgar Rajandi isik

Meeldiva erandi perekonnaseisumetnike kaadriga toimunud uperpallidesse toob Edgar Rajandi, kes töötas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Perekonnaseisuaktide Keskarhiivi esimese juhatajana aastatel 1944-1950. Ametile pühendumise kõrval muudab Rajandi isiku käesoleva töö kontekstis tähelepanuväärseks

Joonis 2

*Sünniaktide registraatori ametipüsivus
1940-1950*

¹⁶ Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivis säilitatavad linnade ja rajoonide perekonnaseisuaktide büroode personali isiklikud toimikud algavad 1960 aastatest.

ennekõike asjaolu, et tegemist oli staazhika Eesti Vabariigi aegse ametnikuga. Ajastu tavadest irduval viisil, mille konkreetne tagamaa arhiividokumentidest ei selgu, usaldati taolise minevikuga tegelasele kuueks aastaks NKVD struktuuri kuuluva vabariikliku keskasutuse juhtimine. Olukorra erandlikkuse äramärgimiseks olgu järgnevalt pühendatud Rajandi isikule mõned read.

Edgar-Adolf Rajandi (aastani 1935 Rosenstrauch) sündis 25. juulil 1902 aastal Aegviidus raudteelase perekonnas. Pärast alghariduse omandamist Tallinna I algkoolis jätkas Rajandi isa eeskujul õpinguid Tallinna Raudtee tehnikakoolis ning Tallinna Tehnikumi masinaehituse osakonnas. Õpingutele järgnes sõjaväeteenistus, kus ta aastatel 1922-1925 töötas triangulaatorina astronoomilis-geodeetilises ekspeditsioonis. Aastal 1925 astus Rajandi Tallinna linnavalitsuse teenistusse, töötades esmalt linna statistikabüroos, seejärel aga täites alates tsiviilregistreerimise sisseseadmisesest 1926 aastal linna (vanem)perekonnaseisuametniku kohuseid. Nimetatud töökohalt siirdus Rajandi 1943 aastal Eesti Omavalitsuse Sisedirektooriumi Perekonnaseisu Keskameti etteotsa, milline ametipost transformeerus 1944 aasta sügisel sujuvalt Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Perekonnaseisuaktide Keskariivi juhatajaks.

Järgnevad aastad olid Rajandi tööteel kõige keerulisemad, millest annavad tunnistust Riigiarhiivi Perekonnaseisumeti fondis R-2214 säilitatavad dokumendid. Uudse ülesandena tuli sõjajärgse kaose oludes kaitsta Moskva ülemate ees Perekonnaseisuaktide Keskariivi kui allasutusi juhendava ning töökorralduses üleliidulistest mallidest lahkumineva töökorraldusega (seitsmes eri keeles arhivaalid, perekonnaregistri pidamine) asutuse staatust. Neile püüdlustele õnnestus saada EK(b)P sekretäri Nikolai Karotamme toetus ning Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu korraldusega nr. 980-k 2. oktoobrist 1945 arvati NKVD struktuuris asuv perekonnaseisuarhiiv teaduslike uurimisasutuste hulka (ERA, F-2214, nim.1, s.1, lk.35). Praktiline kasu taolisest ettevõtmisest jäi arvatavasti oodatust siiski väiksemaks, sest tarvilike ametikohtade (sh teadurikohtade) loomiseks ja palgafondi eraldamiseks — need kaks asja käisid muuseas üksteisest sõltumatult — tuli endiselt Moskva keskasutuste luba taodelda. Samas õnnestus ühtteist kahtlemata välja kaubelda, sest näiteks NLiidu Siseasjade Rahvakomissariaadi 28. novembrist 1948 palub siinsel perekonnaseisuarhiivil muuhulgas arvesse võtta, et “Eestis on olukord koosseisudega niigi oluliselt parem kui Lätis” (ERA, F-2214, nim.1, s.1, lk.46). Rajandi algatusel leidis Perekonnaseisuaktide Keskariivis rakendust mitu iseseisvusajal samas ametis tegutsenud töötajat.

Jättes kõrvale sõjategevusest tingitud kaod, millest on juttu järgmises alapeatükis, tuleb Rajandi peamiseks teeneks lugeda perekonnaseisuarhivaalide säilimist läbi keeruliste aegade. Antud kontekstis väärib omaette esiletõstmist perekonnaregistri käekäik, mille jätkamise sätestas eespool viidatud Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu 30. detsembri 1940 seadlus. Sama seisukohta kordas ENSV Ministrite Nõukogu määrus 28. maist 1946, kinnitades sünni-, surma- ja abielutunnistuse vormi kõrval ka vastavat Eesti Vabariigi aegset malli järgiva perekonnaseisu tunnistuse. [ENSV Teataja 1946]. Riigiarhiivis säilinud kirjavahetus näitab, et kuigi kehtivad seadused nägid ette perekonnaregistri jätkamist, valitses sel alal tegelikult ebamäärasus. Muude pakiliste ülesannete — rahvastiku pasportiseerimine ja selleks tarvilikele päringutele vastamine, sõjas hävinud arhiivfondide taastamine jms — mahu, kaadri nappuse ja kohapealsete registraatorite vaheldumise tõttu ei suudetud perekonnakirjade pidamist tervikuna¹⁷ edasi viia (ERA, F-2214, nim.1, s.7, lk.18-19). Osundatud ringkirjas märgib Rajandi küll mõnesuguseid “kavasid perekonnakirjade töö taastada”, kuid NLiidu andmekorralduse unifitseeritust ja uue võimu poolt toodud ametnikkonna suutlikust arvestades tunduvad need avaldused tagantjärele liiga sinisilmsena.

Ebamäärasusele saabus lõpp 1949 aastal. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium tühistas seadlusega 25. veebruarist 1949 oma varasema otsuse ning käskis perekonnaregistri pidamise ja perekonnaseisutunnistuste väljaandmise sama aasta 1. märtsist lõpetada [ENSV Teataja 1949]. Põhjendusena nimetab seadlus perekonnaseisuaktide alal üleliidulise korra täielikku kehtestamist Eestist, kuid otsuse ajastus tekitab küsimuse võimalikust seosest mõned nädalad hiljem alanud suurküüditamisega. Jättes selle oletuse kinnitamise või ümberlükkamise edaspidiseks, on tähtis rõhutada, et seadlus nägi ette perekonnaregistri pidamisega seotud arhivaalid koondada Perekonnaseisuaktide Osakonna Vabariiklikku Arhiivi. Kaheksa aastast hiljem koostatud perekonnaseisuaktide registreerimise juhend märgib perekonnaregistrite ja nende lisamaterjalide hoiukohaks linnade ja rajoonide perekonnaseisuaktide bürood, kus neid ka tänapäeval säilitatakse. Kuigi registriraamatuid peeti omavalitsustes ühes eksemplaris ning seetõttu olid sõjakaod perekonnaregistris olnud tublisti suuremad kui muul perekonnaseisudokumentatsioonil, päästeti selle sammuga võimalikust hävingust ainulaadne sündmusloolise sisuga materjal¹⁸. Demograafilises uurimistöös

¹⁷ Mõned perekonnaseisumetnikud on jätkanud perekonnaregistrisse täienduste ja märkuste pealekandmist veel 1950 aastatelgi, selle kohta võib kinnitust leida näiteks kohta prof. Musta hiljutises monograafias reprodutseeritud vorminäidistel [2000].

¹⁸ Perekonnaregistri säilivuse kohta ei õnnestunud ülevaatlikku arvulist kokkuvõtet leida, Edgar Rajandi poolt 1940 aastate teisel poolel koostatud ülevaated pakuvad kaht arvulist pidepunkti. Sõjakahjudega seoses nimetab ta märtsis 1945 koostatud seletuskirjas perekonnaregistrite säilivuseks 45 protsenti (ERA, F-2214, nim.1, s.1, lk.27). Teises ülevaates märgitakse, et perekonnaregistris avatud erilehekülgede arvuks 1.3 miljonit

pole seda andmevaramut siiani kasutatud ja õigupoolest puudus Eesti kaasaegse rahvastikuarenguga tegeleval isegi täpsem ettekujutus perekonnaregistri materjalide käekäigust, selle päevavalgele tulekut ja teadvustamist võib lugeda käesoleva teostuvusuuringu arhiivitöö üheks olulisemaks tulemuseks.

Edgar Rajandi tegevus Perekonnaseisuaktide Keskarhiivi juhtajana kestis kuni 1950 aastani, mil ta üldise Eestis toimunud kaadripuhastuse käigus vallandati. Järgnenud aastatel töötas ta mitmes artellis ja Tallinna Kunsttööstuskombinaadis rakenduskunstnikuna (maalis reklaamsilte ja plakateid). Pärast pensionile siirdumist 1963 aastal pühendus Rajandi viljakalt nimeuurimisele, mille vastu oli tal huvi tekkinud perekonnaseisuametnikuna. Kutsetöö kõrvalt oli ta algatanud ka mitmesuguse nimematerjali kogumise, mis aastate edenedes võttis märkimisväärselt suure ulatuse. Ta tegi ise ja lasi perekonnaseisuametnikel teha väljakirjutusi perekonnaseisudokumentidest nii ees- kui perekonnanimede kohta, see töö jätkus tema viimaste eluaastateni. Rajandi enda hinnangul sisaldasid ta kogud 1970 aastate keskpaigas umbes 10 tuhat eri kirjakeelset eesnime ja ümmarguselt 50 tuhat erinevat eesnime (kokku ligikaudu miljonilt nimekandjalt). Peale selle oli veel materjalikogusid perekonnanimede erirühmade kohta (näit perekonnanimede eestistamisest aastail 1935-1941, perekonnanimede panekust Petserimaal, Saaremaal ja mujal, toimikud piiblinimeliste, looduslust näitavate perekonnanimede kohta jne).

Pika aja jooksul kogutud rikkalik materjalikogu võimaldas Rajandil koostada arvukalt kõrgetasemelisi uurimusi (paljud neist koos Helmut Tarandiga), mis ilmusid Emakeele Seltsi aastaraamatus, "Keeles ja Kirjanduses" ja Emakeele Seltsi väljaannetes [Rajandi, Tarand 1966; 1967 jt]. Edgar Rajandi peateoseks sai "Raamat nimedest", mis tõi talle rahvusvahelise tunnustuse [1966]. Muuhulgas valiti Rajandi 1972 aastal Ameerika Nimeühingu liikmeks. Käesoleva teostuvusuuringu kontekstis pole selle tegevuse sisuline puudutamine võimalik, kuid kindlasti väärib rõhutamist rahvastikusündmuste registreerimismaterjali asendamatus onomastiliste uuringute lähteallikana. Andmekäsitluse tänapäevased võimalused teevad selle materjaliga ümberkäimise hoopis hõlpsamaks kui varasemal ajal.

2.2.5. Registreerimiskeel

Viimaseks registreerimisvõrgu analüüsil omaette tähelepanu väärinud aspektiks on registreerimiskeel. Mäletatavasti oli rahvastikusündmuste registreerimise 1926 aasta reformi üheks oluliseks sihiks ühtse eestikeelse asjaajamise sisseseadmine perekonnaseisuametis, andmekvaliteedi vaatenurgast ennekõike nimede kirjaviisi ühtlustamise eesmärgil. 1941 aastal kehtima hakanud perekonnaseisuametnike tööjuhend ega sellele järgnevad instruksioonid asjaajamises kasutatavat keelt otseselt ei puudutanud, välja arvatud nõue, et protseduur pidi olema asjaosalistele mõistetav nende emakeeles¹⁹. Massilist sisserännet ning vene keele üldist pealetungi arvestades võis eeldada vene keelele üleminekut ka perekonnaseisuametis, kuid selle tendentsi ulatuse kohta täpsemad andmed puudusid. Registreerimiskeele vastu ergutas muuhulgas huvi tundma Eesti Pere- ja Sündimusuuringu analüüs, kus andmekogumise keel osutus üheks kõige selgemini andmekvaliteeti (vastamismäära, sisuvigade arvu jms) diferentseerinud teguriks [EKDK 1999].

Teostuvusuuringu raames on läbiviidud analüüs tugines sünniaktide täitmisel kasutatud keelele. Aktide sellesihiline läbivaatus Siseministeeriumi perekonnaseisuosa-konna arhiivis hõlmas kõiki registreerimisüksusi aastatel 1941, 1945, 1950, 1959 ja 1970 ning selle käigus eristati kolme keelesituatsiooni: (a) kõik aktid on täidetud eesti keeles, (b) aktid on täidetud vaid vene keeles ning (c) registreerimisüksuses on sünniaktide täitmisel kasutatud nii ühes kui teises keeles. Andmed sünniaktide täitmise kohta üksnes vene keeles ning vaheldumisi mõlemas keeles on esitatud joonisel 3.

(ERA, F-2214, nim.1, s.16, lk.4). Täpsema kokkuvõtte ni võib jõuda Siseministeeriumi rahvastikutoimingute osakonna ja rajoonide perekonnaseisuaktide büroode 1970-1980 aastatel koostatud detailsete arhiivinimistute läbitöötamisel, milline ülesanne jääb juba väljapoole käesoleva teostuvusuuringu raami.

¹⁹ Tarvidusel oli isikul õigus paluda registreerimisprotseduuri juurde tõlk [Gratshev 1985].

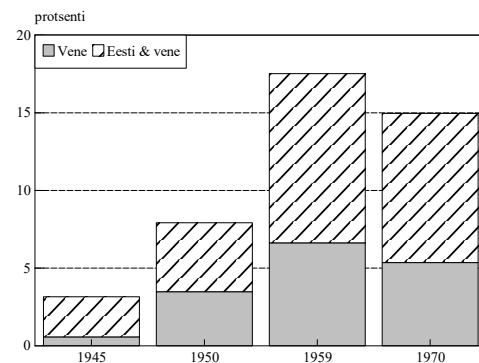
Esitatum ilmneb, et esimesel okupatsiooni-aastal jätkus perekonnaseisuaktide koostamine täies mahus eesti keeles. 1945 aasta kohta võis arhiivandmestikust leida viis üksust, kus perekonnaseisuaktide täitmise keelsus oli muutunud: Narva (ainult vene keeles) ning Haapsalu, Kärkla, Kuressaare ja Valga (neis üksustes võib leida mõlemakeelseid akte). Perekonnaseisuametite koguarvust moodustasid need viis vähem kui kaks protsenti. Viis aastat hiljem ulatus täielikult või osaliselt venekeelsele registreerimisele üle läinud üksuste arv üheteistkümneni. Täielikult vene keeles töötavatele üksustele oli lisandunud Sillamäe ja Vasknarva, lisaks Kärklale ja Kuressaarele olid hakanud akte kahes keeles vormistama veel Keila, Kiviõli, Kohtla-Järve ja Lihula ning Padise ja Keila vald. Haapsalu ja Valga aktiraamatud 1950 aastal samas venekeelseid kandeid aga ei sisaldanud, mis näitab, et pööre venekeelsuse suunas polnud mitte alati püsiv. Suhtarvuliselt moodustasid aktide täitmisel vene keelt kasutanud perekonna-seisuametid 3.8 protsenti kõigist registreerimisüksustest.

Viiekümnendate aastate kestel registreerimisvõrgu keelelise heterogeensus suurenemine jätkus. 1959 aastal käis registreerimine eranditult vene keeles kaheksas üksuses Alajõel, Narvas, Paldiskis, Peipsiäärel, Piirissaarel, Sillamäel, Sompas ja Viivikonnas. Üheteistkümnnes paigas — Ahtme, Haapsalu, Harku, Jõhvi, Kallaste, Kiviõli, Kingissepa, Kohtla-Järve, Räpina, Tapa ja Võru — täideti sünniakte nii eesti ja kui vene keeles. 1970 aastaks oli täielikult või osaliselt vene keeles akte vormistanud üksuste absoluutarv paari vähenenud, suhtväljenduses lähenes nende osakaal aga kuuele protsendile. Kuivõrd tegemist on peamiselt linnadega, siis on kõnealuste registreerimisüksuste esindatus Eestis koostatud sünniaktide hulgas tublisti kõrgem, küündides 1970 aastate algul 15 protsendini. Nimetatud suhtarvust langes 5.4 protsenti täielikult vene keeles töötanud ja 9.6 protsenti akte kahes keeles vormistanud perekonnaseisuametite arvele.

Eesti rahvastiku keelekoostise teisenemise taustal tuleb eeltoodud näitajaid muidugi tagasihoidlikuks lugeda. Nagu lugeja registreerimisüksuste nimekirjadest arvatavasti tähele pani, seisavad antud olukorra taga eelkõige Tallinn, Tartu ja Pärnu, kus perekonnaseisuaktide koostamine jätkus kogu sõjajärgse aja üksnes eesti keeles. Taoline olukord osutus võimalikuks tänu eestikeelse perekonnaseisuametnike kaadri püsimisele, erinevalt paljudest teistest haldustegevuse valdkondadest, näiteks rahvastikusündmuste registreerimisega tihedasti seotud statistikast. Andmekvaliteedi seisukohalt võib registraatorite kaardi suhteliselt kõrges keelises homogeensus näha positiivset tegurit, kuid samas ei pisenda muret perekonnaseisudokumentides arvukalt leiduvate võõr- resp venekeelsete nimede õigekirjutuse pärast. Erinevalt iseseisvusaegsest Eestist, kus nimekirjutuse ühtlustamine oli sihipäraselt koordineeritud tööloiguks, jäi adekvaatse transkriptsiooni leidmine teostuvusuuringuga ajaraamis iga perekonnaseisuametniku enda otsustada. Ametlikud juhtnöörid andsid neil aastatel näpunäiteid pigem eestikeelsete nimede kirillitsas kirjanepanekuks [ENSV Teataja 1947].

Joonis 3

Sünniaktide registreerimiskeel 1945-1970

2.3. Rahvastikusündmuste registreerimisprotseduuri põhihooned

Alates jaanuarist 1941 sätestas Eestis rahvastikusündmuste registreerimise protseduuri NLiidu Siseasjade Rahvakomissariaadi juhend, mis fikseeris registreerimiskohuslaste ringi, registreerimise tähtaja ning registreerimiskoha, aktivormide täitmisreeglid ning dokumentide liikumise. Kõnealune instruksioon toimus kuni 1957 aastani, millal Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldusega nr.1016-k kinnitati uus juhend. Järgnenud aastatel on perekonnaseisuaktide registreerimise eeskirju uuendatud veel kahel korral, 1970 aastal (Eesti NSV MN määrus nr.432) ning 1985 aastal (Eesti NSV MN määrus nr.665), väiksemaid muutusi tehti registreerimiskorralduses ka 1977 aastal (Eesti NSV MN määrus nr.375). Järgnevas on käsitletud peamiste rahvastikusündmuste — sünni, surma, abielu ja abielulahutuse — registreerimise protseduuri nimetatud juhendmaterjalide kehtivusajal, keskendudes registreerimiskohuslaste ringi, tähtaja, registreerimise koha ning aluseks oleva dokumentatsiooni selgitamisele.

Sünd. Sünni registreerimise esmane kohustus oli asetatud lapse vanematele. Kui lapse vanematel oli võimatu perekonnaseisuametniku juurde ilmuda, olgu surma, raske haiguse või mõne muu mõjuva põhjuse tõttu, laienes registreerimiskohustus sugulastele, teistele isikutele või asutusele, kelle hooldamisel laps on. Leidlapse puhul nõudis protseduur miilitsa teavitamist ja protokolli koostamist, milles on ära näidatud leidmise aeg, koht ja muud asjaolud lapse leidmisega seoses. Surnultsündide puhul aetas 1970 aastal jõustunud korraldus teadaandekohustuse meditsiinisutuse administratsioonile või jaoskonnaarstile (kui sünd toimus kodus).

Elussünni puhul tähtjaks määras Eestis jösse astunud Vene NFSV perekonnakoodeks tähtjaks ühe kuu arvates lapse sündimise päevast. Surnultsünni ja leidlapse registreerimisel oli kehtestatud lühemad tähtjad: surnultsündide puhul anti aega 24 tundi arvates sünnitamise hetkest, leidlaps tuli registreerida kolme ööpäeva jooksul arvates lapse leidmisest. Registreerimiseks ettenähtud tähtja ületamisel tuli sünni registreerimine toimetada tavapärasel korras, kuid perekonnaseisuametnikul lasus kohustus välja selgitada, kas registreerimisega hilinemiseks oli kaaluvaid põhjusi. Sellisteks loeti registreerimiskohuslaste (vanemate või sugulaste) surma või haigust, mis teeb võimatuks nende kodust lahkumise, ning loodusõnnetust, mis katkestab ühendused perekonnaseisuasutuse ja vanemate elukoha vahel. 1970 aastal algusest kehtima hakanud Eesti NSV perekonnakoodeks pikendas surnultsünni registreerimiseks antud aja kolme päevani. Huvitav on märkida, et erinevalt teistest rahvastikusündmustest ei kehtinud NLiidus (elus)sünni registreerimiseks 1970-1980 aastatel ühtset tähtaega, kuivõrd Armeenia, Azerbaidžaan, Läti, Leedu, Tadžiki, Ukraina ja Usbeki rakendasid oma seadusandluses kolmekuulist tähtaega. Vahemärkusena olgu öeldud, et rahvusvahelises praktikas kohtab nii pikka registreerimistähtaega suhteliselt harva. ÜRO andmetel kehtis kolmekuuline või pikem tähtaeg sünni registreerimiseks vaid kümnendikus riikides, Euroopas kohaldas seda nimetatud liiduvabariikide kõrval vaid Iirimaa [UN 1985].

Sünd tuli registreerida sündmuse toimumiskoha või vanema(te) elukoha järgses perekonnaseisuasutuses. Registreerimisel olid nõutavad vanemate isikut tõendavad dokumendid, arsti või sünnitusabi andnud meditsiinasutuse tõend, või kodus sünnitamise puhul majavalitsuse teatis või ühe sünnituse juures olnud isiku avaldus. Juhul kui isa dokumente polnud eemalviibimise tõttu võimalik esitada, võis neid asendada majavalitsuse teatis või tunnistaja. Aastast 1957 jõustunud registreerimisjuhend majavalitsuse teatiseid enam ei maini, kuid lisab tarvilike dokumentide nimistusse vanemate abielutunnistuse, mida võis asendada asjakohane märkus vanemate passides või isikut tõendavates dokumentides. Peegeldades kodus ilma arstliku abita sünnitamise marginaliseerimist, nõudis uus juhend sellistel puhkudel kahe tunnistaja olemasolu. Eesti NSV perekonnakoodeks lisas võimalike alusdokumentide loetellu isaduse tuvastamise akti, mis on isa andmete sünniaktile kandmise aluseks olukorras, kus vanemad ei ole abielus.

Erinevalt iseseisvusaegsest korraldusest nägi protseduur ette sünniakti vormistamise ka surnultsünni puhul, surnultsünni fakt kajastus akti vastava tunnusega.

Surm. Surmajuhtumist teatamise esmase kohustuse asetas seadus surnu pereliikmetele või isikutele, kes elasid koos surnuga, nende puudumisel või äraolekul laienes kohustus majavalitsusele, naabritele, raviasutuse administratsioonile, kus surm saabus või miilitsaorganile, kes fikseeris surnukeha leidmise.

Surmajuhtumist tuli teada anda hiljemalt kolme ööpäeva jooksul surma saabumise momendist arvates. Vägivaldse surma (tapmine, enesetapp või õnnetusjuhtum), samuti surnukeha leidmise kohta tuli avaldus surmajuhtumi kohta teha mitte hiljem kui 24 tunni jooksul arvates surma saabumise või surnukeha leidmise hetkest. Registreerimistähtjast kinnipidamist surma registreerimise nõudega matuseloa andmisel.

Surmajuhtu registreerimine oli ette nähtud surma koha või surnu elukoha järgi, kus isik enne surma elas. Reisil (rongil, laeval) surnuid võis registreerida lähimas perekonnaseisuaktide büroos, kaugesõidulaeval ning välisvetes asetleidnud surmajuhtumid tuli registreerida laeva sadamasse saabumisel antud sadamalinna perekonnaseisuaktide büroos (NLiidu territooriumil) või NLiidu konsulaariesinduses (välismaal). Aastal 1970 jõustunud juhend andis esmakordselt juhtnööri, et karistusasutuses, sh kohtuotsuse täideviimise läbi toimunud surmad kuuluvad registreerimisele viimase alalise elukohas. Kui elukoht polnud teada, registreeriti karistusala surm karistusasutuse asukoha järgi. Karistusasutustes surnute varasema praktika kohta ei õnnestunud instruksiooni leida, vestlused Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivis ja teemakohane kirjandus viitavad ühese talitusviisi puudumisele [Andreev, Darski, Harkova 1998].

Surma registreerimise alusena sätestasid eeskirjad arstliku või velskri surmatunnistuse. Kohtades, kus arstipunkte ei ole, võis arstlikku surmatunnistust asendada kahe tunnistaja ütlusega. Vägivaldse surma juhtumit ei registreeritud teisiti, kui kohtumeditiini eksperdi tunnistuse alusel ning linna(rajooni) miilitsa jaoskonna(osakonna) ülema tõendi alusel, ja selle kohta, et laiba matmiseks puuduvad takistused. Kuni 1957 aastani pidi teadaandja esitama ka miilitsa teatise surnu passi äraandmise kohta, hiljem usaldati surnu pass ja sõjaväepileti ära võtmine ning vastavalt miilitsaorganile/ sõjakomissariaadile edastamine perekonnaseisuametnikele. Kui passi või sõjaväepiletit ära ei antud, oli registraatoril kohustus informeerida sellest vastavat asutust.

Teadmata kadunud isiku kohtu või notariaalses korras surnuks tunnistamisel registreeriti surm kohtuotsuse või notariaalkontori tunnistuse alusel. Kui kohtumääruses polnud surma aeg näidatud, märgiti selleks notari tunnistuse väljaandmise või kohtumääruse seadusjõusse astumise kuupäev.

Abiellumine. Abiellumise üldtingimusi reguleeris Eestis kuni 1970 aastani Vene NFSV abielu, perekonna ja eestkoste seaduste koodeks, mille kohaselt olid keelatud abielud otsejoones alanevate või ülenevate sugulaste vahel, samuti täis- ja poolvendade (õdede) vahel. Abiellumisvanuse alampiiriks oli 18 aastat, eritaotlusel võis rajooni või linna täitevkomitee vähendada abiellumisiga naisisikutel kuni ühe aasta ulatuses. Muude abiellumistakistustena nimetas seadus nõrgamõistuslikkust, vaimuhaigust või varasema abielu kehtimist. Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks jätkis kõnealused üldtingimused jösse, tuues eraldi

välja abielukeelu lapsendaja ja lapsendatu vahel. 1976 aastast lubati abiellumisiga erandkorras alandada kuni kahe aasta võrra nii meestel kui naistel [ENSV Teataja 1976].

Abiellumise koha määratlust on aja jooksul korduvalt täpsustatud. Kuni 1957 aastani võis abielu registreerida vaid abiellujate või nendest ühe elukohas. Seejärel koondati abielude registreerimine linna või rajooni perekonnaseisuaktide büroodesse (külanõukogu täitevkomiteed tohtisid seda siiski erandkorras teha), kuid abiellujatel võimaldati registreerimiskohta Eesti piires vabalt valida. Erandjuhtumil, kui ühel abielupooltest polnud raske haiguse tõttu võimalik ilmuda abielu registreerima perekonnaseisuasutusse, võis raviarsti nõusolekul ja rajooni (linna) täitevkomitee loal registreerida abielu ka kodus või haiglas. Eesti NSV abielu- ja perekonakoodeks reglementeeris valiku abiellujate alalise või ajutise elukoha või nende vanemate elukohaga (külanõukogu täitevkomiteedele abielu registreerimise õigus enam ei antud). 1970 aastal lisati eriklausel, mis lubas Eesti NSV siseministri loal abielluda karistusosalusel, kellel oli oma tulevase abikaasaga ühiseid lapsi: abielu registreeriti sel juhul karistusasutuse asukoha järgse perekonnaseisuasutuse poolt.

Erinevalt iseseisvusaegsest korraldusest ei näinud NLiidu korraldus ette abiellumiskavatsusest avalikku teadaandmist, protesti abiellumise vastu võis esitada registreerimise ajal või pärast abielu sõlmimist kohtu korras. Abiellujailt võeti abieluakti erilahtrisse allkiri eespool loetletud abiellumistakistuste puudumise kohta, registreerimisel nõutavateks dokumentideks olid pass või sünnitunnistus. 1957 aastal täiendati protseduuri kirjaliku soovialdusega abielu registreerimiseks, mis sisaldas abieluaktile kantavaid abiellujate isikuandmeid, avalduse vastuvõtmisel määras perekonnaseisumetnik kindlaks abielu registreerimise aja. Varem abielus olnud isikute abiellumisel lisandus tarvilike dokumentide hulka tunnistus eelmise abielu lahutamise kohta, endise abikaasa surmatunnistus või kohtuotsuse ärakiri abielu kehtetuks tunnistamise kohta. 1970 aastal määrati abiellumise soovialduse esitamise ja abielu registreerimise vahele jääva ooteaja normipäraseks kestuseks üks kuu, mõjuvatel põhjustel võis perekonnaseisumetnik seda lühendada või pikendada kuni kolme kuu võrra.

Erinevalt sündidest ja surmadest tuli abielu, nagu ka abielulahutuse registreerimisel tasuda riigilõiv.

Abielulahutus. Abielulahutuse protseduur on käsitlusosalusel ajavahemikul mitu korda põhimõttelised muutunud. 1941 aastal Eestis kehtima hakanud Vene NFSV abielu, perekonna ja eestkoste seaduste koodeks nägi ette abielulahutuse algatamise nii abikaasade vastastikusel kokkuleppel kui ka ühepoolses korras elukohajärgsele perekonnaseisumetile esitatud avalduse alusel. Lahutuse registreerija ülesandeks oli selgitada, kas lahutatavatel on ühiseid lapsi ning nende olemasolu korral selle, kumma vanema juurde lapsed jäävad, laste ülalpidamiseks antava summa suuruse, tarvilikul ka töövõimetu abikaasa ülalpidamise suuruse. Saavutatud kokkulepe märgiti lahutusakti ja lahutustunnistusele, allkirjastati asjaosaliste ja perekonnaseisumetniku poolt ning kinnitati pitsatiga²⁰. Sõlmitud kokkuleppel oli täitedokumendi jõud ning seda sai kasutada alimentide sissenõudmiseks kohtu korras.

Kui kokkulepet ei saavutatud, polnud see takistuseks abielu lahutamisele. Kokkuleppe puudumise kohta laste ja elatise maksmise asjus vormistas perekonnaseisumetnik asjakohase protokolli ning edastas selle laste või töövõimetu abikaasa elukohajärgsele kohtule küsimuse lahendamiseks kohtu korras. Lahutuse algatamisel ühepoolses korras saadeti teisele abielupoolle kirjalik teade ilmuda kindlaksmääratud ajal perekonnaseisumetnikesse lahutuse vormistamisele. Teise abielupoolle mitteilmumisel või teadaolevalt aadressilt mitteilmumisel võis perekonnaseisuasutus registreerida lahutuse ka ainult ühe abielupoolle juuresolekul, ilmumata jäänud abikaasale saadeti abielulahutuse kohta asjakohane tunnistus. Lahutus jäeti ühepoolisel algatusel vormistamata vaid juhul, kui ilmnas, et teine abikaasa polnud avaldaja antud aadressil elanud.

NLiidu Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega 1944 aastast asendati senine väga lihtne abielulahutuse protseduur hüppeliselt jäigemaga. Nimetatud ajast kuni 1966 aastani oli abielu lahutamine võimalik üksnes kohtu korras ning märkimisväärselt suure riigilõivu tasumisega. Kohtu ülesandeks oli lisaks laste jagamisele, elatise määramisele ja varalahutuse küsimuste lahendamisele ka abielupoolte süü selgitamine kooselu purunemisel, protseduur nägi samuti ette kohustusliku abielulahutamisest teavitamise kohalikus ajalehes [Kullerkupp 2001]. Nimetatud korralduse kehtimise ajal oli lahutuse vormistamise ainsaks seaduslikuks aluseks jõustunud kohtuotsus, abielulahutuse ajaks märgiti perekonnaseisudokumentides siiski lahutuse registreerimise kuupäev. Abielulahutuse registreerimisel tuli esitada vormikohane avaldus, pass või muu isikut tõendav dokument, kohtuotsuse ärakiri ja tõend riigilõivu tasumise kohta. Abielulahutuse vormistamiseks võisid pooled pöörduda perekonnaseisuasutuse poole nii ühiselt kui eraldi, viimasel juhul tuli perekonnaseisumetnikul kontrollida, kas teine abielupool polnud lahutust juba varem registreerinud. Nagu eespool märgitud, kuulus abielu lahutamise õigus alates 1957 aastast vaid rajooni (linna) perekonnaseisuaktide büroodele, külanõukogud selleks volitusi ei omanud.

Samm abielulahutuse protseduuri lihtsustamise suunas võeti ette 1965 aastal, mil NLiidu Ülemnõukogu Presiidium kaotas nõude abielulahutuses süüdi oleva poole selgitamiseks ning lahutusprotsessist ajakirjanduses teatamise kohta. 1970 aastal jõustunud Eesti NSV abielu- ja

²⁰ Sõlmitud kokkulepe ei võtnud kummaltki endiselt abikaasalt õigust nõuda hiljem kohtu teel ülalpidamist suuremas ulatuses, kui lahutuse registreerimisel kokku lepitud.

perekonnakoodeks avas kohtuliku lahutuse kõrval uuesti võimaluse abielu lahutamiseks perekonnaseisuametis. Abikaasade kokkuleppel sai perekonnaseisuametis lahutust vormistada juhul, kui abikaasadel polnud alaealisi lapsi ning vaidlusi ülalpidamise või ühisvara jagamise küsimuses. Protseduur nägi seejuures ette asjaosalistele teatud mõtlemisaja andmise — abielulahutust ei vormistatud kohe, vaid kolme kuu möödumisel, arvates vastava avalduse sisseandmise päevast. Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks andis perekonnaseisumetile samuti volitused abielu lahutamiseks ühe abielupoole avalduse alusel, kui teine abikaasa oli seadusega sätestatud korras tunnistatud teadmata äraolijaks, teovõimetuks vaimuhaiguse või nõdrameelsuse tõttu või karistatud kolmeaastase või pikema vabadusekaotusega. Nimetatud juhtudel teatati lahutusavalduse sisseandmisest teisele abielupoolele või selle eestkostjale, kes määratud aja jooksul võis vaidlustada laste, ühisvara jagamise või abivajavale töötavale abikaasale elatise maksmise küsimuse. Hilisemad registreerimiseeskirjad osundatud korraldust rohkem ei muutnud.

Rahvastikusündmuste registreerimise protseduuri mitmesugustest muudest üksikasjadest annavad ülevaate eespool viidatud ametkondlikud juhendmaterjalid. Riikidevahelises võrdluses võib Eestis pärast Teist maailmasõda kehtinud protseduure lugeda registreerimiskohusluse, tähtaegade ja registreerimiskoha suhtes küllaltki tavapäraseks, enamikul juhtudel langesid kasutatud lahendused kokku maailmas enamlevinud praktikaga [UN 1955; 1985]. Iseseisvusaegse registreerimiskorraldusega võrreldes võib mitmetes üksikasjades tõdeda protseduuri lihtsustumist, näiteks abiellumissoovi avalikust teavitamisest loobumine, perekonnaseisudokumentide riskikontrolli vähendamine või perekonnaseisuakti aluseks olevate dokumentide säilitamine.

Andmekvaliteedi seisukohalt tuleb kehtestatud korralduses kõige nõrgemaks lüliks pidada abielulahutuse registreerimise praktikat, kus kohtulikul teel lahutatud abielude teabe perekonnaseisumetisse jõudmine jäeti sõltuvusse endiste abikaasade perekonnaseisumetisse pöördumisest. Kordusabiellumise kavatsuse puudumisel seda aga ei tehtud ning nõnda jäi märkimisväärne osa tegelikkuses asetleidnud lahutustest perekonnaseisuametis registreerimata. Lahutuse registreerimise korral tehti seda aga sageli mitu aastat tegelikust sündmusest hiljem, Pere- ja Sündimusuuringu andmetel on rohkem kui aasta võrra hilinemine levinud (30-40 protsenti lahutusjuhtudest) praktiliselt kõigis XX sajandi teise ja kolmanda veerandi rahvastikupõlvkondades [EKDK 1995]. Eesti Vabariigi perekonnaseaduses käsitles kohtuotsuse omavalitsusele *resp* perekonnaseisumetnikule saatmist kohtu avalik-õigusliku kohustusena, mis tagas asjakohaste paranduste sisseviimise perekonnaregistrisse ning statistiliste teatelehtede õigeaegse täitmise.

2.4. Perekonnaseisuaktide vormistamine ja käive

Kõigi käsituslusaluste rahvastikusündmuste puhul nägi registreerimisprotseduur ette vastavalt sünni-, surma-, abielu- ja abielulahutuse aktide täitmise²¹. Iga aktiliigi jaoks olid kasutusel üleliidulises ulatuses ühtlustatud vormid, paralleelselt eesti ja vene keeles trükitud sisuga. Iga perekonnaseisuakti registreerimisega koos vormistati ja anti avaldajale ka vastav sünni-, surma-, abielu- või abielulahutuse tunnistus, aktile tehti tunnistuse väljaandmise kohta asjakohane märge (tunnistuse number). Sünni, abielu ja lahutuse registreerimisel tehti asjakohane märge samuti lapse vanemate või abikaasade isikut tõendavasse dokumenti.

Perekonnaseisuaktid koosnesid kahest eksemplarist, mida täideti ja allkirjastati üheaegselt. Akti päisesse kirjutati koostamise kuupäev ning märgiti pitsati abil perekonnaseisuamet. Kui registreeritavad olid kirjaoskamatud, siis pidid nende asemel ja palvel akti mõlemale eksemplarile alla kirjutama kaks kirjaoskajat tunnistajat. Perekonnaseisumetniku kohuseks oli koostatud akt avaldajaile enne allkirjade andmist ette lugeda.

Akti mõlemad eksemplariid nummerdati ühe ja sama järjekorranumbriga. Aktide numeratsioon algas ühest ning seda peeti kalendriaasta piires kasvavas järjekorras, alates 1. jaanuarist ning lõpetades 31. detsembriga (kaasa arvatud). Iga järgneva aasta algul alustati aktide numeratsiooni uuesti otsast peale, erinevate aktiliikide numeratsioon oli üksteisest sõltumatu. Aktiplangi rikkumise korral tuli rikutud blankett läbi kriipsutada ja kasutusele võtta järgmine. Akti number, mis oli märgitud rikutud blanketile, tuli üle kanda järgmisele numeratsiooni tühikut jätmata. Oluline on rõhutada, et kõnealune aktinumber täitis koos perekonnaseisumeti ning sündmuse registreerimise aastaga ühtlasi kohaviida rolli perekonnaseisuarhiivi korralduses.

Aktide täitmisel rõhutasid instruksioonid täpsust ja korrektsust. Aktiplangid tuli täita tindiga, selge ja loetava käekirjaga. Aktikirjete puhul polnud lubatud lühendused, parandused ega mahakustustused, samuti lahtrite tühjaksjätmine. Nendes lahtrites, kus küsimustele antakse eitav vastus, tuli vastuseks kirjutada sõna "ei". Perekonnaseisuaktidesse ebaõigelt kirjutatud andmeid parandada või aktides täiendusi teha tohtis rangelt reglementeeritud korra kohaselt²².

Parandusi ja täiendusi võis teha vaid asjassepuutuvate isikute avalduse ning dokumentide alusel, mis tõendavad paranduste ja täienduste vajalikkust (nt lapsendamise määrus, perekonna- või eesnime muutmise tunnistus, teise perekonnaseisuaktide büroo teade vms). Nagu varasemas mainitud, kuulus aktikirjete parandamise õigus üksnes rajooni (linna) perekonnaseisuaktide büroodele. Aktide täitmisel tehtud vigade parandamisel tuli teha paranduse kohta aktile selgitav märkus, missuguste dokumentide alusel on parandus tehtud, ja kinnitada see avaldaja ning perekonnaseisumetniku allkirjade ja pitsatiga. Parandamisele ning uutega asendamisele kuuluvaid andmeid ei kriipsutatud seejuures maha, vaid paigutati klambritesse. Uued andmed kanti endiste kohale või kõrvale. Omaette protseduur oli välja töötatud selleks, et parandus jõuaks ühtviisi parandatava akti mõlemale eksemplarile ning tarvidusel ka isikute käes olevate tunnistustele.

Täidetud perekonnaseisuaktide edasine liikumine oli reglementeeritud täpse protseduuriga. Kord kuus, hiljemalt teisel kuupäeval, saatsid perekonnaseisuasutused möödunud kuu jooksul täidetud aktide teised eksemplariid edasi — perekonnaseisuaktide bürood vabariiklikule perekonnaseisuosakonnale Tallinnas, linnade, alevite ja valdade (hiljem külade) täitevkomiteed SARKi rajooniinstruktorile. Aktidega lisati teistele eksemplaridele nimestik, milles oli näidatud saadetud aktieksemplaride arv ning numbrivahemik aktiliikide kaupa (lapsendamise, isaduse tuvastamise ja nimemuutuse aktidel loeti piisavaks aktide üldarvu äranäitamine); ära märkida tuli olukord, kus ühe või teise liigi aktide registreerimisi aruandekuul üldse polnud. Surmaaktide teistele eksemplaridele olid juurde lisatud arstlikud surmatunnistused.

SARKi rajooni instruktori ülesandeks oli kontrollida laekunud perekonnaseisuaktide olemist ja täidetust, tarvidusel suunas inspektor aktid täitjale tagasi, andes puuduste kõrvaldamiseks aega kuni kümme päeva. Hiljemalt registreerimiskuule järgnenud kümnendaks päevaks saatis SARKi instruktor aktide teised eksemplariid koos vormikohase registreerimisaruandega, igat registreerimisüksust eraldi näidates, vabariiklikule perekonnaseisuosakonnale. Aruande koopia saadeti ka statistika rajooniinspektorile. Registreerimisele järgnenud kuu 30. päeval edastas vabariiklik perekonnaseisuosakond aktide teised eksemplariid (surmaaktid koos arstliku surmatunnistusega või velskritõendiga) töötamiseks Statistika Keskvalitsusele, kust need järgneval aastal tagastati alalisele hoiule vabariiklikku perekonnaseisuosakonna arhiivi. Perekonnaseisuaktide esimesi eksemplare arhiveeriti esialgu akti koostanud üksuses.

Järgnevatel aastatel on perekonnaseisuaktide liikumise osundatud korraldus mõningate muudatustega säilinud. Nõnda toimus aktide teiste eksemplaride edastamine 1957 aastast SARKi instruktori

²¹ Nimetatute kõrval vormistasid perekonnaseisumetnid vormikohaste aktidega ka lapsendamist, perekonna- ja eesnime muutusi ning isaduse tuvastamist, kuid nende üksikasjalik käsitus väljub käesoleva teostuvusuuringu raamist.

²² Alates 1970 aastast reguleeris perekonnaseisuaktide muutmist ja taastamist omaette eeskiri (kinnitatud 22. septembril s.a. Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega nr. 432).

asemel rajooni perekonnaseisuaktide büroo kaudu. Olulisema ümberkorraldusena koondati ka aktide esimesed eksemplarid sealtepeale hoiule rajooni perekonnaseisuaktide büroodesse. Raamatud aktide esimeste eksemplaridega tuli üle hiljemalt registreerimisele järgnenud aasta teisel jaanuaril, ühes aktiraamatutega anti rajooni perekonnaseisubüroole ka arstlikud sünnitõendid ja aasta jooksul esitatud abielu registreerimise avaldused. Uue korraldusega lühenesid mõnevõrra ka teiste eksemplaride liikumisega seotud tähtajad — akti koostajale vigade parandamiseks antud aeg lühenes kümnelt kolmele päevale, rajooni perekonnaseisuaktide büroodel tuli materjal vabariiklikule perekonnaseisuaktide büroole üle anda registreerimisele järgnenud kuu seitsmendaks päevaks. Statistikavalitsus tagastas aktide teised eksemplarid vabariiklikule perekonnaseisuaktide arhiivile hiljemalt registreerimisele järgnenud aasta 1. detsembriks, aktidega koos tagastatud arstlikud surmatunnistused kuulusid korralduse järgi eraldamisele ning hävitamisele²³. 1970 aastast anti ka perekonnaseisuaktide esimesed eksemplarid linna, alevi, või küla TSN täitevkomiteelt rajooni perekonnaseisuaktide büroole üle igakuuliselt, üheaegselt teiste eksemplaridega.

Arhiivides olid aktiraamatud paigutatud kronoloogilises järjekorras, eraldi aktiliikide ning registreerimisüksuste kaupa. Arhiivikannete leidmiseks peeti aktiraamatutega paralleelselt nimede järgi korraldatud tähestikkartoteeke, mis sisaldasid asjakohaseid viiteid perekonnaseisuaktidele (aktiraamatu köide, akti number ja koostamise kuupäev). Suurtes linnades elanike arvuga üle 50 tuhande inimese nägi korraldus ette tähestike pidamise iga aktiliigi jaoks eraldi, muudes üksustes peeti kõigi aktiliikide kohta ühiseid tähestikke.

²³ Praktikas arstlike surmatunnistuste hävitamise nõuet siiski ei täidetud, alates 1960 aastatest on vastavad dokumendid säilinud ning asuvad praegu Statistikaameti valduses, paraku ebakindlatel hoiutingimustel.

3. SÜNNIAKTI ANDMESISU

Rahvastikuprotsesside analüüsi võimaluste seisukohalt on võtmeküsimuseks sündmuste registreerimisel ülestähendatav informatsioon ehk tehnilises kõnepruugis tunnuskooelus. Siiski, enne kui asuda sünniaktis sisalduvate tunnuste iseloomustamise juurde, tuleb tähelepanu pöörata käsitlusaluste rahvastikusündmuste — elus- ja surnultsünni — määratlusele. Kõrvalseisjale võib taoline küsimuseasetus tunduda mõnevõrra ootamatu või koguni muigamapanev, kuid registreerimissüsteem ning andmekorraldus ei pääse registreerimisele kuuluvate rahvastikusündmuste täpsest piiritlemisest kuidagi mööda. Määratlustest oleneb ennekõike süsteemi abil kogutava andmestiku võrreldavus ajas ja ruumis, sealhulgas rahvusvahelises ulatuses.

3.1. Elus- ja surnultsünni määratlus

Elus- ja surnultsünni määratlemisel on pärast Teist maailmasõda Eestis kehtinud perekonnaseisuametnike tööjuhendid üpris napisõnalised. Esimene, 1941 aastal kehtima hakanud juhend käsitles elussünnina juhtumit, kus “pärast kuut kuud rasedust sündinud laps või pärast pikemaajalist rasedust sündinud laps elas pärast sündi kasvõi ainult mõned minutid”. Surnultsündinutena kuulusid registreerimisele lapsed, kes olid ilmale tulnud mitte varem kui pärast kuuekuulist rasedust. Enne kuut kuud rasedust sündinud loode klassifitseeriti nurisünnituseks ning perekonnaseisuametis registreerimisele see ei kuulunud [NSVL SARK 1940].

Põhijoontes sarnanes määratlus Eesti Vabariigis kasutusel olnud definitsiooniga. Nõnda käsitleti sõjaeelses Eestis elussünnina last, kes pärast sündi kasvõi lühiajaliselt elumärke ilmutas. Surnultsünniks liigitati laps, kes kandmisaja järgi — selleks arvati samuti kuus või rohkem raseduskuud — oleks võinud sündida elusana, kuid kes sündimisel ühtki elumärki ei avaldanud. Surnultsünniks ei loetud loodet, mis oli heidetud emahüst välja enne kuuekuulist kandmist. Erinevalt NLiidu juhendist nimetasid iseseisvusaegsed juhtnöörid elussünni puhul arvessevõetavate elumärkidena konkreetselt lapse hingamist või karjumist [Teder 1939].

Mõlema korralduse puhul pole täiesti selge, kuidas toimiti enne kuuendat raseduskuud toimunud sündide puhul, kui laps küll ilmutas teatud aja jooksul elumärke, kuid seejärel suri. Samuti ei määratlenud instruksioon üheselt, kas arvestuse aluseks oli võetud raseduskestuse arvestamisel sageli rakendatav 28 päeva ehk nelja nädala pikkune lunaarkuu või kalendrikuu, mis avas kasutajatele ukse eeskirja erinevaks tõlgendamiseks. Tollased rahvusvahelised soovitusel — esimese katse elus- ja surnultsünni definitsiooni riikide vahel ühtlustada tegi 1925 aastal Rahvasteliidu Tervishoiukomitee — tõstsid elussünni kriteeriumina teiste hulgast määravana esile hingamise²⁴ [League of Nations 1925]. Surnultsünni puhul soovitas Rahvasteliit rakendada 28 rasedusnädala ehk seitsme lunaarkuu kriteeriumi, sellest vähema raseduskestuse juures emahüst surnult väljunud loodet käsitleti nurisünnituse ehk iseenesliku abordina. Rahvasteliidu soovitusel oli sellevanuse loote normaalpikkuseks märgitud 35 cm, mida komitee hindas oma raportis usaldusväärsemaks kriteeriumiks kui raseduskestust.

Viiekümnendate aastate algul ÜRO poolt koostatud ülevaate järgi oli eri maades elus- ja surnultsünni määratlemisel rakendatud praktika möödunud sajandi küllalt kirev. Elussünni defineerimisel järgis umbes pool riikidest täpselt Rahvasteliidu soovitusel, teine pool eelistas hingamisest laiemat elumärkide tõlgendust. Tosinkond riiki, näiteks Belgia ja Prantsusmaa registreeris aga juriidilistel põhjustel elussünnina vaid neid lapsi, kes elasid kuni sünni registreerimiseni (või vähemalt ööpäeva). Surnultsünni puhul rakendas enamus kriteeriumina raseduskestust, kuid kvantitatiivne piir iseeneslike abortidega varieerus kolmest seitsme kuuni, mõnedel juhtudel kasutati kriteeriumina loote pikkust või sünnikaalu [UN 1955]. Alates kõnealusest perioodist seostub sünnidefinitsiooni täpsustamine ning liikumine suurema rahvusvahelise ühtlustamise suunas ÜRO Statistikaameti ning Maailma Tervishoiuorganisatsiooni tegevusega.

Maailma Tervishoiuorganisatsiooni tervisestatistika ekspertkomitee moodustas mais 1949 elus- ja surnultsünni määratlusega seonduva küsimusringi läbitöötamiseks spetsiaalse töörühma. Väljatöötatud soovitusel käsitleti elussünnina emahüst väljunud last, kes ilmutab vähemalt ühte neljast elutunnusest (iseseisev hingamine, südamelöögid, nabaväadi pulsatsioon või tahtele alluvate lihaste ilmsed liigutused), sõltumata raseduskestusest ning asjaolust, kas laps on sünni registreerimise ajal elus [WHO 1950].

²⁴ Tagantjärele võib hingamise muude elutegevuse ilmingute hulgast esiletõstmist ebaotstarbekaks pidada, kui võrd tegemist oli südamegevuse suhtes teisese elutunnusega. Nimetatud põhjusel ei leidnud Rahvasteliidu Tervishoiuorganisatsiooni määratlus rakendamist anglosaksi maades, kes pooldasid laiemat tõlgendust. Hingamiskriteeriumi pooldajate argumendiks oli kriteeriumi lihtsus meditsiinilise erihariduseta isikute jaoks.

Surnultsünni asemel soovitas töörühm kasutada lootesurma mõistet²⁵, tähistamaks surmajuhte, mis leiavad aset eostusviljaga enne selle täielikku väljumist emahüst, olenemata raseduskestusest. Sõltuvalt viimasest jaotati lootesurmad kolme kategooriasse. Varaseks lootesurmaks loeti need, mis leiavad aset enne 20 rasedusnädalat, keskmisteks 20–28 nädala vahemikus asetleidvad lootesurmad ning hilisteks 28 rasedusnädalal või hiljem asetleidvad lootesurmad. Viimatimainitud kategooria on ühtlasi surnultsünni vasteks.

Kui võrrelda uusi määratlusi varasemaga, tähendas muutus elussünni puhul erilaadsete elutunnuste võrdväärset tunnustamist ning definitsiooni täielikku lahtisidumist raseduskestusest ning muudest kriteeriumidest nagu pikkus, sünnikaal jne. Lootesurma puhul piirdus elussünnile vastanddefinitsiooni andmisega (elutunnuste puudumine). Surnultsünni puhul lisandus viimasele täpsustava kriteeriumina raseduskestus 28+ nädalat, kuid rahvusvahelises statistikas töörühm surnultsünni mõistet kasutada ei soovitanud. Osundatud definitsioonid kiitis heaks mais 1950 Maailma Tervishoiuorganisatsiooni üldkogu, kolm aastat hiljem lülitas ÜRO Statistikakomisjon sündmusstatistika alaste põhisoovituste hulka [UN 1953]. Väikeste täiendustega, mis tehti ühenduses Rahvusvahelise Haiguste ja Surmapõhjuste Klassifikatsiooni vastuvõtmisega 1989 aastal, on osundatud määratlused sünnistatistika aluseks tänaseni ning alates 1950 aastatest on need kasutusele võetud enamikus maades. Kaheksakümnendate aastate keskpaigaks oli rahvuslikud elussünni definitsioonid soovitud harmoniseerinud ligikaudu seitse kaheksandikku riikidest, surnultsünni definitsioonide ühtlustatuse aste oli mõnevõrra väiksem [UN 1985; Courbin, Masuy-Sroobant 1993].

Eesti juurde tagasi tulles perekonnaseisuametnike nõukoguaegsed juhendmaterjalid, viidatud esimene väljaanne välja arvatud, elus- ja surnultsünni määratlust ei käsitlenud. Kuivõrd sünnidefinitsiooni rakendamisega tegelesid meditsiiniuasutused, lähtus asjakohane juhendamine käsitlusalusel perioodil NLiidu Tervishoiuministeeriumist. Rakendatud määratluse kohaselt arvestati sünnina vaid sellise lapse ilmaletulek, kelle ema rasedus oli kestnud vähemalt 28 nädalat, ning sünnikaal oli vähemalt 1000 grammi ja pikkus vähemalt 35 cm. Osundatud määratlus kehtis Eestis kuni taasiseseisvumiseni, Maailma Tervishoiuorganisatsiooni kaasaegset määratlust hakati Eestis rakendada 1. jaanuarist 1992. Arvkriteeriumide osas erines kehtima hakanud definitsioon endisest eelkõige sünnikaalu poolest, selle kohaselt arvestati sünnina lapsi kehamassiga vähemalt 500 grammi, millele vastavaks loetakse raseduskestust 22 nädalat ning pikkust 25 cm. Sünnikaalu kõrval loetakse raseduskestust ning lapse pikkust täiendavateks kriteeriumideks.

Rahvusvahelistest soovitudest lahkneva sünnidefinitsiooni rakendamise mõju Eesti ja NLiidu asjakohastele arvnäitajatele pole keeruline ära arvata: nii elus- kui surnultsünnide puhul piiras lisakriteeriumide sissetoomine registreeritavate sündmuste hulka. Neid mitterahuldanud sünnid registreeriti vaid juhul, kui laps elas seitsme päeva vanuseks, vastupidisel juhul käsitleti sündmust iseenesliku abortina ning sünniakti selle kohta ei koostatud. Kui definitsioonierisuse mõju sünnijuhtude koguarvule ja elussünnide arvule võib pidada suhteliselt ebaoluliseks, siis surnultsünnimust ja imikusuremust alandas taoline lähenemisviis märgatavalt, sest arvestusest jäid kõrvale just kõrgeima suremusriskiga enneaegsed lapsed (kui nad surid enne ühenädalaseks saamist). Rahvusvahelisest praktikast erinevast sünnidefinitsioonist visa kinnihoidmise põhjust tuleb otsida sealtsamast, alates 1970 aastate algusest oli see NLiidule koos suremusandmete salastamisega üheks viisiks, kuidas varjata rahvatervise kehva ja kohati halvenevat seisundit²⁶.

Omaette tähelepanu väärib asjaolu, et rakendatud kolmest kriteeriumist ei käsitlenud NLiidu Tervishoiuministeeriumi praktika ühtegi kolmest määratlusest teistest olulisemana, mis andis täiendava manipuleerimisvõimaluse rasedusväljundi liigitamisel sünniks või iseeneslikuks abortiks. Näiteks lubas kriteeriumide võrdsus jätta registreerimata ka üle 1000 grammi kaaluva vastsündinu, kui anamneesi kaudu määratud raseduskestus jäi alla 28 nädala. Valitsenud tervishoiukorraldus, kus meditsiiniuasutuste tööd hinnati teatud üldnäitajate, sealhulgas surnultsünnimuse ja imikusuremuse põhjal, lõi ahvatluse kriteeriumidega manipuleerimise kaudu enneaegsete ja alakaaluliste laste ala-registreerimiseks, et selle kaudu asutuste töötulemusi tegelikult paremana näidata. Võib oletada, et loote- ja imikusuremuse suhteliselt madalate näitajate tõttu esines sedalaadi praktikat Eestis vähem kui mõnes teises NLiidu osas, kuid sünnidefinitsiooniga manipuleerimist täielikult välistada muidugi ei saa.

Üksikasjalikuma ülevaate nimetatud küsimusteringist võib leida Brian Silveri ja Barbara Andersoni artiklitest [1986; 1989]. Nende hinnangu kohaselt alandas rahvusvahelistest soovitudest lahkneva määratluse rakendamine NLiidu imikusuremise näitajaid veerandi kuni veerandi võrra. Üleminek MTO

²⁵ Lootesurma ehk fetaalsurma tähistamiseks võidakse kasutada ka termineid üsasisene surm, emakasisene surm või intrauteriinne surm).

²⁶ Huvitav on märkida, et rahvusvahelisest lahkneva sünnidefinitsiooni rakendamine polnud endiste sotsialismimaade vahel kaugeltki ühtlustatud. ÜRO küsimustikule vastanud riikidest lähtusid Bulgaaria, Tšehhoslovakkia ja Ungari rahvusvahelisest standardist [UN 1985].

sünnidefinitsioonile võimaldas seda oletust Eesti puhul otseselt kontrollida. Kasutades 1992 aastast käivitunud Eesti meditsiinilise sünniregistri andmeid, arutati kahe järjestikuse aasta — 1992 ja 1993 — surnultsündimuse ja imikusuremuse näitajad kaheselt, nii vana kui uut definitsiooni rakendades. Kahe aasta keskmistele arvudele toetudes suurendas rahvusvahelise sünnidefinitsiooni rakendamine imikusurmajuhtude arvu 17 protsendi võrra ja surnultsündide arvu 26 protsendi võrra, mis on kooskõlas kaudsete meetodite abil mujal antud hinnangutega [Anderson, Silver 1986].

3.2. Sünniakti tunnuskooelus

Sünniakti toimimine üheaegselt kahes erinevas rollis — ühelt poolt lapse sünni ja sellest johtuvaid õiguslikke vahetuid fikseeriva dokumendina ning teisalt statistilise teatelehe — omas kogutava andmestiku seisukohalt korraga nii positiivset kui ka negatiivset tähendust. Kasutatud lahenduse heaks küljeks võib hinnata rakendatud korralduse lihtsust ning registraatorile langeva koormuse minimeerimist, vähem rõõmustava külje pealt seadis taoline eesmärgistus juba ainuüksi tehnilistel põhjustel jäigemad piirangud sünniakti sisalduva teabe ulatusele.

Asjakohastes rahvusvahelistes soovitusetes on kõnealuseid piiranguid peetud piisavalt tõsiseks, et anda eelistus registrivormi ja statistilise teatelehe üksteisest lahutamisele²⁷. Sõjajärgse Eesti osas ei pruugiks vormide ühitamisele negatiivse hinnangu andmisel siiski päris kategooriline olla, sest eraldi vormidega süsteem eeldab kõrge kvalifikatsiooniga registraatoreid ning eri ametkondade ladusat koostööd. Eelnevas peatükis selgunud registraatorite kontingendi madal püsivus 1940-1950 aastatel ja statistika kogumist sisuliselt koordineeriva keskasutuse *de facto* puudumine ei anna täit kindlust, kas tollane registreerimissüsteem oleks kvaliteedinõudlikuma korraldusega piisavalt hästi toime tulnud.

Eestis 1941 aastal kehtima pandud sünniakti vormil sisaldunud tunnused on esitatud tabelis 1. Tunnused on rühmitatud vastavalt asjakohasele rahvusvahelisele liigitusele, esitus ei jälgi nende esinemise algupärast järjekorda sünniaktil, tunnustena pole kajastatud teadaandja ning akti koostaja allkirju.

Vanemate puhul ülestähendatud isikutunnuste komplekt oli põhiosas ühildatud teiste aktivormidega, nõnda esines sünni-, surma-, abielu- ja abielulahutuse aktil invariantse vanus, alaline elukoht, elukutseline tegevus ning töökoht. Rahvus esines kõigil aktivormidel, välja arvatud surmaakt.

Võrreldes Eesti Vabariigis kasutusel olnud andmekogumisvormidega (sünniakt ja statistiline teateleht) tähendas NLiidu sünniakt fikseeritava tunnuskooeluse lihtsustumist. Kõige olulisemana puudus sünniaktilt märge vanemate sünnikoha ja täpse sünnikuupäeva kohta, samuti vanemate abiellumise aeg²⁸. Mõlemad muutused polnud juhuslikud, sest samavõrra võib nimetatud tunnuste puudumist täheldada ka NLiidu loendusstatistikas [Goijer, Draaijer 1992]. Rahvaste ühtesulatamist eesmärgistva ideoloogia seisukohalt osutus rahvastiku sünnipäritolu puudutav informatsioon ülearuseks ning deportatsioone ja Stalini ajal harrastatud muid rahva vägivaldseid ümberpaigutamisi arvestades koguni režiimi häirivaks. Eesti puhul on sünnikohateabe puudumine eriti kahetsusväärne alates 1944-1945 aastast alanud intensiivse sisserände ja arvuka välispäritolu rahvastiku moodustumise tõttu. Süstemaatiliselt eristuva põlis- ja välispäritolu rahvastiku piiritlemiseks tuleb Eesti sõjajärgsetes andmetes põlisustunnust lähendada rahvustunnusega (eestlased *versus* mitte-eestlased), mis ajalooliste vähemusrahvaste kaotamineku tõttu Teise maailmasõjaga kaasnenud geopoliitilise ümberkorralduse käigus annab siiski küllalt täpse tulemuse [Katus, Puur, Sakkeus 2002]. Vanuse eelistamine sünnikuupäeva märkimisele ning abiellumisaja puudumine samalaadset ideoloogilist värvingut ei kandnud, vaid peegeldas vähemale täpsusele orienteeritud andmekorraldusstandardit.

Tabel 1. Sünniakti tunnuskooelus

Aktikirje identifitseerimine	
1.	Perekonnaseisuasutuse nimi
2.	Akti number
3.	Akti koostamise kuupäev
Lapse iseloomustus	
4.	Perekonnanimi
5.	Eesnimi
6.	Sugu

²⁷ Eesti täna valjult kõlava (liba)andmekaitse reetoorika taustal tasub vahepeike korras lisada, et põhjalikuma ja paindlikuma andmesisu kõrval tuuakse eraldi vormide üheks eeliseks konfidentsiaalsusnõude kindlam tagatus. Tsiteerigem seda mõttekäiku originaalis: “Statistical information is confidential in nature; the legal information in the vital record is, in general, public information. In some countries, references concerning such information as race and legitimacy are forbidden in the vital record... In such cases, a statistical report form different from the registration form makes it easy for the collection of vital statistics” [UN 1991].

²⁸ Märkimisväärselt sünnil fikseeritud teabe lihtsustumist tuleb tõdeda veel surnultsündide puhul, mille tarvis Riigi Statistika Keskbürool oli kasutusel omaette teateleht. Muuhulgas sisaldas see andmeid ema raseduskestuse, sünnitusabi, surnultsünni põhjuse ning selle määramise aluse kohta, milline informatsioon sünniakti puudus.

Sündmuse iseloomustus	
7.	Sünnikuupäev
8.	Sünnikoht
9.	Sünniliik (elus- või surnultsünd)
10.	Sünnikordsus (üksik, kaksik, kolmik jne)
Ema iseloomustus	
11.	Perekonnanimi
12.	Eesnimi
13.	Isanimi
14.	Rahvus
15.	Vanus (täisaastates)
16.	Alaline elukoht
17.	Elukutseline tegevus (amet või ülalpidamisallikas)
18.	Töökoht
19.	Sünnitatud laste arv
20.	Elus olevate laste arv
Isa iseloomustus	
21.	Perekonnanimi
22.	Eesnimi
23.	Isanimi
24.	Rahvus
25.	Vanus (täisaastates)
26.	Alaline elukoht
27.	Elukutseline tegevus (amet või ülalpidamisallikas)
28.	Töökoht
Muu informatsioon	
29.	Esitatud dokumendid või tunnistajate nimed
30.	Väljaantud sünnitunnistuse number, samuti korduvtunnistuse number ja kuupäev
31.	Teadaandja (ees- ja perekonnanimi, aadress, isikutunnistuse number)
32.	Erilised märkmed

Tulles tagasi sünniakti juurde, püsis tabelis osundatud nomenklatuur sisuliste muutusteta kuni viiekümnendate aastate teise pooleni, järgnevatel aastatel kuni Eesti taasiseseisvumiseni on seda kokku kolmel korral uue informatsiooniga täiendatud. Esimene muutus leidis aset aastal 1957, mil muu teabe rubriigis toodi sünni registreerimisel esitatavate dokumentide hulgas eraldi välja abieluvahekorda tõendavad dokumendid. Rahvastikuprotsessi käsitlemise vaatenurgast oli sel näiliselt ebaolulisel ning juriidikasse puutuval täiendusel aga üsna märkimisväärne tähendus, sest dokumenditeabe hulgas tähendati üles ka abieluakti vormistamise kuupäev, teisisõnu fikseeriti nimetatud aastast vanemate abielu algusaeg ning selle kaudu sünni ajastus abielu suhtes. Abielu koostanud perekonnaseisuameti kirjanep aga annab viite abieluakti leidmiseks ning hõlbustab erinevate aktiliikide potentsiaalset riskasutusest.

Järgmised täiendused tunnuskoozlusse tehti 1970 aastal. Sellest aastast alates hakati kõigile perekonnaseisuaktidele lisaks vanusele märkima ka täpset sünnikuupäeva, sünniakti puhul muudeti samuti isa andmete aktile märkimise korda. Kuivõrd viimane oli juba kolmas asjakohase korralduse muutus alates Eesti NLiidu võimkonda sattumisest, on mõistlik põgusalt puudutada ka eelnenud praktikat. Siinmail 1941 aastal kehtima pandud Vene NFSV abielu-, perekonna- ja eestkosteseaduste koodeks isa andmete sünniaktile märkimisel erilisi eeltingimusi ei seadnud, toonitades, et lapsed, kelle vanemad ei seisa registreeritud abielus, registreeritakse võrdsetel alustel abielussündinud lastega. Osundatud rõhuasetuse lähtekohaks oli varanõukoguliku seadusandluse püüd vastanduda perekonnaõiguslikule käsitlusele, mis tegi küllalt selgepiirilist vahet registreeritud abielu ja vabaabielu ning abielus- ja vallasündinud laste staatuses²⁹. NLiidu

²⁹ Eesti Vabariigi perekonnaseadus diferentseeris samuti abielus- ja vallasündinud laste õigusi, näiteks isa perekonnanime omandamisel. Abielulise lapse õigused võis vallaslaps omandada vaid vanemate abiellumisel või kohtu korras lapsendamisel. Samas ei teinud seadus takistusi vallaslapse isa andmete sünniakti kandmisel, kui isa perekonnaseisuametniku juurde ilmus ja lapse omaks tunnistas [Teder 1939].

Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 8. juulist 1944 lõpetas järsult vabaabieliu senise tunnustamise registreeritud abieluga võrdsel alustel ning sealpeale oli isa andmete sünniakti kandmine üksnes siis, kui lapse ema ja isa olid omavahel registreeritud abielus. Muudel juhtudel andmeid isa kohta sünniakti ega sünnitunnistusele ei kantud, märgiti vaid isa eesnimi ema ütluse alusel. Isa andmete sünniakti märkimine sai sel puhul toimuda vaid vanemate abielu registreerimisel või lapsendamise kaudu, isaduse tuvastamist kehtima hakanud korraldus enam ette ei näinud.

1968 aasta oktoobris jõustunud NLiidu ja liiduvabariikide perekonnaseadusandluse alustega muudeti isa andmete sünniakti kandmine mitteabielusündide puhul taas võimalikuks, tegelikult aga koguni kohustuslikuks. Vanemate abielu kõrval võis selle aluseks olla uuesti kasutusele võetud isaduse tuvastamine või ema avaldus. Isaduse tuvastamise kohta vormistas perekonnaseisumet omaette akti, võttes aluseks omavahel mitteabielus oleva isa ja ema ühise avalduse, kohtuotsuse isaduse fakti tuvastamise kohta või teatud juhtudel ka isa avalduse (kui mitteabielus olnud ema suri, kuulutati surnuks või teovõimetuks või teadmata kadunuks). Neil mitteabielus naistel, kelle lapse isadus polnud tuvastatud ning vastava aktiga vormistatud, tuli isa andmed (perekonna-, ees- ja isanimi ning rahvus) kanda sünniaktile ema ütluse kohaselt. Isa andmete sünniaktile kandmise aluse — vanemate abielu, isaduse tuvastamine või ema avaldus — märkimiseks lisati 1970 aastal sünniakti vormile vastav erilahter. Vastavat teavet on võimalik kasutada n-ö tegelike vallassündide ja vabaabielusündide eristamiseks, kuid tuleb tähele panna, et üksikema toetuse saamiseks eelistas osa naisi tuvastada isaduse mitte lapse sünnil vaid hiljem, sageli lapse kooliikka jõudes.

Sünniakti tunnuskoozluse kolmas täiendus tehti 1979 aastal, mil aktile hakati märkima vanemate haridustaset ning alalise elukohta asumise aastat. Samalaadsed täiendused tehti ka surma, abielu ja abielulahutuse aktile, mis tähendas vastava standardse tunnuskomplekti laiendamist kahe nimetatud tunnuse võrra. Järgneva tosina aasta vältel, kuni Eesti taasiseseisvumiseni sünniakti tunnustes rohkem muutusi ette ei võetud. Teisisõnu polnud vene aja lõpuks iseseisvusaegse tunnuskomplektini veel jõutud — olulisemast teavest jäi puudu vanemate sünnikoht *resp* rahvastiku põlisus, loendusstatistikasse lülitati see vahetult enne suurriigi lagunemist toimunud 1989 aasta rahvaloendusel [NSVL RSK 1988].

Rahvusvaheliselt annab registreeritavate tunnuste nomenklatuuri kohta soovitusi ÜRO Statistikaamet, kes on jaganud tunnused kahte tähtsusrühma [UN 1953; 1973]. Esimesse rühma moodustavad n-ö prioriteettunnused, mis peaksid registreerimisvormidel tingimata sisalduma, teise rühma kuuluvate n-ö soovituslike tunnuste puhul pole taolist nõuet püstitatud, vastavad tunnused on kehtestatud eraldi elussündide, lootesurmade, surmade, abielude ja lahutuste jaoks. Kui lähtuda soovitude hilisemast versioonist, siis last iseloomustavatest prioriteettunnustest puudus Eestis kasutusel olnud sünniaktilt sünnikaal ja raseduskestus (viimane oli kohustuslikuna nõutav surnultsündidel), kuni 1970 aastani puudus ka abielu- ja vallassünni otsene eristus, kuid isa andmete märkimise alusel oli vastav teave kaudselt tuletatav. Sünnimust iseloomustavatest prioriteettunnustest ei registreeritud Eestis sünnitusabi laadi, kuid haiglasündide absoluutse domineerimise oludes poleks see 1950-1960 aastatest alates kuigi sisukat informatsiooni kandnud, soovituslikest ei fikseeritud hospitaliseerimist ning surnultsündide puhul kuni 1970 aastateni ka lootesurma põhjust ja selle konstateerijat (teave pärines sünniaktiga koos täidetud arstlikult perinataalsurma tunnistuselt).

Lapse ema ja isa iseloomustavate prioriteettunnuste loetelust puudus abielu kestus, kuid alates 1950 aastate lõpust oli vastav informatsioon vanemate abielutunnistuse kuupäevast tuletatav, soovituslikest tunnustest puudusid kuni taasiseseisvumiseni vanemate sünnikoht, eelnenud sünnist möödunud ajavahemiku *resp* sünniintervalli kestus ja sünnitusele eelnenud lootesurmade arv (lootesurmade registreerimisel kuulus vastav tunnus prioriteetnimekirja). Osundatud soovitude puhul tuleb silmas pidada, et need olid välja töötatud kogu maailma, sealhulgas arengumaade praktikast ja võimalusi silmas pidades. Euroopaliku andmekorraldusega riikides oli tunnuste rakendamine keskmisest märksa täielikum ja mitmeid soovituslikku rühma kuuluvaid tabeleid võis käsitleda *de facto* kohustuslikuna.

3.3. Sünniteabe standardtöötlus ja publitseerimine

Sünniteabe analüütilise kasutuse seisukohalt on registreeritud tunnuste kooslus tarvilikuks, kuid mitte piisavaks eelduseks. Nimetatud vaatenurgast nõuab omaette käsitlust andmestiku töötluse korraldus, mis kuulub reeglina rahvusliku statistikaasutuse kompetentsi. Eesti riikluse likvideerimisega kaasnenud ümberkorralduste käigus Riigi Statistika Keskbüroo likvideeriti ning selle asemele moodustati 1940 aastal NLiidu Riikliku Plaanikomisjoni Arvestusvalitsusele allunud üksus, mis järgmise aasta märtsis nimetati Eesti NSV Statistika Valitsuseks [Tepp 2004]. Nimetuste muutusest olulisem oli statistikaasutuse tegevuse eesmärkide põhimõtteline teisenemine, millest väärivad esiletõstmist kaks momenti. Esiteks polnud Statistika Keskbüroo järeltulija ülesandeks enam riigistatistika metodoloogiline arendamine ning eri asutuste koordineerimine, vaid väljastpoolt saabuvate instruksioonide ellurakendamine. Teiseks polnud uueks ülesandeks mitte ühiskonna tarviliku informatsiooniga varustamine, vaid selle süstemaatiline avalikkuse eest

varjamine, mille vahetuks avalduseks oli kõigi avalikuks kasutamiseks mõeldud statistikaalaste publikatsioonisarjade lõpetamine.

Rahvastiku sündmusstatistika puhul jäi 1938 aasta viimaseks, mille kohta ilmusid kuukirjas *Eesti Statistika* regulaarsed standardtabelid. 1939 aasta andmestiku läbitöötlus jõuti 1940 aastal tõenäoliselt põhijoontes teostada, kuid olude muutumise tõttu jäid need publitseerimata ja aastate 1939-1944 kohta tõsiseltvõetav sünniteave puudub. Sõja puhkedes evakueeriti Statistika Keskbüroo materjalid, sealhulgas rahvastiku sündmusstatistika avaldamata läbitöötlused Venemaale, kus nende edasise käekäigu kohta jäljed kaovad. Sügisest 1941 tegutses Eesti Omavalitsuse sisedirektooriumi juures RSKB direktori Pulleritsi juhatusel ja endiste töötajate osavõtul statistikabüroo, mille väljapaistvaks saavutuseks sai sõjaoludes rahvaloenduse ettevalmistamine ja läbiviimine (seisuga sama aasta 1. detsember). Sündmusstatistika osas piirdub teadaolev informatsioon 1942 aasta sündide üldarvu publitseerimisega saksa võimude poolt ametkondlikuks kasutuseks välja antud statistikaväljaandes [ESK 1941–1943]. Veidi etteruttavalt võib öelda, et rahvastikuprotsesside kulg Eestis on ka nende aastate osas põhimõtteliselt järjepidevana taastatav, sest tarvilik algmaterjal — vastavate aastakäikude sünniaktid — on arhiivis põhiosas säilinud (aktide olemit on käsitletud allpool). Muuhulgas tasub tähele panna, et selle võimaluse poolest on olukord üsna erinev Venemaast või Ukrainast, kus sõjakaos rahvastikusündmuste registreerimise sisuliselt seiskas [Andreev, Darski, Harkova 1993; 1998].

Sünniteabe andmerealade taastuvad 1945 aastast, tollest ajast alates on Statistikaameti arhiivis säilinud üleliidulise programmi järgi läbiviidud iga-aastase standardtöötluste tabelikomplektid. Tehniliselt toimus kogutud andmestiku töötlus kuni kaheksakümnendate aastate alguseni tabulaatormasinatel Tallinnas, aastal 1981 viidi andmestiku töötlus üle suurarvutitele ja koondati Moskvasse — kohapealseks hooleks jäi üksnes andmestiku etteantud programmi kohaselt sisestamine. Samamoodi oli tsentraliseeritud individuaalandmestiku töötlustele järgnevat standardsete demograafiliste näitavate rehkendamine (sündimuse puhul summaarne kordaja ning rahvastikutaste bruto- ja netokordaja). Ajalisest seisukohast lähtus aastatöötlus sündmuse tegelikust toimumisajast, ruumiliselt oli aluseks sünniaktis märgitud lapse ema alaline elukoht, viimase puudumisel aga sünni registreerimisjärgne haldusüksus. Viimatimainitud põhimõtte kohaselt on arvestatud ka sünde, mille registreerisid Eesti perekonnaseisuasutustes isikud, kelle alaline elukoht oli tegelikult kusagil mujal³⁰.

Nimetatud tabelikomplektile tuginesid ka Statistikaameti poolt ametkondlikuks kasutamiseks väljaantud kogumikud. Eestis ilmus neid rahvastiku sündmusstatistika valdkonnas kokku neli — esimene 1975 aastal, põhiliselt ajavahemiku 1965–1973 andmetega, teine 1978 aastal perioodi 1971–1976 kohta, kolmas aastal 1982 ajavahemiku 1976–1980 andmetega ning viimane 1987 aastal 1981–1985 andmetega [TsSU Estonii 1975–1987].

Standardtabelite sisu on aastate 1945–1989 lõikes koondatud tabelisse 2. Esitatud teave näitab, et põhitunnuste osas — eeskätt ema vanus ning sünnijärjekord — on andmestik kogu perioodi ulatuses järjepidev. Samas ei saa seda öelda enamiku ülejäänud tunnuste kohta, näiteks sedavõrd oluline tunnus nagu rahvus sisaldub standardtöötlustes alles 1950 aastate lõpust. Paljude teiste tunnuste puhul, näiteks põhitegevuse, ameti või hariduse kohta leidub andmeid vaid vähestel aastatel. Lisaks lähtuvad osundatud tunnuste juures rakendatud klassifikaatorid ideoloogilisest alusest ega ole ühilduvad rahvusvaheliste standarditega, mis omakorda kahandab leiduva pisku analüütilist väärtust. Analüütiliste võtete kasutamisel moodustab probleemi ka kasutatud vanusskaala ebaühtlus, näiteks varasematel aastatel pole andmestikku tabuleeritud üheaastaste vanusrühmade kaupa jne. Samuti puudutavad tabulatsioonid pea eranditult elussünde, surnultsündimise analüütiliseks käsitlemiseks võimalused sisuliselt puuduvad.

Ruumilisest vaatenurgast väärib omaette äranimetamist regionaallõike sisuline puudumine standardtabulatsioonides. Eesti puhul piirdus aastatöötlus linna- ja maarahvastiku kõrval vaid Tallinna väljatoomisega. Rajoonide ja linnasulate puhul oli ainsaks regulaarselt produtseeritud näitajaks rahvastikusündmuste aastane koguarv, mille põhjal protsessi regionaalset diferentsatsiooni muidugi käsitleda pole võimalik. Madalama tasandi haldusüksuste, valla ja külanõukogu tasand ei kajastunud aga töötlusprogrammis üldse, mis teeb võimatuks isegi rahvaarvude kindlakstegemise loendusvahelisel ajal. Andmekorralduslikult peegeldab kirjeldatud olukord NLiidule iseloomulikku tsentraliseeritud otsustusprotsessi, kus kohaliku tasandi ülesandeks oli pelgalt ülaltpoolt saabuvate korralduste täitmine. Huvitav on märkida, et kirjeldatud olukorda ei toonud põhimõttelist paranemist ka arvutitöötlustele üleminek 1980 aastatel, mis oleks võimaldanud andmeid senisest sootuks mitmekesisemalt ja kergema vaevaga tabuleerida.

³⁰ Aastatöötluste kõrval nägi korraldus ette ka kuulise tsükliga operatiivseid kokkuvõtteid, mille ülesanne piirdus registreeritud sündmuste arvu kindlakstegemisega. Rahvastikuprotsessi üldsundumuse jälgimise kõrval teenisid igakuulised kokkuvõtted registreerimisvõrgu töö jälgimise ülesannet. Erinevalt aastatöötlustest olid need koostatud registreerimisüksuste aruannete põhjal ning võtsid ajalis-ruumilises liigenduses aluseks sündmuse registreerimise aja ning koha.

Erinevalt demokraatlikest riikidest oli NLiidus nende kehvapoolsete andmete kasutamine teadusanalüütilisel eesmärgil rangelt reglementeeritud Glavliti publitseerimis-keeldudega [Veskimägi 1996]. Hoopis mõeldamatu oli aga kogutud individuaalandmestike teisene töötlemine teadusotstarbeks, sellist võimalust ei saanud kasutada isegi NLiidu Statistika Keskvalitsuse juures asunud teadusinstituudi töötajad. Analüütilise väljundi puudumise tõttu oli 1980 aastate esimesel poolel Statistikaametis loodud elektrooniliste sündmusstatistiliste andmestike saatuse üsna tobe — pärast tsentraliseeritud programmi järgi ettenähtud tabulatsioonide produtseerimist kirjutati defitsiitsed magnetlindid üle, et neid saaks kasutada muuks otstarbeks. Asjade taolisele käigule aitas kaasa ka 1970–1980 tekkinud lõhe statistikute ja andmetöötlejate, institutsionaalselt Statistikaameti ja selle teenindamiseks loodud arvutuskeskuse vahel. Kaheksakümnendatel aastatel ületas andmetöötluspersonal arvukuselt juba statistikuid, nende omavahelist läbikäimist on Barbara Anderson ühes kolleegidega kirjutatud artiklis iseloomustanud tabavalt kui “uhket ignorantsust”, kus kumbki pool ei soovinud või ei osanud teise vajadusi ja võimalusi mõista [Anderson *et al* 1994]³¹.

³¹ Lahendus antud olukorrale saabus 1990 aastatel samast allikast, kui probleem ise paar kümnendit varem: arvutitehnoloogia areng ja personaalarvutite laialdane kasutuselevõtt kaotas vajaduse suurarvutitel põhinenud arvutuskeskuste järele ning tõi kaasaegsed andmetöötlusvõimalused statistikute otsesesse käsutusse. Eesti Statistikaametis toimus kõnealune pööre 1992 aastal [Katus, Puur 2003].

< Siin asub Tabel 2>

Laiema ühiskondliku ümbruse teisenemine tõi kaheksakümnendate aastate lõpul rutiinsest käsutäitmisest vabama õhkkonna ka Statistikaametisse, ning alates 1986 aastast suudeti iga-aastaselt loodud elektroonsed andmestikud säilitada ning personaalarvutil kasutamiseks sobivasse formaati teisendada. Siiski kannavad aastast 1986-1992 pärinevad individuaalandmestikud omaaegse informaatilise ja ametkondliku lähenemisviisi selgesti äratuntavat pitserit — andmehõivega hõlmatud tunnuste valik, rakendatud kodeeringud jms —, mis asetab nende tõsisemale analüütilise kasutusele märkimisväärsed piirangud. Selle kinnituseks on Statistikaamet rahvaloendusvahemiku 1989-2000 ühtlusarvutuste teostamiseks aastate 1989-1991 sünniteabe uussisestanud, vaatamata omaaegse elektroonse andmestiku säilimisele. Epidemioloogiaalase teadustöö tarviduseks on 1980 aastate suremusandmestikuga samamoodi talitanud Tervise Arengu Instituudi teadurid.

Rahvusvaheliste soovitude ja teiste riikide praktika taustal võib sünniteabe standardtöötamise ning analüütilise kasutuse olukorda sõjajärgses Eestis hinnata suhteliselt hoopis kehvemaks kui sünniaktide andmesisu. Nõnda sisaldab ÜRO Statistikaameti soovitusnimekiri kokku nelikümmend standardtabelit, millest enam kui kolm neljandikku haaras esmase prioriteediga tunnuseid [UN 1991]. Eesti sünniteabe standardtabulatsioonide kokkuvõte meenutab selle taustal pigem mõne arengumaa kui Euroopasse kuuluva riigi sünnistatistikat. Seega laieneb ka nõukoguaastatele iseseisvuseelse perioodi kohta tehtud üldistus — hea algandmestik, kuid väga kehv statistika. Tänu riigi väiksusele on Eestil, erinevalt suurematest saatusekaaslastest, võimalik nimetatud vastuolu tagantjärele ületada, millises suunas on üheks sammuks käesolev töö.

4. SÜNNITEABE ARVUTISTAMINE JA UUSTÖÖTLUS

4.1. Sünniteabe arvutistamine

Teostuvusuuringu raames tehtud andmetööde keskse lõigu moodustas arhiivse sünniteabe arvutistamine koos tarvilike protseduuride väljatöötamisega. Andmetööks valitud ajavahemik hõlmas aastaid 1953–1954, sündide hilisregistreerimise tõttu lisandus neile veel ka kolmas järjestikune aasta. Ühiskondliku konteksti vaatenurgast asub valitud periood kahe erilaadse ajastu piiril, kaasates ühelt poolt nii Stalini aja lõppu kui ka sellele järgnenud olude pehmenemist. Rahvastikusündmuste registreerimisvõrgu seisukohalt langeb neisse aastasisse registreerimisüksuste arvu maksimum, mis tõi endaga paratamatult kogenud registraatorite arvu madalseisu, ning selle hüppeline vähenemine külanõukogude arvu koondamise tulemusel.

Ülesande lahendus eesmärgistas andmetöö tulemusel kujuneva teabekogumi ühildavust kolmes põhilises suunas: iseseisvusaegse Eesti Vabariigi statistikaga, hilisema sõjajärgse andmestikuga (alates 1959 aasta loendusest, kaasa arvatud pärast Eesti taasiseseisvumist kogutud teave) ning asjakohaste rahvusvaheliste standarditega. Nimetatud püstitusest lähtudes toimus individuaalandmetööks valitud aastate tarvis kodeerimiskeemide ning sisestusfaili ettevalmistamine. Ühtlusuete arvestamise ning uuskodeeringute rakendamise tõttu suurenes registreerimislehtedelt lähtuva tunnusunformatsiooni maht algse andmehõivega võrreldes märgatavalt.

Sünnikoha ning sellega seonduvate ruumiliste tunnuste aluseks võeti lähima st 1959 aasta rahvaloenduse klassifikaator, millest töö käigus liiguti edasi käsitlusaluste aastate juurde. Oluline on rõhutada, et ruumilise lokaliseerimise alusena lähtub teostuvusuuring alalise rahvastiku kontseptsioonist. Teisisõnu on sündide territoriaalse arvestamise aluseks mitte sündmuse faktiline toimumiskoht, vaid ema alaline elukoht. Kõnealuse põhimõtte süstemaatiline järgimine tõi andmestikus omaette rühmana välja need sünnid, kus kumbki vanematest polnud Eestiga alalise elukoha mõttes seotud. Kuigi asjaomase rühma suurus pole protsentuaalselt kaalukas, oli selle eristamine andmekorrektsuse seisukohalt vältimatu. Kõigi ruumiliste tunnuste puhul on töös rakendatud vähima omaavalitsusliku haldusüksuse (linna, alevi või valla/külanõukogu täpsust).

Majandustegevuse tunnuste osas nõudis suurt pingutust kaasaegse ametiliigituse (ISCO) rakendamine, mille puhul oli piiravaks teguriks eeskätt vastavate aktikannete täpsus. Kuigi kodeerimisel on rakendatud ISCO kolmekohalist koodi, tuleb tunnuse täpsusse nimetatud kooditasandil suhtuda teatava reservatsiooniga. Tavapärasel andmekäsitlusel n-ö ridade vahele jääva, kuid teostuvusuuringus omaette väljajoonistunud rühmana väärib nimetamist Eestis paiknenud välispäritolu militaarrahvastik, kelle eristamiseks on kasutatud just ametitunnust. Rahvastikuarvestuse seisukohalt olid kaadrisõjaväelased (ohvitserid ja allohvitserid) teatavasti jaotunud tsiviil- ning Eesti haldussfääri mittekuulunud militaarterritooriumi vahel. Kuivõrd sõjaväel oma perekonnaseisuasutusi polnud, pöördusid Eestis paiknenud sõjaväelased rahvastikusündmuse registreerimiseks tsiviilüksuste poole. Nimetatud asjaolu tõttu pakub teostuvusuuringu andmekogum pidepunkti Eestis dislotseerunud militaarkontingendi arvukuse, dünaamika ning paigutuse hindamiseks, kuivõrd otsene teave kõnealuse kontingendi kohta puudub.

Käsitlusaluse ajastu keerukust silmas pidades on töös omaette tähelepanu pööratud perekonnaseisumetrike poolt sünnikirjetele kantud märkustes sisalduva mitmeplaanilise lisainformatsiooni kaasamisele ja formaliseerimisele. Sageli on just need märkused ainsaks võtmeks aktikirje puuduliku täitmise mõistmisel. Näiteks ema kohta käivate andmete (sh vanus) puudumisel ilmneb märkustest selle põhjusena ema surm sünnitusega seoses, lapsest loobumine vms erakorraline asjaolu. Samuti ei ole töös lastud kaotsi minna sünniaktile pärast täitmist tehtud pealekannetel, mis puudutavad lapsendamisi, nimemuutusi ning muid sarnaseid rahvastikusündmusi. Nimetatud informatsiooni kaasamine suurendas andmehõive mahu kokkuvõttes üle saja ühiktunnuse piiri.

Kodeerimis- ja sisestustöö andmekvaliteeti tagavaks teostuseks koolitati individuaalkorras välja teadusabitöötaja. Tehnoloogiliselt lahendati andmevalmendus *Foxpro* tarkvarakeskkonnas, andmekontroll ja töötlus toimub *SPSS* tarkvara abil. Andmekontrolliks töötati projekti raames välja kaheastmeline rutiin. Esmaskontrolli otstarbel allutati sisestatud andmestik regulaarse tsüklilise kontrollitöötusele. Kui protseduuri käigus ilmnesid ebatäpsused, siis kõrvutati vastavaid kirjeid arhiivse algdokumendiga. Lahknevuse korral viidi teisend originaaliga vastavusse, täpsustatud kirje kontrollnimikirjad aga arhiveeriti.

Andmekontrolli teise etapina teostati andmekogumi süstemaatilist võrdlust Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse standardtabelatsioonidega. Linnarahvastiku puhul jäi vähimaks võrdluseks esmatasandi haldusüksus, maarahvastiku puhul võimaldas tabelatsioonide detailsus võrdlust üksnes rajooni kaupa, mis arusaadavalt suurendas lahknevuste paigastamise töömahukust. Taolist võrdluskkeemi on rakendatud eraldi elussündidele, surnultsündidele, üksik- ja mitmiksündidele. Algandmestiku laadist tulenevalt ei saanud

kõnealune võrdlustöö toimuda väljaspool arhiivikeskkonda. Kuigi summaarne kokkulangevus osutus kokkuvõttes küllalt kõrgeks, tõi töö esile täpsustused hulga regionaalüksuste lõikes.

4.2. Teostuvusuuringu põhitunnused ja nende määratlused

Käesolev alapeatükk annab põgusa ülevaate teostuvusuuringu käigus loodud andmekogumi põhitunnustest ning nende määratlustest. Käsitluse eesmärgiks pole siinkohal üksiktunnuste detailne eritlus, vaid andmedefinitsioonide “töökindluse” selgitamine ning korrastatud ja individuaalkujul kasutamiseks valmisoleva sünniteabe analüütiliste võimaluste markeerimine. Tunnuste esitlusel on näidetes n-ö standardlõigete rollis eelistatud ema vanust ja põlisust.

Teabe kvaliteediga seonduvaid tehnilisi aspekte on vaagitud järgmises peatükis, detailses regionaallõikes arvteave on koondatud esitatud töö lisatabelitesse.

4.2.1. Sugu

Vastsündinu soo määramine üldjuhul raskusi ei valmista, selles vallas esinevate haruharvade piirjuhtumite lahendamine kuulub meditsiinipersonali pädevusse ja selle üksikasjalik käsitlemine pole siinkohal tarvilik. Tugeva bioloogilise aluspõhja tõttu on sündide soosuhte väga püsiv suurus, mille variatsioon mahub suhteliselt kitsasse intervalli vahemik 105-106 poissi saja tütarlapse kohta teostuvusuuringuga hõlmatud aastate 1953-1954 keskmisena oli elussündide soosuhe Eestis 106.7.

Andmekvaliteedi seisukohalt annab normipärane soosuhe kaudselt kinnitust regist-reerimissüsteemi nõuetekohasest toimimisest, olulised kõrvalekalded võivad aga osutada sündide sooselektiivsele alaregistreerimisele või soosuhete tegelikele hälvetele³². Samas pole soo-suhte ka toimiva registreerimissüsteemi puhul registreeritud sündide kogumis ühesugune, vaid ilmutab kindlapiirilist variatsiooni sõltuvalt teistest rahvastikutunnustest. Kõige tugevamat soodisproportsiooni võis täheldada elus- ja surnult-sündide võrdluses — surnultsündide hulgas tuli kõnealustel aastatel ühe tütarlapse kohta keskmiselt 127.7 poisslast. Suremusanalüüsi kontekstis on see fakt muuhulgas tõenduseks, et meeste madalam elulemus naistega omab bioloogilist alust, mis on mõõdetav juba sünnieelses elufaasis. Tasub tähele panna, et ilma kõnealuse disproporsioonita oleks vastsündinute soosuhe harjumuspärasest hoopis erinev.

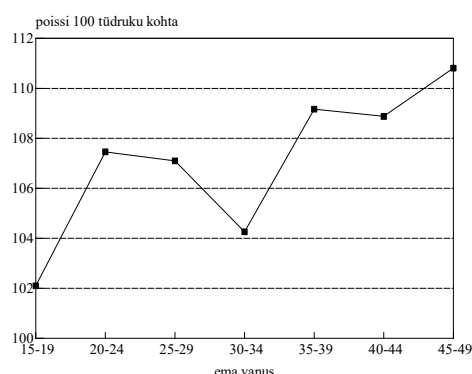
Vastsündinute sooproportsiooni süstemaatilist vahet, ehkki nõrgemas arvulises ulatuses võib täheldada samuti ema vanuse lõikes. Joonis 4 peegeldab poisslapse sünni tõenäosuse kasvutendentsi vanemate sünnitajate suunas liikudes. Kõige nooremas 15-19 aastaste rühmas piirdub meesülekaal kahe poisiga saja tüdruku kohta, pärast 35 eluaastat sünnitanud naiste puhul ulatus vastav näitav üheksa-kümne poisini, allavõnke tõttu langeb reast välja vaid vanusrühm 30-34. Osundatud vanussõltuvusega resoneeris keskmisest mõnevõrra tugevam meesülekaal maarahvastikus ja abielunaisel. Sünnijärjestuse katkes andmestik seevastu mõõdukalt u-kujulist sõltuvust, mille puhul poisslaste suhtarv langes kõige madalamale kolmandassündide hulgas.

4.2.2. Sünniliik: elus- ja surnultsünd

Elus- ja surnultsünni määramine leidis üksikasjalikku käsitlemist eelnevas peatükis. Rakendatud määratluse järgi sisaldus käsitlusaastate andmestikus kokku 665 surnultsündi, mis moodustasid 1.57 protsenti

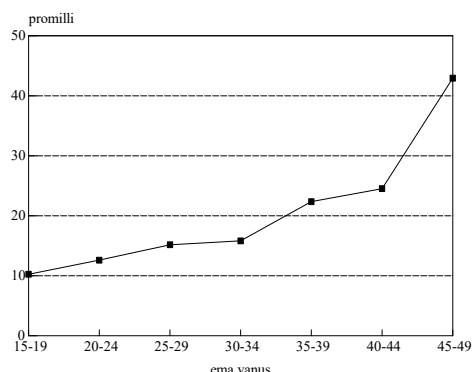
Joonis 4

Sündide soosuhe 1953/1954

³² Rahvastikuteaduslikus kirjanduses on kõnealune probleem olnud alates 1980 aastatest suhteliselt terase tähelepanu all seoses Aasia riikidega (Hiina, India, Korea jt). Traditsioonilise pojaelistuse kombinatsioon uute reproduktiivtehnoloogiatega (nt ultrahelidiagnostika) on teises- ja kõrgema järjekorra sündide puhul nihutanud soosuhete normipärasest tublisti poiste kasuks [Coale, Banister 1995; Bhat 1998]. Soosuhete moonutuse statistilist pilti on neis riikides aidanud võimendada ka tütarlaste sündide alaregistreerimine.

Joonis 5

Surnultsündimuskordaja 1953/1954

näitavaks 4.3 protsenti. Sünnijärjestuse lõikes ilmutab ka surnultsündimus u-kujulist mittelineaarset sõltuvust — kordaja madalaim tase (1.28 protsenti) iseloomustab teisessündi. Muudest vaatluse all olnud lõigetest väärub mainimist keskmisest üle kahe korra kõrgem surnultsünni-risk mitmikutel, samuti ületas surnultsündimus keskmist välispäritolu rahvastiku hulgas ning vallassündidel.

Analüütilisest vaatenurgast aitab surnultsündimuse käsitusvõimalus, eriti pikemaajalises perspektiivis, laiendada ja mitme-kesistada arusaamist rahvastiku reproduktiiv-tervise ja reproduktiivsuse arengust [Hunt 1998]. Eesti puhul on teemakohased meditsiinilise kallakuga tööd piirdunud seni viimase kümnendi materjaliga [Karro 1999; Karro *et al* 1998].

4.2.3. Sünniliik: üksik- ja mitmiksünd

Üksik- ja mitmiksünni määratlus on triviaalne ega nõua erilist seletust. Aastate 1953-1954 andmestik sisaldas teavet 598 paari kaksikute ja kahe kolmikute sünni kohta. Suhtväljenduses moodustasid mitmikud 2.85 protsenti registreeritud sündidest ehk 1.44 protsenti sünnitustest. Andmekvaliteedi vaatenurgast nõudis kõnealune tunnus spetsiaalset tähelepanu, sest mitte kõigil juhtudel polnud kaksikute sünnid kajastatud järjestikustel sünniaktidel, mõnel puhul on registreerimine toimunud koguni erinevas registreerimisüksuses ja/või erineval kalendriaastal³³. Tunnuse õigsuse kontrollimine nimede alusel aitas tuvastada mitu juhtumit, kus üksiksünd oli ilmselt ekslikult mitmikuks märgitud.

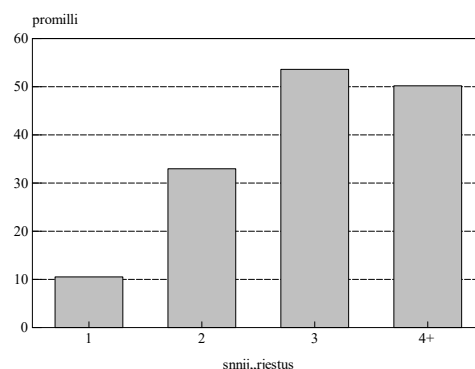
Sarnaselt eespool käsitletud tunnustele peidab keskmine mitmiksündimus küllalt selget sõltuvust sünnijärjekorrast ja ema vanusest. Nõnda piirdus mitmikute osakaal esmassündide seas ühe protsendiga, teisessündide hulgas kolme protsendiga, kolmandassündide puhul aga ulatus osakaal 5.4 protsendini, kõrgema järjekorra suunas see enam ei suurenenud (joonis 6). Vanusrühmiti ületas mitmiksündide suhtarv kolme-kümnendates eluaastates sünnitajate hulgas alla kahekümneste emade vastavat näitajat ligikaudu kolm korda. Neljakümneste sünnitajate puhul edasist tõusu ei järgnenud, kuid see võib olla tingitud suhteliselt väiksest sündmuste arvust neis vanusrühmades. Sama muster seletab ühtlasi ära ligi kolmandiku võrra kõrgema mitmik-sündimuse maarahvastikus ning mitmik-sündimuse harvenemise demograafilise ülemine-ku käigus [Tas 1994].

Rahvastikuteaduslike käsitluste huviorbiiti on mitmiksündimus viimasel ajal sattunud sündimuse vananemise ning eriti uute viljatuse-ravi meetoditega. Lääne-Euroopas on mitmiksündimuse tõusutrendi sellega seoses täheldatud alates 1970 aastate lõpupoolest, sündimuse kõrval avaldab mitmiksündimuse kasv mõju nii fetaal- ja imikusuremusele, sest mitmikute elulemus on varases elufaasis üksiklastest tublisti madalam [James 1998; Stephen 2000].

registreeritud sündide koguarvust. Osundatud suhtarv võib tunduda suhteliselt tagasihoidlikuna, seepärast olgu võrdluseks toodud, et viimastel aastatel on surnultsündimuse tase olnud Eestis ligikaudu kolm korda madalam [Tellman, Karro, Serkina 2003].

Rahvusvahelistest soovistest lahkumisele vaatamata tõi tunnus esile surnult-sündimuse märkimisväärse variatsiooni. Kõige tugevamini diferentseeris sünniväljundit ema vanus, peegeldades surnultsünni tõenäosuse kasvu eakamate vanusrühmade suunas (joonis 5). Rühmas 15-19 piirdus surnultsündimuskordaja ühe protsendiga, kolmekümnendate eluaastate alguseks oli see jõudnud täheldatud keskmise tasemeni. Pärast 35 eluaastat ületas surnultsündide osakaal kahe protsendi piiri, kõige järsem hüpe ülespoole seondub aga päris eakate sünnitajatega, kelle puhul oli vastavaks

Joonis 6

Mitmiksündimuskordaja 1953/1954

³³ Eraldi registreerimine oli toimunud tüüpiliselt juhtudel, kus üks mitmikuteist oli sündinud surnuna või peatselt pärast sünnitust surnud.

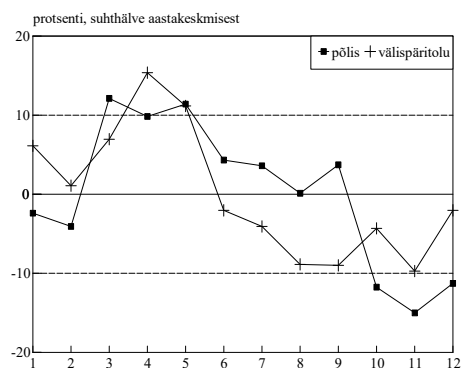
4.2.4. Sünniaeg ja sünni registreerimisaeg

Lapse sünniaeg ja registreerimisaeg on fikseeritud kuupäevalise täpsusega gregooriuse kalendri järgi. Sünniaeg on ajaliseks lähtekohaks andmestiku töötusel, näiteks aasta lõpul toimunud, kuid järgmise algul registreeritud sündide kajastatakse toimumisaja järgi. Kuupäevalise täpsusega sünni- ning registreerimisaeg on samuti aluseks ajastusnäitajate arvutamisel, näiteks abielusündide puhul kasutatakse seda abielu algusest möödunud ajavahemiku ehk abielukestuse arvutamisel, mis näitab sünni ajastust abielu suhtes.

Omaette valdkonnana väärib kuupäeva-teabega seoses märkimist sesoonsuse käsitlus, mis tavapäraselt lähtub kalendrikuust. Joonisel 7 kujutatud sündide kuulisest sagedusest ilmneb, et aasta kõrgeima sündimusega perioodiks on Eestis kevadkuud märtsist maini. Sündide arv nimetatud kuudel ületab keskmist kümnendiku võrra. Kõrgpunktile järgneb juunis kiire langus, mis viib sündimuste arvu aastakeskmisele tasemele ja järgnevate kuudel sellest allapoole. Septembris katkestab suundumuse väike ülesvõnge, millele järgneb edasine vähenemine ning madalseis aasta lõpukuudel. Kõvera üheksa või kümne kuu võrra ettepoole nihutamine annab muidugi tulemuseks eostamise sesoonsuse, mille kõrgpunkt langeb eelneva aasta suvekuudele, miinimum aga kevadele. Rahvusvahelises kontekstis vastab kirjeldatud muster üsna täpselt Põhja-Euroopas täheldatud aastasisesele sesoonsusele, mida iseloomustavad kontinendi lõunapoolsete maadega võrreldes tugevam sündimuse aastasisene kõikumine [Lam, Miron 1991; 1994]. Korrastatud individuaalandmestik võimaldab laiendada sellesuunalist analüüsi osarahvastike ja rühmade sesoonsuskäitumisele.

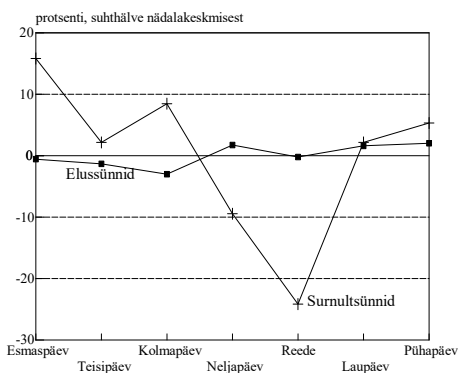
Joonis 7

Sünnisessoonsus: kalendrikuu
1953/1954

Joonis 8

Sünnisessoonsus: nädalapäev
1953/1954

Tavapärase kuulise sesoonsuse täienduseks esitab joonis 8 sündide jaotuse nädalapäevade kaupa, eraldi elus- ja surnultsündide kohta, mis osutusid omavahel küllalt erinevaks. Elussündide nädalasisest jaotust iseloomustab suhteliselt suur ühtlus, hälve keskvärtusest ei ületa ühelgi päeval kahte-kolme protsenti. Surnultsündide puhul seevastu on nädalasisene sesoonsus terve suurusjärgu võrra tugevamini väljendunud. Nädalapäevade lõikes paikneb surnultsündide maksimum esmaspäeval, miinimum aga langeb töönädala lõppu reedele. Kahe osundatud päeva erisus ulatub neljakümne protsendipunkti, mis ületab selgesti statistilise juhuslikkuspiiri. Hüpoteesi kohaselt võib see peegeldada arstiabi kättesaadavuses, mis halveneb nädalavahetusel ning realiseerub esmaspäeva kõrgeenenud surnultsünni riskis. Vahemärkuse korras on huvitav märkida, et kui suremuskäsitluses on taolised nädalapäeva mõjud üldiselt hästi teada, siis surnultsündimuse osas pole niisugust vaatenurka *Popline* andmetel varem rakendatud.

4.2.5. Sünnikoht ja elukoht

Sündimuse ruumiline lokaliseerimine on andmestikus kajastatud kaheselt. Ühelt poolt fikseeriti aktiil lapse sünnikoht sündimuse tegeliku toimumise järgi (harilikult sünnitushaigla asukoht), teisalt aga märgiti aktile ka ema ja isa alaline elukoht³⁴. Rahvastikuprotsessi seisukohalt on sündimuse toimumiskohal kaunis piiratud ja juhuslik väärtus, seepärast määratakse sündide ruumiline lokaliseerimine vanemate, reeglina ema alalise elukoha järgi [UN 1991]. Just ema elukohas lisatakse vastsündinu rahvaarvule, protsessi intensiivsuse käsitlusel suhestatakse sündimuste arv riskialuse rahvastikuga just ema elukoha järgi.

³⁴ 1970 aastast kehtima hakanud registreerimisjuhend muutis sünnikoha märkimise praktikat. Sealpeale sünnikohta kui omaette tunnust enam aktile ei kantud, sünnikoha ja vanemate elukoha lahkvuse korral märgiti sünnikoha lahtrisse viimane.

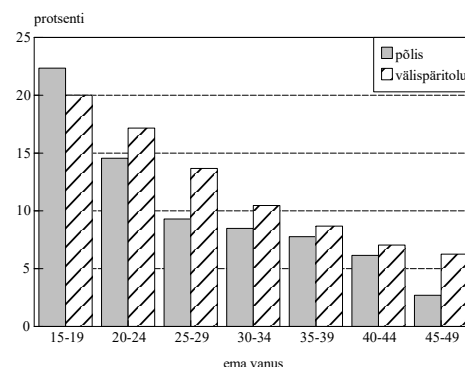
Tavaliselt antakse alalise elukoha määratlemiseks rahvastikusündmuste registratsiooni juhendites põhjalikke selgitusi — näite korras olgu viidatud kasvõi eestiaegele *Perekonnaseisuametniku käsiraamatule*³⁵ —, sõjajärgsetes perekonnaseisuaktide registreerimise eeskirjades puuduvad aga sellekohased juhtnöörid täielikult. Niisuguse olukorra põhjuseks on asjaolu, et alaline elukoht oli tollases korralduses defineeritud isiku passis oleva sissekirjutusega ehk algupärast terminit kasutades *propiska*'ga. Kõnealune süsteem oli NLiidus sisse seatud 1932 aastal passisüsteemi elemendina ning selle peamine eesmärk oli politseilise järelvalve ja kontrolli teostamine rahvastiku liikumise üle [Matthews 1993]. Sisuliselt tähendas sissekirjutus võimudelt siseriikliku elamisloa taotlemist, mida iga elukohavahetuse korral tuli uuendada. Kontroll laienes ka ajutisele liikumisele, näiteks 1953 aastani oli nõutud registreerimine 24 tunni jooksul, ning režiimist kinnipidamist kontrolliti küllalt rangelt, sealhulgas miilitsa “koduvisiitide” toel. Ehkki järgnenud kümnenditel muutusid sissekirjutuse reeglid ning selle teostamisviisid mõnevõrra pehmemaks, säilis Stalini poolt ellukutsutud korraldus põhijoontes NLiidu lagunemiseni.

Andmekorralduse vaatenurgast sissekirjutust alalise elukoha mõistega muidugi samastada ei saa. Administratiivse reeglistiku jäikuse ning inimeste vajadustele vastandumise tõttu pole põhjust arvata, et sissekirjutusnõudeid tegelikkuses ka täies ulatuses jälgiti — teisisõnu peegeldab andmestikus peegelduv kohamääratlus rahvastiku tegelikku elukohta teatud mõõndustega. Seda asjaolu teadvustas muuhulgas ka omaaegne rahvaloenduse metodoloogia, mis eksplitsiitselt nõudis loendusel tegeliku mitte sissekirjutusjärgse elukoha fikseerimist [NSVL SKV 1958]. Sissekirjutusjärgse ja tegeliku elukoha lahknevuse analüüs oleks andmekriitika seisukohalt kahtlemata tarvilik, kuid sünniteabe kasutamisel tuleb paratamatult piirduda esimesega³⁶.

Elukohateabe laadi näitlikustamiseks esitab joonis 9 ema ja isa elukoha erisuse, arvestades isa andmete sünniahtile kandmise tingimusi, peegeldab teave vaid abielusünde. Esiteks osutab andmestik abielupaaride lahus-elamise küllalt kõrgele sagedusele, keskmiselt ulatus vastav suhtarv 1953-1954 aastal 11,9 protsendini. Ootuspäraselt peitub osundatud keskmise taga küllalt suur variatsioon. Nõnda ületas lahuselavate paaride osakaal kõige nooremas eärühmas viiendiku piiri, kümnendikust allapoole langes vastav suhtarv alles pärast kolmekümnendat eluaastat. Samal joonisel antud põlis- ja välispäritolu rahvastiku võrdlus näitab normipärasest elukorraldusest suuremat lahknevust sisserännanute hulgas, välja arvatud noorim vanusrühm. Samuti tasub tähele panna, et piirkonniti esines abikaasade lahuselamise sageduses kuni kümnekordseid erisusi, mis kätkevad nii eluasemeoludest jm asjaoludest johtuvat tegelikku variatsiooni kui ka sissekirjutusest tulenevat andmeviga.

Joonis 9

*Vanemate elukoha lahknevus
1953/1954*

4.2.6. Vanus

Rahvastikuprotsesside käsitlusel kuulub vanus alustunnuste hulka, mida täpsuse huvides soovitatakse fikseerida sünnikuupäeva kaudu. Erinevalt vanusest on sünnikuupäev elu jooksul muutumatu suurus, mille kasutamine andmekogumisel välistab vanuse kasutamisel tekkida võivad arvutusvead ning ümardamiskalduvuse. Samuti on sünnikuupäev tarvilikul rakendatav täiendava isikut identifitseeriva tunnuseks. Eelduseks vanuse mõõtmisel sünnikuupäeva kaudu on aga rahvastiku küllaldane kirjaoskus, kuivõrd kirjaoskamatusel on raske täpse kuupäeva kohast teavet saada. Kirjaoskuse ebaühtlust tuleb pidada põhjuseks, miks NLiidu andmekorralduses eelistati kuni 1970 aastateni vanust fikseerida otsesel meetodil, mitte sünniaja kaudu. Sestap piirdub ema ja isa vanuse kohta käiv teave andmestikus vanusega täisaastates, eeldatavalt lapse sünnimomendil.

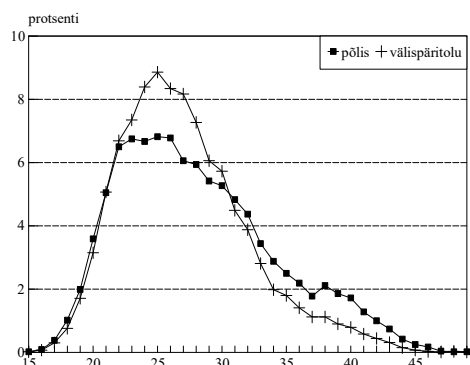
³⁵ Alaliseks elukohaks loeti koht, kus isik alaliselt elab oma teenistuse, töö või ettevõtte tõttu või kus asub tema liikumata varandus ehk kodune sisseseade. Kooliõpilase alaliseks elukohaks tuli lugeda koht, kust ta kooli tuli ja kus elasid tema vanemad. Samuti ei loetud ravi- või hoolekandetasutusse paigutatud elukohaks asutust, vaid sellesse paigutamisele eelnenud elukohta [Teder 1939].

³⁶ Sõjajärgse perioodi ulatuses tagasivaatavalt võimaldab taolist analüüsi läbi viia Pere- ja Sünnimisuuringu sündmuslooline andmestik, mis rändemooduli raames täpsustas ka sissekirjutuse olemasolu [EKDK 1995; 1999].

Andmekvaliteedi seisukohalt vähem eelistatud kogumisviisile vaatamata võib andmestikus sisalduvat vanusteavet pidada küllalt täpseks, sest üldjuhul põhines see lapsevanemate isikut tõendavates dokumentides fikseeritud sünnikuupäeval, rääkimata Eesti rahvastiku pikaajalisest kirjaoskuse traditsioonist. Väidet kinnitab joonisel 10 emade vanusjaotus, esitatud üheaastaste rühmade kaupa põlis- ja välispäritolu rahvastiku kohta. Juhuvõngete kõrval ei sisalda kumbki jaotuskõver ühtegi märgatavat viidet vanusakumulatsioonile viie ja nulliga lõppevatel positsioonidel, mis on ebatäpse vanusteabe esmaseks tunnuseks. Vahepõikena on huvitav märkida, et esimese sõjajärgse rahvaloenduse vanusandmetes on kõnealust tüüpi moonutused veel selgesti täheldatavad [Andreev, Darski, Harkova 1998].

Joonis 10

Emade vanus 1953/1954

viieteistkümmne aastane (7 juhtu), kõige vanem aga viiekümne kolme aastane.

Sisulisest vaatenurgast toob joonis esile põlis- ja välispäritolu rahvastiku sündide vanusjaotuse märgatava erisuse. Välispäritolus rahvastikus ilmutab jaotuskõver väga tugevat koondumust kahekümnendatesse eluaastatesse. Põlisrahvastikus on kõvera tipule järgnev langus laugjam, mis peegeldab eakamate sünnitajate kõrgemat esindatust. Nõnda ulatus 35-aastaste ja vanemate sünnitajate osakaal põlisrahvastikus 16 protsendini, ületades sisseerännanute vastava näitarvu (8.8 protsenti) peaaegu kahekordselt. Samasuunaline erisus kajastub ka sünnitajate keskmises vanuses (vastavalt 28.16 ja 27.11 aastat), kuid tuleb tähele panna, et sündide vanusjaotus on mõjutatud ka mõlema taasterühma vanusstruktuuri omapärasest ega pole seetõttu otse üle kantav sündimusprotsessi ajastusele. Veel tasub märkimist, et aastatel 1953-1954 oli kõige noorem sünnitaja

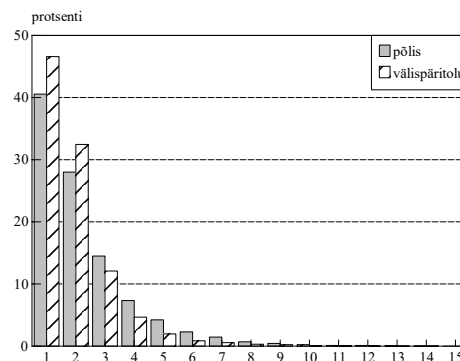
4.2.7. Sünnijärjestus

Sünnijärjestus kuulub sündimusprotsessi iseloomustavate alustunnuste hulka, näidates, mitmes antud sünd laps ema jaoks oli. Oluline on tähele panna, et sünnijärjestuse puhul on arvesse võetud kõik naise poolt sünnitatud lapsed, kaasa arvatud vastsündinu. Rahvusvaheliste soovitude kohaselt tuleb üldise sünnijärjekorra määramisel arvesse võtta ka surnultsünnid, kuid erinevalt Eesti sõjaeelsest praktikast, NLIidu perekonnaseisuaktide registreerimise juhendid ja aktivormid kõnealust üksikasja ei rõhutanud. Nimetatud põhjusel on tõenäoline, et kõigil juhtudel ei pruugi sünnijärjestus ema varasemaid surnultsünnide arvestada. Lisaks asja ebamääraseks jättnud juhendmaterjalile võis samas suunas töötada ka inimpsühholoogia, mis ebameeldivat või traumaatilist elukogemust pigem tõrjuda kui meenutada püüab. Selle võimaliku küsitavuse mõju sünnijärjekorda puudutavale teabele ei tule surnultsünnide väikse suhtarvu tõttu siiski üle tähtsustada. Mõju täpsemaks hindamiseks ning tunnuse tegeliku sisu selgitamiseks tuleks järjekuste aastate andmestikud isikujärgselt ühendada.

Joonisel 11 esitatud sünnijärjestuse üldjaotus annab tunnistust demograafilise ülemineku lõpulejõudmisest nii põlis- kui välispäritolu rahvastikus: mõlemas iseloomustab jaotust sündide arvu kiire vähenemine kõrgema järjekorra suunas. Eriti jõuliselt on see suundumus väljendunud välispäritolu rahvastikus, kus esmas- ja teisessünnide arvele langeb koosvõetuna peaaegu 80 protsenti registreeritud sündidest. Kohortnäitajate kujule teisendatuna kerkib esmassünnide arv ühe naise kohta Eesti asjakohastes põlvkondades koguni ühest kõrgemaks [Freijka *et al* 2001]. Selle ilmse vastuolu seletust ei tule siiski ilmselt otsida andmestiku moonutatusest, vaid Eesti väga intensiivsest rändekäibest sõjajärgsetel kümnenditel ning rändevooegade tähelepanuväärselt noorest vanuskoostisest³⁷. Küllalt suur osa saabunutest sünnitas Eestis oma esimese lapse, kuid lahkus seejärel ning jätkas oma perekarjääri mujal, mis tõstab

Joonis 11

Sünnijärjestus 1953/1954

³⁷ Rändeandmed näitavad, et vaid ligikaudu iga seitsmes sissesõitnu jäi Eestisse pidama, ülejäänud kuus on varem või hiljem lahkunud [Sakkeus 1996]. Rändekäibe kogumaht 1946-2000 ulatub ilma sõjaväeterritooriume arvestamata kolme miljonini, ületades Eesti rahvaarvu maksimumi enam kui kaks korda.

välispäritolu rahvastiku demograafilisele arengufaasile vastava suhtarvu ebaloomulikult kõrgele.

Põlisrahvastikus jääb esmas- ja teisessündide suhtarv kahe kolmandiku piirimaile, mida demograafilise arengu ajastuselt võrreldavate maade taustal tuleb samuti väga kõrgeks hinnata. Erinevalt demograafilise ülemineku teistest pioneerrahvastest jäi siinmail beebibuumina tuntud sündimustõus olemata, mistõttu Eesti rahvastikku iseloomustas 1950 aastatel Euroopa ja järelikult ka maailma taustal üks madalamaid kui mitte kõige madalam sündimustase [Katus 1997]. Kolmandassündide suhtarv piirdus põlisrahvastikus seitsmendikuga, kõrgema järjekorra sündide osakaal ulatus 17 protsendini, maksimaalse pariteedina on teostuvusuuringus fikseeritud viieteistkümnenda lapse sünd. Taolise üldpildi raames viitavad tulemused sünnijärjestuse tähelepanuväärsele heterogeensusele nii ruumilise kui sotsiaalse diferentsatsiooni tähenduses.

4.2.8. Perekonnaseis

Vanemate perekonnaseis on aluseks abielu- ja vallassündide eristamisel. Rahvastikuarengu kontekstis peegeldab nende kahe protsessikomponendi — abielu- ja vallassündimus — omavaheline proportsioon seksuaalsuse, abiellumuse ja sündimuse ühtsust, mis rahvastikutaaste moderniseerumise käigus on algsest kattuvusest eemaldunud kuni täieliku iseseisvumisenä nn teise demograafilise ülemineku käigus [Lesthaeghe, van de Kaa 1986; van de Kaa 1987]. Nimetatud asjaolu tõttu on perekonnaseisu analüütiline roll viimastel kümnenditel järjekindlalt tõusnud.

Abielu- ja vallassündide (täpsemalt abieluväliste sündide) eristamise kriteeriumiks on tavapäraselt ema perekonnaseis lapse sünnil. Kuigi teostuvusuuringu ajaraamis vastav tunnus perekonnaseisuaktil puudus, on ema perekonnaseis kindlaks määratav isa andmete sünniaktile kandmise järgi. Nagu eespool märgitud, kanti NLiidus alates 1944 aastast isa andmed sünniakti üksnes siis, kui lapse ema ja isa olid lapse sünni registreerimise ajal omavahel abielus. Erandina registreeriti abielussünnina ka need sünnid, mille puhul abielumehe surmast polnud möödunud üle kümne kuu. Juhul, kui registreeritud abielus olev naine sünni registreerimisel väitis, et tema abikaasa ei ole lapse isa, siis isa andmeid aktile ei kantud ja sünd registreeriti vallassünnina. Abiellumise aega hakati süstemaatiliselt sünniaktile märkima 1950 aastate lõpul, sellest ajast peale on võimalik käsitleda ka sündide ajastust abielu suhtes, eristades muuhulgas abielus ja abielueelselt eostatud sünde.

1968 aastal kehtima hakanud seadusemuutustega muudeti isa andmete sünniakti kandmine abieluväliste sündide puhul taas võimalikuks. Isa andmete sünniaktile kandmise alust — vanemate abielu, isaduse tuvastamine või ema avaldus — on sealtpeale võimalik kasutada n-ö tegelike vallassündide ja vabaabiellusündide eristamiseks, kuid tuleb tähele panna, et üksikema toetuse saamiseks eelistas osa naisi tuvastada isaduse mitte kohe lapse sünnil, vaid hiljem, sageli lapse kooliikka jõudes.

Teostuvusuuringu andmestikus ulatus abieluväliste sündide osakaal keskmiselt 19.4 protsendini, mis ilmselt kajastab repressioonidest põhjustatud sotsiaalse vapustuse mõju Eesti rahvastikule. Teostuvusuuringu andmestikus kajastuvad hilisemad aktikanded (isaduse tuvastamised ja lapsendamised) võimaldavad selle oletuse paikapidavust kontrollida.

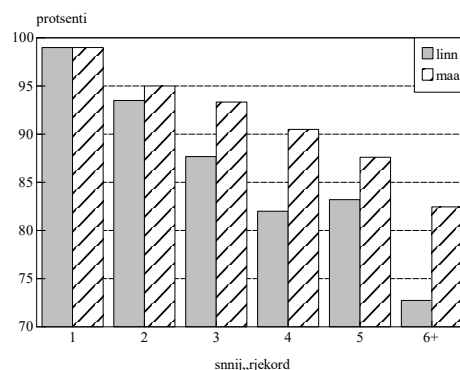
4.2.9. Elusolevate ja surnud laste arv

Sünniaktil kajastatud ema elusolevate laste arvu tunnuse analüütiline väärtus on kahene. Esiteks näitab see emade lapsesjaotust ehk vastsündinut ootavate õdede ja vendade arvu. Teiseks, ja see on olulisem, selgub sünnijärjekorra ja elusolevate laste arvu vahena ema poolt sünnitatud, kui registreerimismomendi seisuga surnud laste arv. Elusolevate laste arvu ja sündinud laste koguarvu suhtestamine võimaldab arvutada elulemuskordajad, mis on lapseea suremuse analüüsil. Võrreldes registreeritud surmajuhtude arvu riskialuse rahvastiku suhtestamisel baseeruva tavapärase skeemiga, on taolise lähenemise eeliseks lugeja ja nimetaja pärinemine ühest ja samast allikast. Eesti 1940 ja 1950 aastate rahvastikuarengu käsitlemisel on taoline võimalus eriti teretulnud, kuivõrd võimaldab üle saada rahvaarvu ja rahvastiku vanusstruktuuri andmete ebamäärasusest [Katus 2000]. Samuti saab elusolevate laste tunnuse abil analüüsida laste elulemuse diferentsatsiooni hoopis mitmesuunalisemalt, kui muudel juhtudel mõeldav oleks, sealhulgas multivariaatseid meetodeid kasutades.

Joonisel 12 on sellesuunalise näitlikus-tamiseks ära toodud laste elulemuskordajad venelastel, sünnijärjekorra ning linna- ja maarahvastiku lõikes. Ootuspäraselt ilmneb laste elulemuse vähenemistendents kõrgema sünnijärje-korra suunas, mis on tingitud nii riskiaja erisusest pariteetide vahel, kui suremuse üldisest langustrendist viiekümnendate aastate algul. Tähelepanuväärsem on aga joonisel kujutatud maarahvastiku oluliselt paremad elulemus-näitajad, mis reeglipäraselt peaksid iseloomus-tama linnarahvastikku või olema suhteliselt väikesed. Pahupidise diferentsatsiooni seletust tuleb otsida muidugi vene vähemusrühvuse ja vene rühvusest sisseerandajate vahelises demo-graafilise arengujärgu erisuses [Sakkeus 2000].

Joonis 12

*Laste elulemus: mitte-eestlased
1953/1954*

4.2.10. Rahvus

Rahvustunnus väljendab isiku kuuluvust teatud ühist etnokraatlikult identiteeti kandva populatsiooni hulka.

Tänapäevases käsitluses määratletakse rahvus sageli mitme erineva üksiktunnuse koosrakendamise kaudu, näitena võib siinkohal viidata Euroopa Rahvastikukomitee lähenemisele, mis rahvuse väljatoomisel tugineb enesemääratluse, keele, sünnimaa, usu ja kodakondsuse üksteist täiendavale kombinatsioonile [Haug, Compton, Courbage 1998-2000; 2002]. Tarvidus taolise laiema tunnuskompleksi järele tuleneb rahvastikuarengu modernsest järgust, kus varem domineerinud väljaränne on asendunud sisseerandega, suurendades hüppeliselt mitmevalentsete etniliste sidemete hulka. Siiski on rahvuse omapäraks paljude teiste rahvastikutunnustega võrreldes asjaolu, et selles valdkonnas ei eksisteeri mingit ühtset ja üldkasutatavat definitsiooni ja klassifikaatorit [Leridon 1999].

Eelõeldu taustal esindab sünniandmestikus leiduv vanemate rahvus üksiktunnust, mis lähtub lapse ema ja isa etnilisest enesemääratlusest. Tunnuse käsitlemisel tuleb tähele panna, et erinevalt rahvaloenduste praktikast, polnud vanemad lapse sünni registreerides oma rahvuskuluvuse määratlemisel vabad³⁸. Rakendatud praktika kohaselt, mille fikseeris ka perekonnaseisuaktide registreerimise eeskiri, tuli rahvuse sünniakti kandmisel lähtuda vanemate passis olevast märkest³⁹. Demokraatliku ühiskonna kontekstis tundub etnilise enesemääratluse, nagu ka sotsiaalse päritolu isikutunnistusele kandmine täiesti kohatuna, Stalini aegses NLiidus rakendati seda aga riigipoliitika instrumendina. Passis fikseerimise läbi anti rahvusele juriidiline tähendus, millest hilisema elu jooksul polnud reeglina võimalik vabaneda, praktikas kasutati seda mitmeladise diskrimineerimise korraldamiseks kuni otsese represseerimiseni välja.

Rahvuse passist sünniaktile kandmine oli niisuguse mehhanismi toimimise oluliseks lülis, sünniaktilt jõudis rahvus sünnitunnistusele ning edasi juba lapse passi. Kaudselt näitab sünniakti kaudu kulgeva ahela tähtsustamist ka asjaolu, et ühegi teise aktiiliigiga seoses perekonnaseisuameti instruksioonid rahvuse kirjendusest juttu ei tee. Surmaakti rahvustunnus kuni 1950 aastate lõpuni koguni puudus — kõigile teistele aktivimidele oli see kantud —, kuid sellest faktist tasub vaevalt juhust otsida. Statistika polnud rahvustunnusel sünniaktis esialgu mingit sidet, esimese tabulatsioonid rahvuse lõikes ilmusid alles viiekümnendate lõpul, ühenduses 1959 aasta rahvaloenduse ettevalmistamisega. Selle tõsiasja valgusel on kogu rahvuslõikeline teave neljakümnendatest ja viiekümnendatest aastatest esmakordne⁴⁰. Andmestiku kasutamisel tuleb muidugi arvestada, et rahvustunnuse ametlikustatus, õieti selle brutaalne kasutusviis võimuaparaadi poolt lõi teatud juhtudel pinna tegeliku identiteedi varjamiseks. Selle kinnituseks tõi teostuvusuuring välja rea juhtumeid, kus isikud lasknud perekonnaseisuametil olude normaliseerudes oma sünniaktile märgitud rahvuse parandada. Enamuse taolistest parandajatest moodustasid ingerlased, kusjuures huvitav on tõdeda, et sugugi mitte kõik neist parandustest pole tehtud 1990 aastatel Soome asumise ootuses.

³⁸ Kuigi loendustel isikute etnilist enesemääramist ei kitsendatud, avaldub selektiivne praktika nendegi puhul, kuid hilisemal, andmete töötlemise ja publitseerimise etapil: andmetabelid pole ühegi nõukogude loenduse puhul kajastanud andmekogumisel rakendatud etniliste rühmade täielikku nimekirja [Silver 1986].

³⁹ Sõnaselgelt seisab rahvuse passi järgi märkimise nõue kirjas eeskirjade 1957 aasta väljaandes. Huvitav on tõdeda, et eeskirja varasem versioon aastast 1940 osundatud menetlust veel ei sätesta, vaid soovitab “rahvuseks märkida see, kelleks registreeritav end loeb”. Seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel ilmunud instruksioonides rahvusest passi järgi märkimist ei mainita, tegelikkuses jätkus märkimine endiselt passi alusel.

⁴⁰ Ka ühelgi hilisemal aastal pole ametlikud tabulatsioonid sisaldanud teavet väiksemate rahvuste kohta.

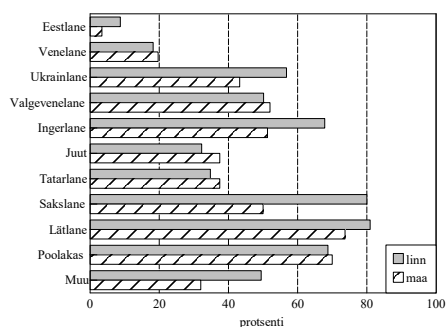
Eestlaste osakaal sündide hulgas oli langenud 60.7 protsendini, mida kümnendi lõpul rahvaloendusel fikseerituga tuleb aga pidada äärmiselt madalaks. Linnarahvastiku hulgas moodustasid eestlased koguni vähemuse (46.2 protsenti). Ühtpidi rõhutab see kõigest seitse-kaheksa aastat varem käivitunud sisserände erakordset intensiivsust, kuivõrd 1945 aasta alguse seisuga moodustasid eestlased pärast Petserimaa ja Narva-taguste valdade kaotust ligikaudu 97 protsenti kogurahvastikust. Teistpidi annab andmestik aga tunnistust eestlaste sündimuse erakordsest madalusest neil keerulistel aegadel — aastatel 1953-1954 oli ilmalvalgust näinud eestlaste põlvkonna suurus vaid 12-13 tuhat inimest.

Järjestuses teisena lähenes venelaste sündide arv kolmandikule (31.4 protsenti), linnarahvastikus oli venelaste panuseks aga tublisti üle kahe viiendiku. Kogurahvastiku sündide hulgas hoidsid kolmandat kohta ingerlased (2.3 protsenti), kellele järgnesid ukrainlased ja valgevenelased (vastavalt 2.1 ja 1.8 protsenti). Arvestades ingerlaste suhtes toime pandud genotsiidi, võib nende tegelik arvukus olla suuremgi, sest osal ingerlastest õnnestus oma rahvust segaabelude jm kaudu varjata. Ingerlaste sündide ruumilisest jaotusest — kolm viiendikku maapiirkonnas — nähtub selgesti ka selle rahvastikurühma põhimõtteline eristumine immigrantidest ning kuulumine n-ö regioonipõhiste vähemusrühmade hulka [Katus, Puur, Sakkeus 2000]. Arvukuselt järgnevate rahvusrühmade (juudid, tatarlased, poolakad, lätlased) suhtarv on juba väga madal, piirdudes 0.2-0.3 protsendiga. Selgesti paistab arvudest välja sõjaeelsete Eesti vähemusrühmade kadu, näiteks sakslaste sünde on kahe aasta peale kokku registreeritud alla kümne. Kokku oli sündide hulgas ema järgi esindatud 39 rahvust, mis vastab põhijoontes 1959 aasta loendusel fikseeritud etnilisele kirevusele [Viikberg 1999].

Rahvustunnuse rakenduste illustreerimiseks on joonisel 13 kujutatud segarahvus-sündide suhtarv sõjajärgse Eesti kümnekonna suurema rahvusrühma kohta, eraldi linna- ja maarahvastiku lõikes. Pilti pikemalt kommenteerimata võib tõdeda segarahvussündide väga tugevat variatsiooni. Eestlastel piirdub asjakohane näitav keskel läbi viie protsendiga, venelaste puhul ulatub see ligi viiendikuni abielusündidest. Kõigil ülejäänud rühmadel, välja arvatud tatarlased ja juudid, kipuvad samarahvussünnid vähemusse jääma. Tunnuse mõõtmise seisukohalt tekitab taoline segunemine huvitava olukorra, kus rühmade suhtarv (vähemalt) ühe või mõlema vanema kaudu mõõdetuna võib kujuneda kaks-kolm korda erinevaks [Katus, Puur, Põldma 2003]. Kogurahvastiku keskmine näitav (13.5 protsenti) jääb sel taustal mehhaaniliseks agregaadiks, mis ei representeerigi õigupoolest ühtegi kirjeldatud situatsiooni.

Joonis 13

Segarahvussünnid 1953/1954

4.2.11. Põhitegevus

Rahvastiku põhitegevus⁴¹ kuulub sarnaselt rahvusega sünniakti n-ö latentsete tunnuste hulka, mida kogu nõukoguaja vältel sisuliselt ei tabuleeritud. Märkimisviisi seisukohalt oli põhitegevuse näol tegemist ameti ja töökoha fikseerimisele suunatud küsimusepaari kõrvalsaadusega, mille kohta antud juhtnöörid olid perekonnaseisuaktide täitmiseeskirjades enam kui napid. Kõige “põhjalikumaid” seletusi põhitegevuse märkimiseks võib leida paradoksaalselt asjakohase instruksiooni kõige varasemast väljaandest (1940), kuid ka selles piirdub asi soovituselga õpilaste, pensionäride ja koduperenaiste kui eraldi väljatoomist väärivate rühmade äranimetamisega. Ära on jäänud kõik tarvilikud selgitused üksikute rühmade defineerimise kohta, näiteks ajareferentsi — millisest ajamomendist või perioodist lähtudes rühmakuuluvust määrata — või mitmesuguste piirjuhtude lahendamise kohta⁴².

⁴¹ Tänapäevase liigituse kohaselt jaotatakse kogurahvastik majandustegevuse seisukohalt kolme põhirühma: töötav ehk hõivatud (*employed*), töötu (*unemployed*) ja mittemajandustegev ehk majanduspassiivne rahvastik (*economically non-active*). Kaks esimest koosvõetuna moodustavad majandustegeva ehk majandusaktiivse rahvastiku (*economically active*) ehk tööjõu (*labour force*); töötu ja mittemajandustegev rahvastik üheskoos moodustavad mittetöötava rahvastiku (*non-employed*). Põhitegevuse puhul jagatakse tuuakse majanduspassiivse rahvastiku hulgas välja õppurid, pensionärid, töövõimetud (vaegurid), koduperenaised jms rühmad. Kõnealuste täppismääratluste hoidjaks on Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni Statistikabüroo [ILO 1988].

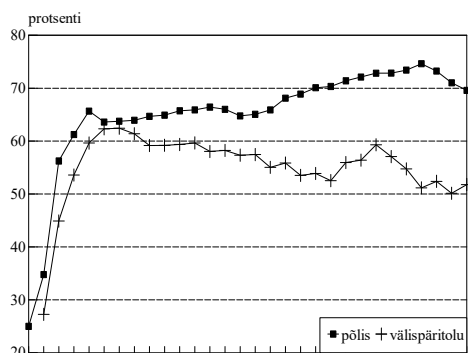
⁴² Sünniregistreerimise puhul oluks ajareferentsi täpsustamine eriti oluline kasvõi ainuüksi seepärast, et lapse sünnil jäi märkimisväärne osa naistest pikemaks ajaks koduseks. Sünnile eelnenud ja sellele järgnenud *resp* registreerimisaegne hõiveseisund olid sel juhul tugevasti erinev. Andmeanalüüsi põhjal võib oletada, et

Instruktsiooni järgmine versioon (1957) lihtsustab ära sellegi pisku, soovitades kõigile mittetöötavatele, välja arvatud pensionärid, kohaldada mõistet “üalpeetav”. Kirjapandut lugedes tekib mulje, et registreerimiseeskirja koostajal võis olla kasutada eelseisva 1959 aasta loendusjuhendi tööversioon, kust kontekstist väljarebituna *resp* tunnuskooluse terviklikkust eirates on valitud vaid üksik lõiguke. Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi raames tehtud tööd loendusvahemiku 1959-1970 osas lubavad väita, et õnneks pole registraatorid sellest õnnetust soovitusel täiel määral hoolinud ja nii võib ka hilisemate aastate andmestikus kohata endiselt koduperenaisi, õppureid ja teisi sisukamaid majanduspassiivse rahvastiku kategooriaid. Seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate juhenditest kaovad mistahes tunnuste märkimise statistilist ühtlust ning korrektsust tagavad selgitused aga sootuks, mis peegeldab juriidilise vaatenurga täielikku prevaaleerimist registraatorite juhendamises. Suuri tagasilööke andmestiku täpsuses aitas ära hoida ilmselt registraatorite koosseisu püsivus, mis kindlustas märkimise kvaliteedi suhtelise stabiilsuse.

Laiemas plaanis tuleb seda võtta märgina ametkondlikkuse süvenemisest tollases ühiskonnakorralduses. Tagantjärele on selge, et eriti negatiivne oli selle mõju eri institutsioonide loomupärasest koostööd eeldavates valdkondades, mille hulka kuulub ka riigi andmekorraldus. Võimalik, et just sealt pärinebki Eesti riigistatistika nõrkus täna, XXI sajandi algul.

Joonis 14

Naistööhõive vanuskordaja 1953/1954

iseloomu ning peegeldab linna- ja maanaiste lahknevaid käitumismalle enne naistööhõive kiiret tõusu ja ühtlustumist kuuekümnendatel aastatel. Üldpildi raames osutas andmestik juba esmavaatlusel militaartaustaga naisrahvastiku irduvatele hõivenäitajatele — Eestisse saabunud ohvitseriprouade hulgas ulatus koduste osakaal tublisti üle poole, mõnes maakonnas koguni 70-80 protsendini (Hiiumaa, Saaremaa ja Läänemaa).

Puuduliku metodoloogilise juhendamise kiuste ei tööta hõiveanalüüs vähem uudseid tulemusi mitmes teises, sealhulgas abieluseisu või sünnipariteedi suunal. Pikema trendina annaks see väärtuslikku aegpidavat lisateavet rahvastiku hõivearengu pöördepunktide kohta, mis on teiste andmeallikate poolt katmata. Tunnuse analüüsiväärtust kinnitab muuhulgas ka sesoonse võnkekomponendi tuvastamine kuupõhistes hõivekordajates.

4.2.12. Amet ja töökoht

Sünniaktidel kajastatud ameti ja töökohta tunnusest on andmestikku lülitatud esimene, mis võtab kokku isiku poolt tehtava töö sisu ja kutseoskused, samuti tööga kaasneva vastutusastme ja otsuspädevuse. Ühiskonna stabiilse arengu tingimustes on rahvastiku ametikoostis oma väljakujunenud seoste tõttu hariduse ja sissetulekuga laialt kasutatavaks sotsiaalse positsiooni indikaatoriks. Haridustaset iseloomustava tunnuse puudumisel kuni seitsmekümnendate aastate lõpuni on amet sünniandmestikus ainsaks sotsiaalset staatust kaardistavaks elemendiks, kuid sotsiaalse järjepidevuse lõhkumise tõttu tuleb selle rakendustesse 1940-1950 aastate osas suhtuda suure ettevaatusega.

enamik registraatoreid tegi valiku sünnile eelnenud põhitegevuse kasuks, mis lubab tunnust tavategevuse mõistest lähtudes [Hussmans, Mehran, Verma 1990].

⁴³ Elektroonsel kujul säilinud andmestikuga 1979 ja 1989 aasta loendused välja arvatud, on loendusteabe puhul tõsiselt kasutuspiiranguks olnud omaaegsete tabulatsioonide kitsas nomenklatuur. Näiteks pole ühegi Eestis NLIidu programmi alusel läbiviidud loendusel hõiveandmeid tabuleeritud üheaastaste vanusrühmade, perekonnatunnuste või põlisuse lõikes.

Tehnilisest seisukohast eeldab ametitunnuse käsitlemine üksikasjaliku klassifikatsiooni olemasolu, et koondada kõikvõimalike elukutsete mitmekümnetuhandeline kogum kindlapiirilist analüütilist tähendust omavatesse rühmadesse. Koondamise aluseks on tänapäeval Rahvusvaheline Ametite Standardklassifikatsioon, mille viimane versioon oli aluseks ka sünniaktidel leiduva ametiteabe süstematiseerimisel [ILO 1990; Ametite... 1999]. Täpsemini rakendati selle kolmanda tasandi liigitust, ehkki aktikirjete täpsus seda täies ulatuses ei toetanud. Analüütiliseks otstarbeks on seetõttu otstarbekam kasutada ametiliigituse kõrgemaid agregeerimistasandeid, näiteks jaotust kümneks põhirühmaks. Oluline on samuti rõhutada, et kõnealuse liigituse rakendamisel muutub sünniaktidel sisalduv ametiteave võrreldavaks tänapäevaste ja teiste riikide andmetega.

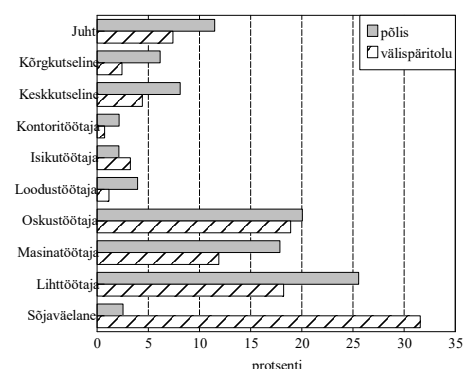
Töökoha väärtus isiku sotsiaalse positsiooni kirjeldamisel on väiksem, töökohateabes peegeldub eeskätt ühiskonna majanduslik struktuur. Tunnuse andmetööst kõrvalejätmisel polnud aga määrav mitte selle teistlaadne suunitus, vaid täitmise laad. Nimelt on töökoha märkimisel tehtud panus ettevõtte või asutuse konkreetse nime, mitte selle tegevusala *resp* majandusharu kirjendamisele. Seetõttu võib vastavast aktilahtrist leida küllalt sageli teavet, mõnikord lühendite abil kirjapanduna, mida aga tegevusvaldkonna mõttes on raske kui mitte võimatu usaldusväärselt interpreteerida. Tagantjärele tundub, et omaaegses praktikas lähtus asutuse või ettevõtte nimetuse väärtustamine pigem isiku mitmepidise identifitseerimise eesmärgist⁴⁴. Erinevalt ametist pole seda tunnust igatahes mitte kunagi statistilisel eesmärgil kasutatud.

Ametitunnuse iseloomustuseks esitab joonis 15 isade ametijaotuse rahvusvahelise liigituse kümne suurrühma kaupa. Tuleb tähele panna, et sarnaselt paljude teiste hiljaaegu käibesse tulnud mõistetega on ka ametirühmade tähistamiseks tarvis olnud leida sobivad eestikeelsed terminid. Praegune ametlik sõnapruuk püüab sageli läbi ajada pikavõitu kohmaka otsetõlkega, käesolev raamat loodab pakkuda midagi lühemat ja suupärasemat. Üldmuljena iseloomustab meesrahvastiku sünniaktidel peegelduvat ametikoostist tugev koondumus töölisametitesse, kuhu põlisrahvastikus langeb üle kolme viiendiku meestest. Välispäritolu rahvastiku ametijaotus seevastu toob ilmekalt esile Eestis dislotseerunud võõrväe tohutu arvukuse: sõjaväelane (ohvitser või üleajateenija) oli ametiks märgitud ligi kolmandikul sisseerännanud meesrahvastikust. Kuigi aastatel 1953-1954 polnud eesti rahvusväeosad veel likvideeritud, piirdus vastav suhtarv põlisrahvastikus vaid paari protsendiga.

Kuigi täpse hinnangu andmine tuleb jätta sõjandusekspertidele, tundub selle arvu valgusel üsna tõepärane, et viiekümnendate aastate algul Eestis paiknenud võõrvägi oli eestlaste mees-arvuga, poistest vanuriteni, võrreldavas suurusjärgus. Arvtabelites sisalduv regionaalne lõike alusel pole raske joonistada kaardile ka võõrväe dislokatsioon maakonna ja omavalitsusüksuse täpsusega. Instruksioon nägi esialgu ette ka aukraadi ülesmärkimise, alates 1957 aastast kuni NLiidu lagunemiseni kanti aktile sõjaväeosa või -asutuse nimetus vastavalt ohvitseri või üleajateenija dokumentidele. Sünniaktidel oleva aegpideva teabe väärtust rõhutab muuhulgas ka asjaolu, et sõjajärgsete rahvaloenduste puhul oli sõjaväelaste arvestamine korraldatud eriprotseduuri abil, mis teeb militaarrahvastiku käsitlemise loendusmaterjali alusel, isegi individuaalsete loenduslehtede säilimise korral sisuliselt võimatuks [EKDK 1998].

Joonis 15

Ametikoostis 1953/1954

4.3. Uustöötuse standardkava ja ruumiline ühtlusarvutus

Projekti raames töötati välja sünniteabe uustöötuse standardkava, mille alusel on teostatud kahe aastakäigu (1953-1954) uustöötus. Kava peab silmas andmevõrreldavust neljas põhissuunas (a) Eesti Statistika Keskbüroo poolt publitseeritud sünnistatistikaga, (b) Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse sünnistatistiliste standardtabelatsioonidega, (c) Statistikaameti sarjas *Rahvastik* aastast 1993 avaldatava materjaliga, ning (d) rahvusvaheliste soovitusetega sündmusstatistika valdkonnas, eeskätt ÜRO Statistikaamet, Eurostat ja Euroopa Demograafiaobservatoorium.

⁴⁴ NLiidus kehtis 1953 aastani kohustuslik töökoha passi märkimise nõue, paralleelselt tööraamatuga. Kuni 1956 aastani puudus isikul võimalus ilma töökoha administratsiooni sanktsioonita töökohta vahetada [Matthews 1993].

Käsitlusaluseks rahvastikusündmuseks on uustöötluses peamiselt elusünnid, väljundi struktuuris tõuseb teistest olulisemana esile kolm rahvastikutunnust: regionaalsus, rahvus ja ema vanus. Regionaalsus määrab kõigi tabelite puhul reavektori, esmakordsena esitavad uustöötlaste standardtabelid teabe ka esmatasandi haldusüksuste (külanõukogude) kohta, mida ei sisalda Statistika Keskvalitsuse ametialaseks kasutamiseks mõeldud väljaanded ega arhiivsed standardtabulatsioonid.

Rahvastikutunnust on tabelites kasutatud peamiselt eestlaste ja mitte-eestlaste eristamiseks. Rahvastikuarengu vaatenurgast lähendab osundatud kaksikliigitus Eesti elanikkonna jagunemist põlis- ja välispäritolu rahvastikuks, mille otsest rakendamist takistas vanemate sünnipäritolu puudumine registreerimisvormidel. Kõigis põhitabelites on sünniteave esitatud kummagi osarahvastiku kohta eraldi, kokkuhoiuvajadust silmas pidades on mitte-eestlaste näitajad leitavad kogurahvastikku ja eestlasi iseloomustavate näitajate vahena. Rahvastikutunne süsteemne rakendamine on Eesti nüüdisrahvastiku kahe põhilise taasterühma sündimustrendi ja reproduktiivkäitumise metodoloogiliselt korrektse käsitluse eelduseks.

Rahvastiku- ja sotsiaalprotsesside süsteemse vanussõltuvuse tõttu on kolmandaks tabelites läbivat rakendamist leidnud tunnuseks ema vanus, kõiki ülejäänud isikutunnuseid on käsitletud selle raames. Isa andmestiku puhul on ruumi kokkuhoiu huvides vanustunnuse esiletõstmisest hoidutud. Kuivõrd uustöötlaste eesmärgiks on teostuvusuuringu tulemusena loodud andmekogumi põhilaadi ülevaatlik esitus, mitte kõikvõimalike seoste esiletoomine, ei sisalda sari ema- ja isatunnuste risttabelleid. Esituslaadilt annavad standardtabelid eelistuse absoluutarvudele, mis jätab kasutajale suurema vabaduse ise valitud viisil näitajaarvutust teha. Haldusüksuste nimetused on antud tollase nimekujuga, asendades nõukoguliku terminoloogia kohati eestipärasema sõnapruugiga. Standardkava alusel valminud uustöötlaste tabelid on esitatud käesoleva töö lisa.

Sünniteabe uustöötlaste seoses lahendatud teiseks olulisemaks ülesandeks oli ruumilise ühtlusravutuse meetodika väljatöötamine ja rakendamine. Nimetatud ülesande puhul väärib rõhutamist eeskätt innovaatsilisus, kuivõrd Eesti sõjajärgses andmekorralduses on taoline ülesandepüstitus esmakordne. Aegpüsiva statistilise ruumiüksuse puudumisel on sündmusstatistika esitus juhitud eranditult andmestiku kujunemise ajal kehtinud ja seetõttu pidevas teisenemises olevast haldusjaotusest. Arusaadavalt ei võimalda taolisel korraldusel baseeruv andmestik esile tuua rahvastikuarengu pikemaajalisi trende *resp* käsitleda rahvastikuarengu kulgu regionaalsel tasandil. Nimetatud raskusest annab ettekujutuse haldusjaotuse teisenemise äärmiselt skaala, mille äärmuspunkte märgivad esimeste sõjajärgsete aastate kümme maakonda ning viiekümne aastate algupoole kolm oblastit ja kolmkümmend üheksa rajooni [Uuet 2002].

Ruumilise ühtlusravutuse teostamisel langes valik tarvilike eeltöödega kaetud loendusvahemikule 1959-1970. Arvestades 1959 aasta loendusel kehtinud haldusjaotuse lühiajalisus, millele trendiandmestiku ehitamine pole otstarbekas, sai aluseks võetud loendusvahemiku lõppseis. Ruumiüksuse valikul langes valik vallatasandile, ehkki kõnealune otsus tähendas maakonnatasandiga võrreldes töömahu olulist suurenemist. Neist kahest põhimõttest lähtudes töötati välja ning testiti asjakohased andmetehnilised lahendused *SPSS* tarkvarakeskkonnas.

Ühtlusravutusega kaasnes sihtotstarbeline arhiivitöö, mille käigus süstematiseeriti asjakohane lähteinformatsioon kõigi loendusvahemikus 1959-1979 asetleidnud piirimuutuste ning sellega kaasnenud rahvastiku ümberpaiknemiste kohta. Nimetatud teabe alusel teostati ühtlusravutus iteratiivselt iga loendusvahemiku aasta kohta, liikudes ajas tagurpidi ehk loendusvahemiku lõpust alguse suunas. Kokku võttis protseduur arvesse ligi kaheksasada erilaadilist haldusterritoriaalset muutust. Töö tulemused võtab kokku ühtlusravutuse metodoloogiat ja harmoniseeritud andmeridu esitav publikatsioon EKDK töövihkude sarjas [Katus, Puur, Põldma 2004].

5. SÜNNITEABE KVALITEEDIANALÜÜS

Sünniandmestiku kvaliteeti on teostuvusuuringu raames vaadeldud kahes üksteist täiendavas suunas. Eelmistes osades oli vaatluse all sündide registreerimise korraldusest, tunnuskoosluse teisenemisest ning andmedefinitsioonidest tulenenud kvaliteedimõjud. Käesolevas peatükis tuleb juttu andmekvaliteedist selle tehnilisemas tähenduses, hõlmates vastavalt ÜRO Statistikaameti asjakohastele soovitudele kolme peamist küsimusteringi [UN 1991]. Kvaliteedianalüüsi esimene alaosa keskendub sündide registreerimise täielikkusele ning andmestikus kajastatusele, teine käsitleb sündmuste registreerimise õigeaegsusest ning kolmas andmestikus sisalduvate tunnuste täielikkust.

5.1. Andmetäielikkus

Rahvastikusündmuste registreerimise ja statistika kvaliteedi hindamisel loetakse tavapäraselt kõige tõsisemaks probleemiks andmetäielikkust ehk seda, milline osa rahvastikus tegelikult aset leidvatest sündmustest registreerimissüsteemis kajastub⁴⁵. Teatud osa sündmuste registreerimata jäämine moonutab demograafilisi näitarve ning selle kaudu ettekujutust rahvastikuprotsessidest, mõju iseloom võib sõltuvalt protsessist olla aga erinev. Sünnimuse puhul laseb registreerimata jäämine paista sündimustaset tegelikust madalamana, suremuse käsitlemisel on aga mõju vastupidine ning osa surmajuhtude registreerimatus näitab keskmise eluea näitajaid reaalsest soodsamas valguses. Ehkki protsessi intensiivsus on rahvastikuarengu käsitlemisel esmase tähtsusega, moonutab alaregistreerimine selektiivsuse tõttu sisuliselt kogu näitajasüsteemi. Eriti tuleb andmete mittetäielikkust karta seetõttu, et informatsiooni puudujääk ka suhteliselt väikese hulga sündmuste kohta muudab kõiksuse põhimõttest hälbimise tõttu kiiresti väärtusetuks enamuse kohta kogutud informatsiooni, isegi siis, kui see juhtub olema esmaklassilise kvaliteediga.

Rahvastikusündmuste alaregistreerimist üldistanud raporti kohaselt jäi maailmas möödunud kümnendi lõpul registreerimata iga-aastaselt umbes 40 miljonit sünnijuhtu [UNICEF 1998]. Rõhutamist väärib asjaolu, et probleem pole seejuures kaugeltki vaid rahvastikuandmete täpsuses, vaid haakub inimõigustega — sünni registreerimata jäämine tähendab reeglina ka dokumentide puudumist, mis ahendab isiku võimalusi ühiskonnas täisväärtuslikult kaasa lüüa. Kuigi olukord on aastast aastasse paranenud, pidas ÜRO sündide registreerimise täielikkust ebarahuldavaks kahes viiendikus maailma maadest⁴⁶, Alaregistreerimise tõttu pole demograafilisel analüüsil otsekuul kasutatav kahe rahvaarvult suurima riigi, Hiina ja India rahvastikuandmestik, mis nõuab tõepäraste tulemuste saamiseks jätkuvalt eelkorregerimist [Bhat 1998; Attané 2001].

Andmetäielikkuse hindamiseks ja alaregistreerituse eksitava mõju kompenseerimiseks on rahvastikuteaduses välja töötatud terve hulk analüütilisi tehnikaid, mida lähenemisviisi poolest võib liigitada otsesteks ja kaudseteks. Alaregistreerituse hindamise otsesed meetodid näevad ette mingi sõltumatu andmeallika *resp* nimekirja kasutamist, millega registreeritud sündmusi vahelejätmise tuvastamiseks kirje-kirjelt kõrvutatakse. Sündide ja surmade puhul rakendatakse niisuguseks otstarbeks kõige sagedamini meditsiiniuasutuste poolt peetavaid registreerimis-raamatuid, kuid kasutamist on leidnud ka rahvaloenduse ning küsitlusuuringute individuaalkirjed [Shapiro, Schacter 1952; Shryock, Siegel 1980].

Aastast 1948 rakendati otsest sünni- ja surmajuhtude registreerimise täielikkuse kontrolli rutiinselt ka NLiidus [Sivushkov 1990]. Iga-aastaseks kontrolliks valiti paar külanõukogu iga rajooni kohta ning mõned haiglad, selle käigus selgitati, kas kõik haiglate arvepidamises sisalduvad sünni- ja surmajuhud on perekonnaseisuaktidesse kantud, külanõukogudes kasutati võrdlusalusena ka majapidamisraamatuid. Vene Föderatsiooni kohta on taoliste ametkondlike kontrollide tulemustest põgusalt kirjutanud Andreev kolleegidega, kelle andmetel näitas võrdlus haiglanimekirjadega neljakümnnendate lõpul sündide alaregistreerituseks 4.8 protsenti ja surmade alaregistreerituseks 6.1 protsenti; viiekümnnendate aastate teiseks pooleks oli alaregistreerituse hinnangud langenud vastavalt 1.0 ja 2.4 protsendini⁴⁷ [Andreev, Darski,

⁴⁵ Probleemse olukorra tähistamiseks kasutatakse samuti terminit alaregistreerimine (*underregistration*, harvemini *underreporting*).

⁴⁶ Rahvusvahelise kriteerumi järgi loetakse rahvastikusündmuste registreerimist mittetäielikuks, kui sellest jääb välja kümme protsenti või enam sündmustest [UN 1985].

⁴⁷ Otsemeetodi rakendamisel tuleb arvestada, et harilikult pole ka võrdlusalusena kasutatud nimekirjad täielikud, näiteks haiglanimekirjad ei sisalda tüüpiliselt väljaspool meditsiiniuasutust toimunud surma- ja sünnijuhte. Seevõrra tuleb viidatud arve käsitleda tegeliku alaregistreerimise minimaalhinnanguna, tegelik rahvastikusündmuste alaregistreeritus oli kindlasti suurem.

Harkova 1998]. Eesti kohta asjakohaseid tulemusi seni leida pole õnnestunud, kuid üsna kindlalt võib alaregistreerituse määra viitatud tasemest madalamaks hinnata.

Andmetäielikkuse hindamise kaudsed võtted on tekke poolest hilisemad ning rajanevad rahvastikuprotsessides leiduvate kvantitatiivsete seoste ja seaduspärasuste ärakasutamisel, esmase ülevaate konkreetsetest meetoditest võib leida ÜRO Rahvastikuosakonna väljaannetest [UN 1956; 1967; 1983]. Kaudseid meetodeid ühendab otsestega tuginemine hinnangu andmisel andmestike vahel või nende piires mõõdetud konsistentsusele. Peamiseks erisuseks kahe lähenemisviisi vahel on aga konsistentsuse selgitamise viis — otseste meetodi puhul seisneb see individuaalkirjete ühendamises ja nende kokkulangevuse selgitamises, kaudse hindamise puhul tehakse sama töö arvutusmeetodite abil agregeeritud lähteandmeid kasutades.

Käesolevas töös on andmetäielikkuse hindamisel rakendatud mõlema lähenemisviisi elemente. Struktuurselt haruneb andmetäielikkuse analüüs kahes põhisuunas — esiteks on hinnatud Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivis säilitatava teave täielikkust ning teiseks käsitletud taastatud sünniaktide statistilisest käibest kõrvalejäämist.

5.1.1. Arhiivimaterjali täielikkus

Eesti rahvastiku sünniakte säilitatakse Siseministeeriumi perekonnaseisuarhiivis (teised eksemplarid) ning maakondade perekonnaseisuosakondade arhiivides (esimesed eksemplarid). Teostuvusuuringu raames on arhiivse aktimaterjali täielikkust kahel üksteist täiendaval viisil.

Esiteks kontrolliti aktiraamatute olemist perekonnaseisuüksuste ja registreerimisaaastate lõikes. Arhiivitöö kinnitas materjali täielikkust säilivust praktiliselt kõigi käsitlusaastate lõikes, ainsa erandi moodustas 1944. Nimetatud aasta kohta puuduvad arhiivis kokku 36 omavalitsuse sünniaktid, eeldatavalt kehtib sama teiste aktiliikide kohta. Suhtväljenduses vastab puudujääk 13 protsendile registreerimisüksuste tollasest koguarvust, mis on üsna täpselt kooskõlas Vabariikliku Perekonnaseisuvalitsuse sõjajärgsest kirjavahetusest leitud kokkuvõttega⁴⁸. Ootuspäraselt ei ole aktide puudumine piirkondlikult ühtlane, vaid peegeldab tolleaegsete sõjasündmuste geograafiat. Nõnda leidsid kõige suuremad tühikud lõunapoolsete Võru ja Tartu maakonna fondides, kustkaudu punaväel maaletulek ning Eesti vallutamine pärast Narva rindel kogetud lüüasaamisi õnnestus.

Võrumaal puuduvad sünniaktid kümne valla kohta (Antsla, Järvesuu, Kõlleste, Lasva, Lepistu, Meremäe, Mäe, Rõuge, Saatse, Sõmerpalu ja Võru), mis suhtarvuliselt moodustasid ligi kolmandiku maakonna omavalitsustest (32 protsenti). Tartumaal on aktideta valdu kokku viisteist (Kaarepere, Kasepää, Kavastu, Kuremaa, Kuriste, Laiuse, Meeksi, Mäksa, Otepää, Peipsiääre, Ropka, Rõngu, Tähtvere, Veski ja Voore), kuid maakonna suuruse tõttu jääb kao suhteline suurus veidi tagasihoidlikumaks kui Võrus (29 protsenti). Andmekao ulatuselt seisab kolmandal kohal Saaremaa, kus puuduvad pea neljandiku registreerimisüksuste (Kuressaare, Ruhnu, Salme ja Torgu valla) materjalid. Võrreldes eelmainitutega on sõjatandriks olnud Virumaa aktiraamatute kogu üsna täielik, puuduvad üksnes Narva ja Vasknarva vald. Harjumaalt puuduvad Keila, Naissaare, Pakri ja Rapla aktiraamatud, Valgamaalt Tõlliste ja Viljandimaalt Lustivere. Eranditult kõigi omavalitsuste materjal on säilinud Järva, Lääne ja Pärnu maakonnas. Puuduva materjali loetelule tuleb muidugi lisada ka Petserimaa ja Narva-tagused vallad, mille aktimaterjal anti pärast sõda üle Vene Föderatsioonile.

Tagantjärele pole võimalik enam kindlaks teha puuduolevate aktiraamatute kaotsimineku asjaolusid, kuid igal juhul pole põhjust arvata, et neid kõnealustes valdades ei oleks peetud: 1944 aasta algul toimusid Eestis linna- ja vallavalitsused. Seepärast tuleb aktide kaotsimineku peamiseks põhjuseks pidada sõjategevusest põhjustatud hävingut, sest tollase korralduse järgi hoiti perekonnaseisuaktide mõlemat eksemplari kohapeal jooksva aasta vältel omavalitsuses, aktide teise eksemplari ärasaatmine pidi toimuma täitmisele järgneva aasta jaanuari algul.

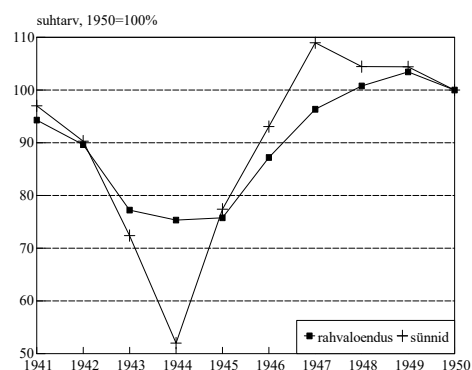
⁴⁸ Edgar Rajandi allkirja kandev seletuskiri 1945 aasta märtsist hindab perekonnaseisuaktide kaoks 14 protsenti (ERA, F-2214, nim.1, s.1, lk.27).

Teiseks probleemiks, mille suhtes sünniaktide olemist tuli kontrollida, on sündmuste alaregistreeritus. Võrreldes aktiraamatute puudumisega, polnud alaregistreeritust võimalik otsesel viisil selgitada. Kui võrd aastate 1939-1941 ja 1943-1944 kohta statistilised kokkuvõtted puuduvad, tuli sünniaktide ülelugemisega teha kõigepealt kindlaks sünnikirjete arv aastate lõikes. Menetlus andis sõja-aastate aktikirjete arvaks 1941 aastal 20227, 1942 aastal 18831, 1943 aastal 15904, 1944 aastal 10843 ning 1945 aastal 16134, tuleb tähele panna, et osundatud arvud kajastavad nii elus- kui surnultsündi.

Teise sammuna on arhiivsete sünnikirjete arvu kõrvutatud sünnipõlvkonna suurusega loendusstatistikast⁴⁹. Joonisel 16 on mõlemad andmerekad taandatud suhtkujule 1950 aasta sünnikohordi baasil. Põhijoontes esitab nii sünniaktide arv kui loendusjärgne sünnikohordi suurus protsessi samalaadset dünaamikat — langus käsitluseluse ajavahemiku algul, madalseis ning tõus pärast sõja lõppu —, kuid samas leidub tähelepanuväärseid erisusi. Kõige olulisemana näitab loendusandmestik enam-vähem võrdset kohordisuurust kolmel viimasel sõja-aastal. Perekonnanaisuarhiivis olev aktiandmestik kinnitab sama aastate 1943 ja 1945 puhul, 1944 aga langeb aegreast selgesti välja. Nimetatud aasta kohta leidub arhiivis peaaegu poole vähem kui kahel külgneval aastal. Ligikaudu 30-protsendine sündide puudujääk säilib ka pärast perekonnanaisametite aktimaterjali kaotsiminekku arvesse võtmist ning tuleb vähemalt osaliselt kanda alaregistreerimise arvele. Kõverate lahknevuse tõus 1947 aasta kohal viitab imikusuremuse ülesvõnkele, mille kõikumisi kasutatud meetod eraldi ei arvestanud [Katus, Puur 1991].

Joonis 16

Sünnipõlvkonna suurus 1941-1950

Absoluutarvuliselt võib sündide alaregistreerimise mahuks 1944 aastal hinnata ca kolm tuhat juhtu. Kuigi tegemist on Eesti mõõtkavas suure arvuga, on olulisem see, et ülejäänud sõja-aastate puhul annab võrdlus loendusandmetega kinnitust registreerimissüsteemi järjepidevast toimimisest *resp* andmestiku täielikkusest. Nagu eespool öeldud, on taoline järjepidevus kaunis erinev Venemaast, Valgevenest ja Ukrainast, kus sõjaga kaasnenud kaos süsteemi toimimise katkestas [Andreev, Darski, Harkova 1993; 1998; Vallin, Meslé 2003]. Sõja-aastate osas tõi arhiivikirjete vaatlus välja veel ühe omapära, mida materjali arvutistamisel tuleb arvestada. Nimelt sisaldavad aastate 1942 ja 1945 kirjed mitme üksuste puhul topeltregistreeritud sündi. Näiteks Virumaa Avanduse valla sünniregister aastast 1944 sisaldab kokku 56 sünniakti (numbritega 1 kuni 56), neist viimast 17 on kantud ka NLiidu vormi järgi peetud 1945 aasta aktiraamatusse. Siinkohal on keeruline öelda, kes ja millisel kaalutlusel taolise praktika algatas, üldtoodud kokkuvõttest on taolised topeltaktid muidugi välja arvatud.

Andmekvaliteedile saadud positiivse kinnituse kõrval koorub esitatud arvudest ka üks protsessikohane järeldus — teostuvusuuringuga hõlmatud aastatel polnud 1953-1954 eestlaste sündide arv sõja-aastate miinimumiga võrreldes praktiliselt üldse tõusnud, 1942-1943 aasta tasemest oli see aga kindlalt allpool. Need arvud kinnitavad varasemat seisukohta, et demograafilise mõju poolest olid Stalini repressioonide mõju Eesti rahvastikutaastele Teise maailmasõja omast kaugelt sügavam ja kestvam.

5.1.2. Taastatud sünniaktid

Teine andmetäielikkuse kontekstis käsitlemist leidnud küsimusteriing puudutab sünniaktide taastamist. See protseduur perekonnanaisuameti NLiidu aegses asjaajamises mõeldud mingil põhjusel puuduvate — hävinud, kaotsiläinud, õigeaegselt koostamata jäänud või välismaal asuvate ning seetõttu raskesti kättesaadavate — aktikirjete reprodutseerimiseks. Aktide taastamiseks oli sätestatud omaette protseduur, mille sisseseadmine on iseenesest kõnekaks viiteks asjaajamise tasemele.

Akti taastamiseks pidi isik pöörduma kirjaliku avaldusega elukohajärgsesse perekonnanaisuametisse, sünniakti taastamisel tuli isikutõestuseks lisada valla(küla)nõukogu või majavalitsuse ning töökohta või õppeasutuse tõend. Alates 1957 aastast pidi isik avaldusele eelnevalt lisama ka tõendi vabariiklikust perekonnanaisuarhiivist akti puudumise kohta. Vormikohasel avaldusel tuli näidata avaldaja sünnikoht ja -aeg, vanemate nimed ja sünniajad, elukoht viimase viie aasta vältel, töökoht ja amet ning aktikirje taastamise eesmärk⁵⁰. Avalduse laekumisel tuli avaldaja andmeid ühekuulise tähtaja jooksul kontrollida, milline

⁴⁹ Kasutatud on 1989 aasta rahvaloenduse arve Eestis sündinud rahvastiku kohta.

⁵⁰ 1970 aasta juhend laiendab avaldaja kohta tarvilike andmete loendit, selles pidid sisalduma andmed ka avaldaja abiellumise, abielulahutuste ning laste sünni kohta. Avaldusele tuli lisada elulookirjeldus koos

ülesanne oli asetatud miilitsale. Alaealiste puhul esitasid akti taastamise avalduse lapse vanemad või hooldajad.

Akti taastamist sai toimetada dokumentide alusel, mis tõendasid sissekannete olemasolu ja nende sisu kohtu määruse alusel. Sissekannete olemasolu tõendavateks dokumentideks loeti perekonnaseisuameti poolt aktide põhjal väljaantud tunnistusi, kartoteegi tähestikkaarti, passi või sünnitunnistusele kantud märkeid laste sünni, abiellumise või lahutuse kohta või muid dokumente, mis tõendavad sissekande olemasolu. Kui sünniakti taastamiseks dokumente polnud, siis suunati isik akti taastamiseks arstlikku komisjoni, kelle ülesanne oli vanuse kindlaksmääramine⁵¹. Komisjoni koosseisu kuulus perekonnaseisuaktide büroo juhataja ning kohaliku polikliiniku arst, otsuse tegemisel arvestas komisjon lisaks arstliku läbivaatuse tulemusele mõistagi ka muud esitatud tõendusmaterjali.

Sünniakti taastamise vormistuslik külg on teinud aja jooksul läbi muutusi, millest mõned on olulisemad. Esialgu fikseeriti komisjoni otsus spetsiaalsesse protokolliraamatusse, taastatud aktikanne tehti selleks otstarbeks eraldi peetud aktiraamatusse. Erinevalt n-ö tavalistest sünniaktidest aktidest ühes eksemplaris, mis jäi hoiule kohaliku perekonnaseisuarhiivi. Akti märkmete lahtrisse kanti viide komisjoni otsusele, taastatud akti alusel välja antud sünnitunnistusele tehti märge "sissekanne taastatud". Alates 1957 aastast hakati taastamist vormistama otsusega, mille kinnitas rajooni (linna) miilitsajaoskonna (osakonna) ülem. Samast aastast hakati taastatud akte koostama samuti kahes eksemplaris, millest üks arhiveeriti vabariiklikus perekonnaseisuaktide keskarhiivis Tallinnas. Teisalt sätestas 1957 aastal jõustunud registreerimiseeskiri akti taastamist puudutavate lisamaterjalide säilitustähtjaks vaid kaks aastat. Aastal 1970 pikendati seda viieteistkümnene aastale.

Sünniakti taastamisega sarnast protseduuri rakendati juhtumil, kui lapse registreerimisega oli hilinenud rohkem kui ühe aasta võrra. Teisisõnu ei tehtud vastavat kannet mitte jooksva aasta aktide raamatusse, vaid taastatud sünniaktide raamatusse. Kuivõrd taastatud sünniakte vormistati ühes eksemplaris, mida säilitati kohapeal, ei sattunud teave kõnealuste sündmuste kohta statistilisse käibesse. Taoline korraldus säilis ka pärast 1957 aastat, mil taastatud sünniakte hakati koostama kahes eksemplaris. Taastatud aktide teised eksemplarid koondati küll vabariiklikku perekonnaseisuarhiivi, kuid statistikaasutusele sealt neid ei edastatud.

Andmetäielikkuse jaoks järeldeb antud korraldusest, et osa tegelikult asetleidnud sündidest pole statistikas kajastunud ning samuti ei sisaldu neid puudutav teave n-ö normaalsarja sünniaktidel. Registreerimisega tugevasti hilinenud ja põhimaterjalilis esindamata sündide arvu teadasaamiseks tuleb pöörduda taastatud aktieksemplaride poole. Taastatud sünniaktide olemi analüüsil oli autoritel meeldiv võimalus kasutada perekonnaseisuarhiivi elektroonset kataloogi, mis haarab kõiki Eestis taastatud sünniakte alates aastast 1945. Andmestik sisaldas teavet 39591 sünnijuhu kohta, mis moodustab ca 4 protsenti aastatel 1945-1991 normaalkorras registreeritud sündidest⁵². Oluline on rõhutada, et lisaks perekonnaseisu keskarhiivis olevale teabele haarab andmestik ka enne 1957 aastat ühes eksemplaris koostatud sünniakte, mida säilitatakse maakondlikes perekonnaseisuasutustes.

Joonis 17 esitab taastatud sünnikirjete ajalise liigenduse kahe üksteist täiendava ajatunnuse, isiku sünniaasta ning taastatud sünniakti registreerimisaasta lõikes. Jooniselt ilmneb sünniaktide taastamise väga tugev ajaline kontsentratsioon teostuvusuuringuga hõlmatud ajavahemikku. Nelja-viie aasta jooksul pärast sõja lõppu kasvab taastatud sünniaktide arv sisuliselt geomeetrilises progressioonis, jõudes kuuelt juhult 1945 aastal seitsme ja poole tuhande juhuni 1950 aastal. Teisisõnu vormistati sel aastal iga kahe või kolme tavakorras vormistatud sünniakti kohta üks taastatud akt. Kuigi langeva trendiga jätkus suhteliselt intensiivne sünniaktide taastamine ka viiekümnendate esimesel poolel, mil ühelgi aastal ei vormistatud alla kolme tuhande taastatud akti. Kuuekümnendate alguseks oli taastamiste arv jõudnud allapoole tuhande piiri, seitsmekümnendate algul stabiliseerus sünniaktide taastamise sagedus aga tasemel vähem kui sada juhtu aastas⁵³.

haridustee, töö- ning elukohtade äranäitamisega. Vajaduse korral võis perekonnaseisuosakond nõuda ka avaldaja fotot, mis saadeti koos järelepärimisega endisse elukohta. Kui isiku täpset sünniaega ei õnnestunud kindlaks teha, tuli sünnikuupäevaks märkida 1. juuli.

⁵¹ Kuni 12-aastastel laste vanuse *resp* sünniaja määramisel oli lubatud lähtuda vanemate või hooldajate ütlusest, arstlikku komisjoni neid lapsi ei suunatud. 1957 aastast kitsendati taolist korraldust 5-aastastele ja noorematele lastele. Kõiki teisi perekonnaseisuaakte taastati üksnes dokumentide alusel.

⁵² Analüüsist jäi kõrvale sadakond kataloogikirjet, mis sisaldasid ilmseid sisestusvigu.

⁵³ Ainsa pisierandi moodustab aasta 1982, mil Eesti perekonnaseisumetnikud vormistasid 122 sünniakti taastamist.

Osundatud registreerimiskõverast võiks oletada tihedat seost 1944 aasta osas täheldatud aktide kaotsimiseku ja alaregistreerimisega, sest aktitaastamise kõrgpunkt langes parajasti kokku kõnealuse põlvkonna kooliikka jõudmisega ning teadupärast vajasis lapsed kooliminekul sünnitunnistust. Taolisest hüpoteesist tuleb aga sünniakte taastanute põlvkondliku jaotuse valgusel kiirest loobuda. Nõnda langes kõige vanemate andmestikuga hõlmatud isikute sünniaeg XIX sajandi seitsmekümnendatesse aastatesse, millele järgnes aeglane kuid järjepidev tõus kuni maksimumini 1920 aastate teisel poolel, täpsemalt 1927 aastal. Nimetatud jónks peegeldab tõenäoliselt perekonnaaktide registreerimiskorralduse muutust Venemaal, nagu ka jaotuskõvera selgesti täheldatav ülesvõnge 1918 aasta kohal, millal leidis aset kirikuregistreerimise lõpetamine ja puudulikult ettevalmistatud üleminek tsiviilsüsteemile. Ka taastatud sünniaktiraamatute vaatlus kinnitas, et enamasti on sünniaktide taastamisega tegelenud mitte Eesti põlisrahvastik, vaid seda on teinud pea eranditult sõjajärgsed sisserändajad.

Kõvera kolmas ülesvõnge langeb aastasse 1941, sellel aasta põlvkonnas on sünniakte tulnud taastada üle kahe korra sagedamini kui kolmekümnendate lõpu kohortides. Samuti on sagedasema sünniaktide taastamise poolest eristatav 1944 aasta põlvkond, kus taastatud aktide arv kerkib tuhande kolmesajani. Järgnenud aastal langes sünniakti taastajate arv kahesaja piirimaile, aastate 1946-1948 põlvkonnas on sünniakte taastanud 130-140 inimest, viiekümnendate lõpu sünnikohortides piirdub vastav näitav paarikümne juhuga. Alates seitsmekümnendatest aastatest võib täheldada aktitaastamise mõningast sagenemist, kuid selle arv põlvkonnas jäi reeglina allapoole saja juhu piiri. Niisugust sagenemist võib seletada perekonnaseisuaktide 1970 aasta registreerimiseeskirjas antud võimalusega, mis lapsendamise saladuse tagamiseks võimaldas lapsendajate palvel koostada taastatud sünniakti, milles oli ära muudetud lapse sünnikoht ning tarvidusel ka aeg⁵⁴.

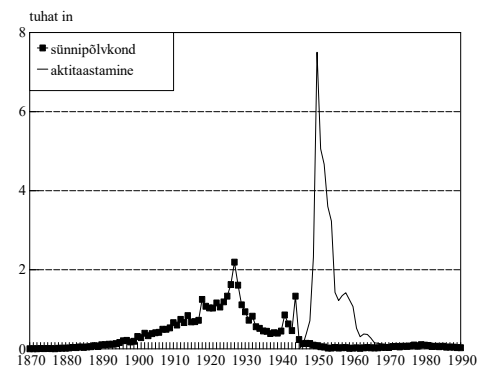
Eelneva täienduseks toob joonis 18 ära sünniaktide taastamise vanuskõvera, mis aitab heita valgust protseduuri sotsiaalsele kontekstile. Esitatust ilmneb, et sünniaktide taastamine ei jaotu põlvkonna elutsükklis sugugi ühtlaselt, vaid omab mitut kontsentratsioonipunkti. Neist esimene, kõige väiksem langeb lapse teisele eluaasta ning peegeldab tõenäoliselt nii registreerimisega hilinemist kui väikelaste lapsendamist. Huvitaval moel mängib kooliikka jõudmine sünniakti taastamises väga väikest rolli, kuigi aktitaastamiste teatud sagenemine kooliminekuuga seoses on jooniselt märgatav. Tugevam koondumine kuuteistkümnenda eluaasta ümber iseloomustab ootuspäraselt passiiga, kuid jaotuskõvera maksimum ei paikne sugugi kuuteistkümnenda eluaasta ümbruses. Sünniaktide taastamise kõrgpunkt jääb kahekümnendate eluaastate keskpaika ning võib seonduda nii abiellumise, lapse sünni kui muude asjaoludega. Asjaolude paljususest kõneleb kaudselt ka vanuskõvera suhteliselt laugjas langus pärast maksimumi saavutamist.

Oluline on samuti märkida, et joonisel kujutatud vanuskõver representeerib põhiliselt 1950 aastate olukorda, kuhu langes ligi kaks kolmandikku kõigist sõjajärgsetest aktitaastamistest. Sellega võrreldes iseloomustab 1940 aastate lõpu vanuskõverat hoopis tugevam kontsentratsioon koolieelses ja passiikka, kahe-kümnendate eluaastate maksimum sel ajavahemikul hoopiski puudus. Alates kuue-kümnendatest koondub sünniaktide taastamine pea jäägitult lapseikka, seitsmekümnendate teisel poole ja kaheksakümnendatel toimus üle kahe kolmandiku aktitaastamistest koolieelses eas.

Andmetäielikkuse seisukohalt annab käesolev analüüs alaregistreerimisele mõnevõrra tagasihoidlikuma hinnangu kui eelmises alapeatükis esitatud võrdlus rahvaloendusega. Isegi kui kõik taastatud sünniaktid põlvkondades 1941-1958 kuulusid põlisrahvastikule tähendaks see enamiku aastate puhul vaid tühist alaregistreerimist. Üksnes 1944 aasta puhul ulatuks see kümnekonna protsendini. Teisalt nõuab andmekorrektsus ka taastatud aktide sünniandmestikku lülitamist, mis

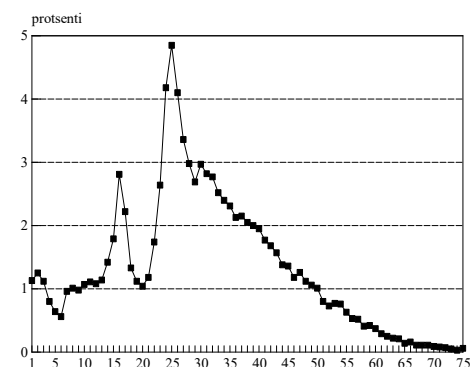
Joonis 17

Taastatud sünniaktide arv

Joonis 18

Sünniaktide taastamise vanuskõver 1945-2002

⁵⁴ Lapse sünniaega oli lubatud tegelikuga võrreldes nihutada kuni kolme kuu võrra.

algsest käsitlusest ilma ühegi sisulise põhjendusega kõrvale jäeti. Metodoloogilisest vaatenurgast on see õpetlik näide sellest, kui palju kasu võib olla andmekvaliteedi mõistmisel kõige lihtsamast demograafilisest tunnusest, vanusest.

5.2. Sünniregistreerimise ajastus

Teostuvusuuringu raames läbi viidud kvaliteedianalüüsi teine suund keskendus registreerimise õigeaegsusele. Teatavasti nägi perekonnaseadusandlus vanematele ja teistele registreerimiskohuslastele ette kindla tähtaja, mille vältel tuli lapse sünd perekonnaseisuametis registreerida. Andmekvaliteedi seisukohalt teenib taoline sätestus kaht üksteist täiendavat eesmärki. Ühelt poolt võimaldab kindla tähtaja olemasolu jälgida sündmuse registreerimiskohustusest kinnipidamist ning selle eirajaid korral kutsuda, ilma tähtaega sätestamata pole õigupoolest võimalikki rahvastikusündmuste registreerimise kohustuslikkuse põhimõtet praktiliselt realiseerida. Teisalt toetab mõistliku pikkusega registreerimistähtaeg kogutud andmete täpsust, sest väga pika ajavahemiku puhul sünnist registreerimiseni suureneb oht, et informantide poolt antud teave ei kajasta enam täpselt sündmuse toimumise ajal valitsenud situatsiooni.

Nagu eespool mainitud, määras 1940 aastal Eestis kehtima pandud Vene NFSV perekonnakoodeksi registreerimistähtjaks elussünni puhul ühe kuu arvates lapse sündimise päevast [NSVL SARK 1940]. Tähtaeg oli kogu riigi jaoks ühtne ega sisaldanud diferentseeritust eri rahvastikurühmade, nt linna- ja maarahvastiku lõikes. Surnultsünni ja leidlapse registreerimisel oli kehtestatud lühemad tähtjad: surnultsündide registreerimiseks anti aega 24 tundi arvates sünnitamise hetkest, leidlaps tuli aga registreerida leidja või miilitsa avalduse alusel kolme ööpäeva jooksul arvates tema leidmisest. Teisisõnu oli surnultsünd registreerimistähtaja poolest võrdsustatud vägivaldse surmaga, leidlapse sünni registreerimine aga nõu tavapärase surmajuhtumiga. Kui ettenähtud registreerimisaja viimane päev langes mittetööpäevale, siis loeti tähtaja lõppemise päevaks sellele järgnenud kõige lähem tööpäev.

Registreerimiseks antud määraja ületamisel tuli sünni registreerimine toimetada tavapärasel korral, kuid perekonnaseisuametnikul lasus kohustus selgitada, mis põhjusel registreerimisega on hilinenud. Hilinemist vabandavateks asjaoludeks loeti esiteks registreerimiskohuslaste (vanemate või sugulaste) surma või haigust, mis teeb võimatuks nende kodust lahkumise, ning teiseks loodusõnnetust, mis katkestab ühendused perekonnaseisuametniku asukoha ja vanemate elukoha vahel.

Nimetatud asjaolude olemasolu või puudumine koos registreerimise hilinemise kestuse äranäitamisega, tuli kanda sünniakti märkuste lahtrisse. Kaalukate põhjuste puudumisel koostas perekonnaseisuametnik protokollid ja saatis selle linna-, alevi- või külanõukogule registreerimistähtaja ületamises süüdi oleva isiku trahvimiseks. Kui registreerimisega hilinemine osutus pikaajaliseks, milleks loeti enam kui ühe aasta möödumist lapse sünnist, tehti aktikanne mitte jooksva aasta sünniaktide raamatusse, vaid taastatud sünniaktide raamatusse. Nagu varem tähendatud, ei kajastunud taolise protseduuri järgi registreeritud sünd statistilises arvestuses, sest taastatud sünniaktid ei kuulunud statistikaorganitele saatmisele (kuni 1957 aastani vormistati need ühes eksemplaris). Rohkem kui aasta võrra hilinenud sünni registreerimist ja sissekannete taastamist toimetati rajooni või linna perekonnaseisuaktide bürood, valla- ja ka külanõukogude perekonnaseisuametnikel selleks volitusi polnud.

Samad tähtjad ning üldise korralduse säilitas ka Eestis 1957 aastal kehtima hakanud perekonnaseisuaktide registreerimise juhend. Kohaldatavaks trahvisummaks nägi osundatud juhend ette 25 kuni 100 rubla⁵⁵. Registreerimistähtaegadesse tõi väikese muutuse 1969 aastal vastu võetud Eesti NSV perekonnakoodeks, mis ühtlustas surnultsünni registreerimiseks antud aja surmajuhtumitele kehtestatud üldise kolmepäevase tähtjaga. Registreerimisest kõrvalhoidunud või mõjuva põhjuseta registreerimistähtaja ületanud isikute kohta apelleeris uus reeglilik rahatrahvi asemel kasvatusle — perekonnaseisuametnikul tuli asjakohane materjal saata hilinenud isiku töö- või elukohajärgsele ühiskondlikule organisatsioonile või töökollektiivile ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamiseks. Korralduse pehmenemisest räägib ka asjaolu, et reeglilik ei pidanud vajalikuks käsitleda registreerimisega hilinemist vabandavaid põhjusi ja hilinemise ülestahendamist sünniakti märkuste lahtrisse. Viimasest nõukoguajal välja antud perekonnaseisuaktide registreerimise juhendist on sanktsiooni puudutav säte koguni üldse välja jäänud, mis annab kaudselt märku, et sündide registreerimise õigeaegsus endast mingit märkimisväärset probleemi ei kujutanud [ENSV PSAB 1986].

⁵⁵ Registreerimisaja ületanud sünniaktide märkuselahtrite vaatlus näitab, et tegelikkuses on hilinejate esildisi tehtud ning sanktsiooni rakendatud suhteliselt harva.

5.2.1. Elussündide ja surnultsündide registreerimisaeg

Teostuvusuuringu raames on analüüsitud lapse sünnist registreerimiseni kulunud ajavahemiku kestust ja selle variatsiooni mitmesuguste rahvastikurühmade lõikes, sündmuse ja selle perekonnaseisuametis registreerimise täpse kuupäeva olemasolu andmestikus võimaldas teostada analüüsi ühepäevase täpsusega. Sarnaselt eelnevale on ka antud juhul andmetööga hõlmatud aastate 1953-1954 andmed ühendatud. Paarisjoonis 19 esitab registreerimisaja jaotus- ning kumulatiivkõvera sünnist möödunud kahe esimese kuu ulatuses, sätestatud tähtaja erinevuse tõttu on see antud elussündide ja surnultsündide kohta eraldi.

Jooniselt ilmneb, et sünni registreerimis-kõver on mõlemal juhul normaaljaotusest tugevasti häälbiv. Elussündide puhul on registreerimine esimesel nädalal ootuspäraselt harv, kuigi kasvava trendiga, tõustes 0.1 protsendilt sünni toimumispäeval 0.5 protsendini lapse esimese elunädala lõpul. Ema toibub sellal reeglina sünnitusest ning kohaneb olukorraga, haiglasündide puhul toimub see raviasutuses, kust lahkumisel antakse emale kaasa perekonnaseisuametile esitamiseks mõeldud sünnitõend. Nimetatud asjaolu ning väga üldise erandlikkuse tõttu äratav sünni sedavõrd varane registreerimine tähelepanu, mistõttu analüüsi käigus sai kõigi esimesel elunädalal registreeritud elussündide ($n=1192$) arhiivikirjeid eraldi kontrollitud. Vaatlus tõi ühe väga varast registreerimist seletava asjaoluna välja lapse surma peatselt pärast sündi: 59.7 protsendil kuuesajast andmestikus kajastunud lapse surmast (neil puhkudel sünnitunnistust vanematele välja ei kirjutatud) on lapse sünni *resp* surma registreerimine toimunud sünnist arvates esimese nädala jooksul. Siiski selgus kontrollimise käigus ka üksteist juhtumit (0.026 protsenti elussündide arvust), kus lapse sünni või registreerimisaja aktile kandmisel on ilmselt eksitud.

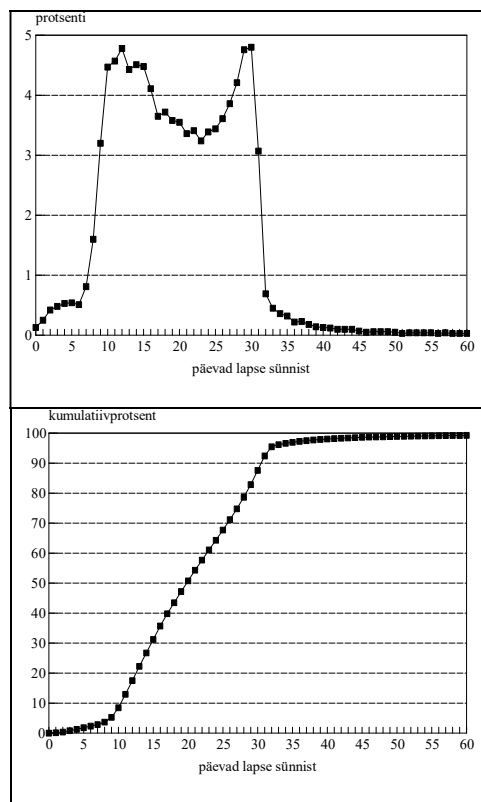
Teise elunädala alguses leiab aset registreerimiskõvera järsk tõus — kuuenda ja kümnenda kestuspäeva vahel tõuseb sündide registreerimise sagedus ligikaudu kümme korda, küündides lapse teise elunädala lõpul peaaegu viie protsendini. Käitumuslikult esitab tõus seda osa rahvastikust, kes pidas vajalikuks registreerida lapse sünd suhteliselt peatselt pärast ema sünnitusmajast naasmist. Pärast osundatud maksimumi hakkab sündide registreerimissagedus aga järk-järgult langema, jõudes lokaalse miinimumini lapse neljanda elunädala algul. Arvulises kokkuvõttes ulatub vähenemine ligi kolmandikuni esialgselt kõrgpunktist. Neljanda elunädala lõpul järgnenud uus tõus, mis viis päevase registreerimissageduse taas viie protsendi lähedale, annab tunnistust, et rahvas pidas kehtestatud tähtjast üsna hoolega kinni. Sünni registreerimiseks antud ühe kuu lõppedes langes sagedus hüppeliselt, lapse teise elukuu lõpul võib päevast registreerimist pidada juba võrdlemisi marginaalseks (alla 0.05 protsendi päevas).

Joonise 19 teisel paneelil on elussünni registreerimise ajastust esitatud elulemusfunktsiooni, täpsemalt selle pöördsuuruse kaudu, mis kajastab lapse sünni registreerimise suhtarvu kumulatiivset tõusukasvu aja funktsioonina. Jooniselt on lihtne välja lugeda, et esimese lapse sünnist möödunud nädala lõpuks oli registreeritud veidi vähem kui kolm protsenti sündide koguarvust. Seejärel, üheksanda-kümnenda päeva paiku algab sünniregistreerimise kumulatiivkõvera pea lineaarne kasv, mis jätkub kuni seadusega antud registreerimisaja lõpuni. Nõnda oli teise sünnile järgnenud nädala lõpuks registreeritud 31.2 protsenti sündidest, kolmanda nädala lõpuks ulatus näitarv 54.2 protsendini ning neljanda nädala lõpuks 82.8 protsendini. Nädalakaupa summeerides tähendab see praktiliselt võrdset registreerimist teisel ning neljandal nädalal, mis ületab vahepealse nädala panuse ligi viiendiku võrra. Kõvera mediaani asukoht — iseloomustab kumulatiivse protsessi jõudmist pooleni lõpptasemest — peegeldab registreerimise üsna ühtlast jaotust teise ja kolmanda dekaadi vahel. Tehnilisest vaatenurgast tasub samuti tähele panna, et protsessi suhtelise lineaarsuse tõttu langevad registreerimisaja mediaan (19.8 päeva) ja aritmeetiline keskmine (20.4 päeva) võrdlemisi lähedastelt kokku.

Taaskõrgegenud registreerimisaktiivsus kuu kolmel-neljal viimasel päeval tõstis perekonnaseisuametis tähtaegselt registreeritud sündide suhtarvu kokkuvõttes 95.5 protsendini. Osundatud

Joonis 19

Elussünni registreerimisaeg 1953/1954

näitarvu võib pidada küllalt kõrgeks, mis annab tunnistust registreerimissüsteemi asjalikust toimimisest käsitlusel aastatel. Sama järeltule lubab teha hilinejate peenem ositus. Nõnda registreeris kuus seitsmest lapse sünni õigeaks ajaks registreerimata jätnud inimesest sündmuse tähtajale vahetult järgnenud kuul ning vastavalt tõusis registreerimismäär kaks kuud hiljem 99.3 protsendini. Pikemate kestuste suunas liikudes võib täheldada hilinejate arvu progresseeruvat kahanemist. Kolmanda kuu lõpuks oli lapse sünni registreerinud vastavalt 99.7 protsenti kohuslastest, pool aastat või rohkem hilinenute arv jäi 0.1 protsendi piiridesse ($n=22$). Aasta või kauem väldanud hilinemise korral sünni enam tavapärasesse aktisarja ei lülitatud, kõnealuse probleemi ulatus leidis kajastamist eelmises alapeatükis.

Joonis 20 esitab samalaadsed näitardud surnultsündide registreerimise kohta. Arusaadavalt on surnultsündide registreerimisaja jaotuskõver elussündide vastavast statistikust täiesti erineva laadiga, mida ilmestab tugev vasakpoolne asümmeetria. Koheselt st sündmuse toimumisega samal päeval on registreeritud rohkem kui kümnendik surnultsündide (12.5 protsenti). Kõige sagedamini on surnultsündide perekonnaseisuametis registreeritud teisel ja kolmandal päeval (vastavalt 30.7 ja 23.2 protsenti), neljas päev on sageduselt võrreldav esimesega. Viimendal ja kuusendal päeval langeb registreerimissagedus 4-5 protsendi tasemele, kolme-nelja järgneva päeva jooksul aga allapoole ühe protsendi taset. Sama joonise teiselt paneelilt ilmneb, et tegelikkuses pole üllirangest nõudest surnultsünd 24 tunni jooksul registreerida kuigi täpselt kinni peetud. Nõnda jõuti tegelikult tähtaja piires (tinglikult esimese kahe päevaga) registreerida vaid pisut üle kahe viiendiku surnultsündidest.

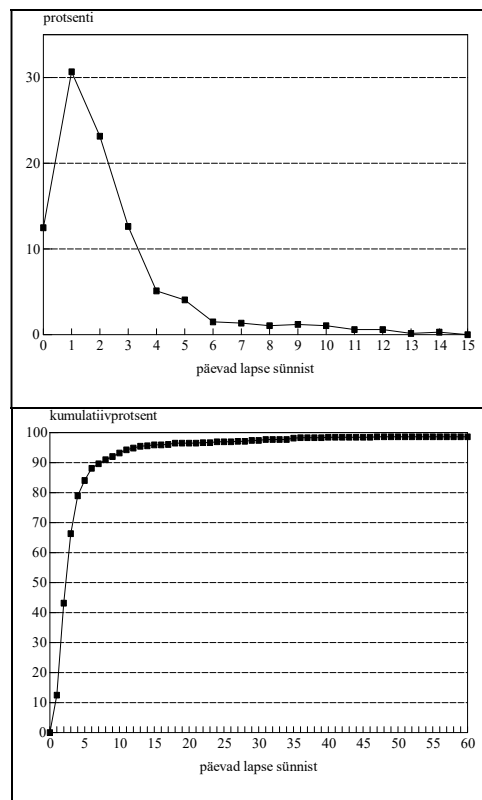
Nelja päeva möödudes oli registreerimismäär tõusnud nelja viiendiku piirimaile, kokku jõuti esimese nädala jooksul registreerida ligi 90 protsenti surnultsündidest. Keskmiselt kulus surnultsünni registreerimiseks 4.8 päeva, registreerimisaja mediaankestus piirdus aga jaotuskõvera asümmeetria tõttu 3.3 päevaga. Arvestades ema piiratud võimalust sünnitusele vahetult järgnenud päevadel perekonnaseisuametniku juurde minna, võib surnultsündide osundatud registreerimise kiirust kokkuvõttes üsna kõrgeks hinnata. Muuhulgas kinnitab taolist järeltule ka võrdlus elussündidega, millest esimese nädala jooksul jõuti registreerida alla kolme protsendi.

Surnultsündide registreerimismäära edasine tõus mahub peamiselt esimese sündmusele järgnenud kuu piiresse, mille lõpuks oli perekonnaseisuametis registreeritud 97.7 protsenti kõigist andmestikus sisaldunud surnultsündidest. Huvitav on märkida, et viimase paari protsendi osas jääb surnultsündide registreerimise tempo elussündide registreerimise tempole pisut alla ja poolteist kuud pärast sündmuse toimumist kerkib elussündide registreerimismäär surnultsündide vastavast näitardvust pisut kõrgemale. Taoline olukord on iseenesest küllalt ootuspärane, sest surnultsünni puhul pole last, kes oma olemasoluga registreerimistarvidust meelde võiks tuletada. Andmekvaliteedi vaatenurgast ei tohi osundatud erisust elus- ja surnultsündide registreerimis-määras muidugi üle tähtsustada, sest kõnealune vahe jääb ühe protsendipunkti piiresse. Näiteks kolme kuu möödudes oli elussündidest registreeritud 99.7 protsenti, surnultsündidest aga 99.1 protsenti. Samuti tuleb tähele panna, et kahe andmetööga hõlmatud aasta kohta piirdus kolm või enam kuud registreerimisega hilinenud surnultsündide arv kokku kuuega, mis annab igale üksikjuhule märkimisväärselt suure kaalu.

Registreerimisaja kestuse käsitluse lisandusena väärib märkimist, et kirjeldatud muster võib ajas üsna oluliselt teiseneda. Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusalvutuste Programmi raames korrastatud sünniteave loendusvahemiku 1959-1970 kohta osutab, et kuuekümnendate aastate alguseks oli elussündide registreerimissageduse kõrgpunkt nihkunud selgesti seadusega sätestatud ühekuulise tähtaja lõpu. Kümnendi lõpuks oli elussündide registreerimiskõvera kahemoodiline kuju asendunud ühemoodilisega, mille puhul sünniregistreerimise sagedus kasvab peaaegu lineaarselt lapse teise elunädala algusest tähtaja lõpuni. Ootuspäraselt tingis registreerimise kuhjumine selleks ettenähtud perioodi lõpu ka mõne päeva või nädala võrra hilinejate suhtarvu mõningast tõusu. Huvitav on lisada, et osundatud käitumismuutus — sisuliselt varase sünniregistreerimise äralangemine — leidis aset olukorras, kus ametlikult sätestatud registreerimisnõue üldse

Joonis 20

Surnultsünni registreerimisaeg 1953/1954

ei muutunud. Hüpoteesi korras võib püstitada küsimuse — kas registreerimiskõvera muutumises avaldus Eesti Vabariigi päevist pärit korrektsuse minetamine või peegeldas see Stalini aegsest painest vabanemist —, kuid sellele vastamine jääb juba väljapoole käsitlusala teostuvusuuringu raami.

5.2.2. Registreerimisaja diferentsatsioon

Teiseks antud analüüsil huvi pakkunud küsimuseks oli sünni registreerimise ajastuses esinev diferentsatsioon. Andmekvaliteedi seisukohalt on kitsamaks käsitlusobjektiks valitud nende asjaolude selgitamine, millega seondub seadusega sätestatud registreerimistähtaaja ületamisega. Teostuvusuuringu käigus loodud individuaalandmestiku võimalusi ära kasutades on selleks otstarbeks rakendatud logistilist regressioonanalüüsi.

Logistilise regressiooni puhul on mudeli sõltuvaks ehk funktsioontunnuseks riskisuhe (*odds ratio*) — sündmuse toimumistõenäosuse p ja mittetoimumise tõenäosuse $1-p$ jagatis. Riskisuhe näitab, mitu korda on sündmuse tõenäosus suurem/väiksem kui sündmuse mittetoimumise tõenäosus. Suhe võrdub ühega, kui sündmuse toimumise ja mittetoimumise tõenäosused on parajasti võrdsed. Multivariaatses raamistikus seostatakse riskisuhe astmefunktsiooni vahendusel sõltumatute ehk argumenttunnuste vektoriga, mis annab logistilisele regressioonimudelile järgmise matemaatilise kuju:

$$p / (1-p) = \exp(a_i + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n) \text{ ehk}$$

$$p / (1-p) = \exp(a_i) * \exp(b_1x_1) * \exp(b_2x_2) * \dots * \exp(b_nx_n)$$

Erinevalt lineaarsest regressioonimudelist toimub logistilise mudeli parameetrite hindamine iteratiivse protseduuri (*maximum likelihood estimation*). Tulemuse esitamisel antakse parameetriväärtuste hinnangud tavaliselt astmefunktsioonina $\exp(b)$ ⁵⁶. Meetrilise argumenttunnuse parameetriväärtuste antilogaritm väljendub sündmuse suhtumust asjaomase tunnuse väärtuse suurenemisel ühe ühiku võrra, eeldades kõigi teiste mudelisse lülitatud argumentide konstantsust. Kui $\exp(0) = 1$, siis mudeliparameetri väärtuse $b = 0$ puhul ei mõjuta tunnus sündmuse toimumise tõenäosust positiivses ega negatiivses suunas, väärtuse $b < 0$ korral tunnus vähendab ning väärtuse $b > 0$ puhul vastavalt suurendab sündmuse toimumise tõenäosust. Kategoriaalsete argumenttunnuste puhul väljendab $\exp(b)$ sündmuse toimumise tõenäosust teatud (rahvastiku)rühmas, võrrelduna sama tunnuse piires valitud referentsrühmaga. Näiteks alltoodud elussünni hilisregistreerimise mudelis näitab maarahvastiku parameetriväärtuse -0.32 antilogaritm $\exp(-0.32) = 0.73$, et maarahvastikus on hilisregistreerimise tõenäosus $\Delta r = (\exp(-0.32) - 1) * 100\% = 27$ protsendi võrra madalam kui linnarahvastikus. Diferentsatsioonianalüüsis nimetatakse sündmuse tõenäosuse taolist rühmaerisust suhtriskiks (*relative risk*). Programmitehniliselt on regressioonimodelite arvutuseks kasutatud tarkvarapaketti SPSS, mõistagi kuuluvad mudeli väljundisse ka statistikud, mis näitavad parameetrihinnangute statistilist olulisust.

Kõigi mudelite funktsioontunnuseks on sünni registreerimisega hilinemine. Elussünni puhul on hilinemiskriteeriumina rakendatud seadusjärgse ühekuulise tähtaaja ületamist. Kuivõrd surnultsünni puhul on ametlikust 24-tunnilisest tähtajast kinni pidanud vaid suhteliselt väike osa lapsevanematest, on sel juhul mudelis hilinemisena käsitatud kolmepäevase piirtähtaaja ületamist. Mudeli argumentide hulka on lülitatud ema iseloomustavatest tunnustest vanus, sünnijärjekord, põlisus, elukoht, abieluseis, tööhõive ning ametirühm, sündi iseloomustavatest tunnustest kordsus, aasta-aeg ning lapse elulemus. Lapse isa puudutavatest tunnustest on kasutatud ametit, lisaks on mudelites vaagitud vanemate eraldi elamispinnal asumist. Argumenttunnuste operatsionaliseerimist on selgitatud allpool.

Modelleerimisel on rakendatud lihtsat skeemi, mis nii elus- kui surnultsündide puhul nägi ette kaks mudelisarja. Esimene sari koosneb lihtmudelitest (*non-adjusted models*), mille argumenttunnuste hulka on lülitatud korraga parasjagu üks diferentsatsioonitunnus. Selle sarja väljund esitab iga tunnuse kaudu esindatud kogudiferentsatsiooni. Teine arvutussari sisaldab liitmudeleid (*adjusted models*), milles on rakendatud kogu eespool loetletud tunnuskomplekt. Teisisõnu kajastab liitmodel iga tunnuse puhasdiferentsatsiooni, millest teiste komplekti kuuluvate tunnuste mõju on kõrvaldatud. Lisaks on kõik mudelid arvutatud Eesti kogurahvastiku ning eraldi põlis- ja mittepõlisrahvastiku kohta. Tehnilises plaanis teenis antud võte rahvastiku põlisuse ja ülejäänud diferentsatsioonitunnuste mõju väljatoomist. Modelleerimise tulemused on koondatud tabelisse 3.

Tabel 3. Elussünni registreerimisaja diferentsatsioon (suhtrisk)

⁵⁶ Astmefunktsiooni $\exp(b)$ aluseks on arv e ehk $\exp(b)=e^b$.

	Kogurahvastik		Põlisrahvastik		Välispäritolu rahvastik	
	bruto	neto	bruto	neto	bruto	neto
Ema vanus						
15-19	0.93	0.78	1.29	0.91	0.75	0.63*
20-24	1.02	0.99	1.13	1.00	0.98	1.01
25-29	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
30-34	0.91	1.01	0.87	0.93	1.04	1.07
35-39	0.63**	0.87	0.77	0.94	0.65**	0.76
40+	0.55**	0.94	0.7	0.96	0.62	0.90
Sünnijärjestus						
Esmassünd	1.01	0.97	1.06	0.97	0.94	0.97
Teisessünd	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Kolmandassünd	0.61**	0.64**	0.68**	0.71**	0.59**	0.58**
Neljandasünd	0.29**	0.4**	0.4**	0.47**	0.25**	0.29**
Põlisus						
Põlis	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Välispäritolu	2.09**	1.93**				
Elukohatüüp						
Linn	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maa	0.73**	1.04	0.79**	0.93	1.19*	1.18
Sünniliik						
Üksiksünd	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Mitmiksünd	1.11	1.24	0.74	0.82	1.39*	1.66**
Lapse surm						
Jah	0.47**	0.39**	0.58	0.53	0.38*	0.29**
Ei	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Aastaeg						
Talv	1.03	1.02	0.97	0.98	1.05	1.04
Muu	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Ema põhitegevus						
Töötav	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Mittetöötav	1.53**	1.87**	1.54**	1.79**	1.38**	1.97**
Ema amet						
Valgekrae	1.05	1.4**	0.83	0.95	1.39**	1.97**
Sinikrae	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Abielusünd						
Jah	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Ei	2.04**	3.15**	2.26**	3.06**	2.09**	3.34**
Vanemate elukoht						
Sama	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Erinev	1.77**	1.52**	1.87**	1.99**	1.56**	1.30*
Segarahvussünd						
Jah	1.47**	1.07	1.69**	1.50**	0.97	0.97
Ei	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Isa põhitegevus						
Töötav	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Mittetöötav	1.02	1.08	1.12	0.82	1.06	1.34
Isa amet						
Valgekrae	1.05	1.32**	1.25*	1.26*	1.18	1.41
Sinikrae	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
**p<0.01, *p<0.05						

Elussündidest alustades iseloomustab ema vanust lihtmodelis u-kujuline sõltuvus, kus noores (alla 20) ja eriti eakamas vanuses (35+) sünnitajad kalduvad sünni registreerimisega teistest vähem hilinema. Samas näitab aga võrdlus liitmodeliga, et tegelikult seisab nimetatud vanussõltuvuse taga sünnijärjekorra mõju. Nõnda võib kolmandassünnist alates täheldada hilisregistreerimise hüppelist vähenemist, mis ületab selgesti statistilise olulisuse piiri. Neljanda ja kõrgema järjekorra sündidel moodustab vastav suhtrisk vaid kolmandiku (32.5 protsenti) referentsrühmaks olevate teisessündide vastavast näitavust. Kui võrd statistilised mudelid täheldatud erisuste tagamaad otseselt ei selgita, jääb siinkohal lahtiseks, kas selle taga seisab

kolmandat või järgnevat last sünnitanud naiste tugevam orientatsioon pereasjadele või näiteks soov saada 1944 aastal NLiidus paljulapseliste jaoks sisseseatud sünnitoetust, mis viiekümnendate algupooleks polnud jõudnud veel täielikult devalveeruda [ENSV Teataja 1945]. Mõeldes kodus olevate laste arvule ja kasvõi sellest tulenevale kodutöödega koormatusele, oleks muude võrdsete tingimuste puhul võinud ju oletada ka sünnijärjekorra vastupidist mõju.

Linna- ja maarahvastiku kõrvutamisel jääb lihtmudelist tunne, nagu oleksid maaelanikud sünni registreerimisel täpsemad, kuid sarnaselt vanusele johtub seesugune üldmulje teiste tegurite toimest, esmajoones maarahvastiku lapsesusest *resp* kõrgema järjekorra sündide suuremast sagedusest. Kõnealuse seiga arvessevõtmisel seondub elukoht maal linnaga võrreldes 16 protsenti suurema hiline mistõenäosusega, mida perekonnaseisumetini jõudmiseks tarvitavat vahemaad arvestades võis eeldada ning mida on täheldatud ka mujal, kus vastavat analüüsi on tehtud [Emery 1990; Finlay 1980]. Igati mõistetav on samuti sünni tavapärasest varasem registreerimine lapse surma korral, kuivõrd surmajuht tuli registreerida hiljemalt kolme päeva jooksul. Kehtinud protseduuri kohaselt registreeriti samal ajal ka lapse sünd, kui seda varem polnud jõutud teha. Mitmikute sünni puhul võib vastupidiselt täheldada hiline misriski kasvu ligikaudu kümnendiku võrra, kuid taoliste sündide suhteliselt väikese arvu tõttu ei küüni kõnealune erisus statistilise olulisuspiirini.

Sesoonse teguri nimetamisväärsset mõju sünniregistreerimise ajastusele mudelarvutuses tuvastada ei õnnestunud, mis on kaasaegse ühiskonna puhul loomulik. Katsetatud operatsionaliseeringutest osutab sellele talvel — Eesti oludes kõige karmimate loodustingimustega aastaajal — toimunud registreerimiste täielik mitteeristumine aasta ülejäänud kuudel asetleidnud sündidest.

Märkimisväärselt tugeva mõju poolest tõuseb analüüsi hõlmatud asjaolude ringist esile ema abieluseis. Nõnda on abielusündidega võrreldes registreerimisega hiline mis tõe n ä osus vallassünni puhul lihtmudel is üle kahe korra kõrgem. Liitmudel is suureneb vastav suhtrisk kolme korra ni, ületades mistahes teise vaatluse all oleva tunnuse mõju. Ilmselt võib vallasemade sagedasemat registreerimisega hiline mist seletada kahe üksteist täiendava asjaoluga. Ühelt poolt osutub abielumees sageli sünni registreerijaks ajal, mil naine on hõivatud värske ilmakodaniku eest hoolitsemisega. Teisalt on ühiskond käsitlenud vallassündi kui normipärasest h älbivat olukorda, eriti traditsioonilise rahvastikutaa ste tingimusi s, kus vallassünnid moodustasid väga väikese osa kõigist sünnijuhtudest [Palli 1988]. Kuigi teostuvusuuringuga hõlmatud perioodiks oli situatsioon teisenenud, ei tohiks sotsiaalse ümbruse taunivat suhtumist allahinnata. Sellisel taustal võib mõista üksikemade abielunaistega võrreldes väiksemat agarust sünni registreerimisel. Huvitav on lisada, et samasuunaline ja kõigis mudelite statistiliselt oluline mõju gradient iseloomustab ka vanemate eraldi elamist, milline tunnus oli rakendatav abielusündide puhul. Andmekvaliteedi seisukohalt kinnitab osundatud tulemus varasemas püstitatud väidet, et sissekirjutusel põhinemisele vaatamata omab see teostuvusuuringu käigus uusloodud tunnus iseseisvat analüütilist väärtust.

Vanemate põhitegevust ja ametit kajastavatest tunnustest osutus enamik samuti statistiliselt oluliseks. Mittetöötavate, tüüpiliselt koduste emadega võrreldes iseloomustas töölkäivaid naiti lihtmudel is 1.5 korda suurem tõenäosus sünni registreerimisega hiline da, teiste tunnuste arvestamisel kasvas nimetatud erisus 1.9 korra ni. Arvatavalt annab see tunnistust tihedast ajakonkurentsist, eriti arvestades tõsiasja, et tollane seadusandlus käskis naitel juba neli nädalat pärast sünnitust tööle naasta⁵⁷. Kui kodus ootas mõnenädalane beebi, jäi paratamatult aega perekonnaseisumetniku juurde jõudmiseks väheks. Töölkäivate naitel hulgas toetab samalaadset oletust ametierisuse suund, mille kohaselt juhi- või spetsialistiametis naitel kippusid oma sünni registreerimiseks antud piiraga ligi kahe viiendiku võrra sagedamini ületama. Kuivõrd meeste tööhoive tase ulatub andmestikus pea saja protsendini, pole põhitegevusega seonduval erisusel põhjust isade puhul peatuda. Ametitunnuse suhtriski gradient on meestel naiteltega küllalt sarnane.

Sünniregistreerimise põlisuserisus, mida on operatsionaliseeritud rahvustunnuse alusel, naitab välispäritolu rahvastiku väiksemat hoolikust seatud tähtajast kinnipidamisel. Oluline on märkida, et asjakohane suhtrisk on liht- ja liitmudel is praktiliselt ühesugune, mis annab tunnistust põlisuserisuse rippumastusest põlis- ja välispäritolu rahvastiku koostise ulatuslikust lahknevusest. Arvestades naitel hoopis madalamat linnastumisastet, oleks struktuuritegurist lähtudes võinud eeldada sagedasemat sünniregistreerimisega hiline mist hoopis põlisrahva hulgas. Hiline mist paistab lisaks soodustavat ka ema ja isa kuulumine eri rahvusse, kuid tunnuste koostmõju arvestamisel liitmudel is taandub vastav erisus allapoole statistilist olulisuspiiri. Põlisuse rahvastikuarengulist fundamentaalsust teades ei ole üllatav, et kummagi osarahvastiku jaoks eraldi teostatud mudelarvutus naitab mitte ainult suhtriski taseme süstemaatilist erisust, vaid mitme tunnuse puhul ka gradiendi suuna lahknevust. Naitelks on maarahvastiku sagedasema hiline mis e kandjaks välispäritolu rahvastik, põlisrahva hulgas on maainimesed sünni registreerimisel linlastest pigem täpsemad. Segarahvuskoo selu korrektsust alandav mõju avaldub seevastu üksnes põlisrahvastikus,

⁵⁷ Esimene samm töö ja laste sünni parema ühitamise suunas võeti NLiidus ette 1956 aastal, kui Hrushtsovi poolt läbiviidud reformide osana seati sisse õigus 16-nädalasele tasulisele rasedus- ja sünnituspuhkusele (8 nädalat enne ja 8 nädalat pärast sünnitust), millele võis töökohta ja töösthaazhi pidevust kaotamata lisada veel kolmekuulise tasustamata lapsehoolduspuhkuse [Põldma 1995].

sisserännanute hulgas nimetatud asjaolu registreerimist ei diferentseeri. Erisuse suuna lahknevust võib täheldada ka mitmiksünni ja ema ameti osas. Metodoloogilisest seisukohast kinnitab läbiviidud tehnilise kallakuga analüüs Eesti rahvastikuarengu üldkäsitlustes selgunud põlisrahva ja sisserännanute paralleelkäsitluse nõuet — kahe osarahvastiku võrreldava arvukuse tõttu esitavad kogurahvastiku näitardvud kahe erineva, sageli vastanduva mustri mehhaanilist summat [UNECE 2000; Katus, Puur, Sakkeus 2002].

Tabel 4 esitab mudelarvutuse tulemused surnultsündide registreerimise kohta, kuid elussündidega võrreldes pea sada korda väiksema juhtude arvu tõttu ei küüni need reeglina statistilise olulisuspiirini. Ajastuserisuste analüüsi tulemusi kokku võttes võib tõdeda sünniregistreerimise küllalt mitmeplaaniilist diferentseerumist rahvastikutunnuste lõikes: olulised erisused ilmneseid ligi pooltel kahekümnest mudelisse lülitatud dihhotoomsest argumenttunnusest. Teisalt jääb aga keskmine registreerimisega hiline mine kõigil nimetatud juhtudel mõne päeva piiresse ega avalda mingit märkimisväärsset mõju kogutud andmete täpsusele. Registreerimiskõvera eelmise alaosa lõpul viidatud teisenemine tõstatab edaspidiseks uurimiseks küsimuse, kuivõrd püsivad on olnud täheldatud rühmaerisused ajas. Lisaks hilinejate käsitlusele vääriks sündmuslooliste elulemusmudelite abil selgitamist, millised rahvastikurühmad kandsid 1950 aastatel eksisteerinud ning järgnenud kümnendil kadunud varase sünniregistreerimise malli.

Tabel 4. *Surnultsünni registreerimisaja diferentsatsioon (suhtrisk)*

	Kogurahvastik		Põlisrahvastik		Välispäritolu rahvastik	
	bruto	neto	bruto	neto	bruto	neto
Ema vanus						
15-19	2.14	2.19	3.51	3.43	0.96	0.96
20-24	0.81	0.96	1.21	1.27	0.53	0.73
25-29	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
30-34	1.06	1.06	1.45	1.3	0.8	0.81
35-39	1.2	1.13	1.54	1.35	1.01	1.13
40+	1.25	1.33	1.19	1.01	2.41	2.24
Sünnijärjestus						
Esmassünd	0.83	0.89	1.02	0.84	0.68	0.97
Teisessünd	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Kolmandassünd	1.26	1.3	1.17	1.09	1.43	1.4
Neljandasünd	1.6	1.66	2.44*	2.45	0.85	0.67
Põlisus						
Põlis	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Välispäritolu	1.25	1	0	0	0	0
Elukohatüüp						
Linn	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maa	0.94	0.84	1.05	0.88	1.01	1.1
Sünniliik						
Üksiksünd	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Mitmiksünd	2.26**	1.48	1.42	1.28	3.33**	1.96*
Aastaaeg						
Talv	1.52*	1.1	1.39	1.05	1.65	1.44
Muu	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Ema põhitegevus						
Töötav	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Mittetöötav	1.11	1.14	0.86	1.33	1.41	0.95
Ema amet						
Valgekrae	0.78	1.57	0.97	1.57	0.58	1.19
Sinikrae	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Abielusünd						
Jah	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Ei	1.69**	2.23*	1.64	1.44	1.68	2.63*
Vanemate elukoht						
Sama	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Erinev	1.04	0.86	1.68	0.85	0.54	0.77
Segarahvussünd						
Jah	1.48	1.48	1.4	0.88	1.45	1.37
Ei	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Isa põhitegevus						
Töötav	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Mittetöötav	1.1	0.92	1.78	1.79	0.43	0.28
Isa amet						
Valgekrae	0.45*	0.44**	0.47	0.55	0.43	0.36
Sinikrae	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
**p<0.01, *p<0.05						

5.3. Aktiteabe tunnustäielikkus

Kolmandaks sünniandmestiku kvaliteedianalüüsil käsitlemist leidnud küsimusringiks on andmestiku täielikkus registreerimisega hõlmatud tunnuskomplekti lõikes. Sisuliselt tegeleb kõnealune suund olukorraga, kus perekonnaseisuametnik on mingil põhjusel jätnud nõutud informatsiooni sünniaktile kandmata või on märkinud selle ebatäpselt, mis ei võimalda teavet analüüsil kasutada. Loodud andmestikus kajastuvad taolised olukorrad “teadmata” kategooria kujul. Andmekogumi kui terviku hindamisel ei tohi tunnustäielikkuse teabekadu alahinnata, sest isegi üksiktunnuste lõikes suhteliselt madal kaomäär võib tunnuste kombineerimisel kumuleeruda ning analüüsijärgus kasutatavat teabehulka märkimisväärselt kahandada.

5.3.1. Täitmispuuete levimus

Sünniandmestiku tunnustäielikkust on järgnevas käsitletud kahel üksteist täiendaval viisil. Esiteks on võrreldud “teadmata” vastuste esinemissagedust üksiktunnuste kaupa ning summeeritult kogu registreerimislehe ulatuses, selgitamaks andmestiku seismist ühtlust ja leidmaks ebatäpsuste võimalikud koondumiskohad. Teiseks on summaarset kaomäära vaagitud rahvastikurühmiti, mis heidab täiendavat valgust teabe puudumist põhjustanud asjaoludele. Tunnustäielikkuse hindamisest on kõrvale jäetud nimesid ning akti puudutav informatsioon, mida pole võimalik rahvastikuprotsessi iseloomustamisel kasutada. Esimest vaatenurka tulemused on koondatud tabelisse 5.

Esitatud lühidalt kokku võttes võib sünniandmestiku tunnustäielikkust hinnata väga kõrgeks. Teabekadu puudub käsitlusse lülitatud tunnusest täielikult viiel, mille hulka kuuluvad sünni registreerimisaeg ja lapse sünniaeg (kumbki koosneb omakorda kolmest osatunnusest), lapse sugu, sünni liik (elus- või surnultsünd) ja sünnikoht (rajooni või linnasula täpsusega). Siinkohal tuleb muidugi tähele panna, et tegelikkuses ei pruugi kõnealused tunnused siiski absoluutselt õiged olla, eelkõige puudutab see leidlapse, kelle sünniaega ning -kohta pole mitte alati olnud võimalik täiesti täpselt kindlaks määrata. Sünniaktide märkuse lahtrisse tehtud kannete põhjal otsustades registreeriti 1953–1954 aastal kokku kakskümmend kolm leidlapse sündi, mis suhtarvuliselt moodustab 0.05 protsenti kõigist sünnijuhtudest. Nagu eespool mainitud, oli taolisel moel vanemate poolt hüljatud laste saatus väga karm: kõnealusest kahest tosinast kümnel juhul on leidlaps registreeritud surnultsünnina, kolmeteistkümnest elussünnina registreeritud leidlastest on aga kaheksa sünniakti koostamise ajaks surnud. Piirkondlikult on üle nelja viiendiku kõigist leidlastest registreeritud Tallinnas, mis viitab lapsehülgamise ilmselgele seosele (suur)linnaoludega. Kuivõrd enamikul juhtudel pole leidlaste puhul vanemaid kindlaks teha õnnestunud, tasub sellelaadiliste sündmuste arvu tunnustäielikkuse hindamisel meeles pidada.

Muudest sündi iseloomustavatest tunnustest puudus sünnikordsuse teave kahekümne ühel juhul, mis kõik kuulusid leidlaste hulka. Kahe leidlapse puhul oli perekonnaseisuametnik asjakohase informatsiooni siiski akti kandnud: ühel juhul on õnnestunud ema isik tegelikult kindlaks teha, teise puhul võib oletada, et kande tegemisel lähtus ametnik tõenäolisest seisukorrast (mitmikute osakaal sündide hulgas moodustab vähem kui kaks protsenti). Seitsme ema iseloomustava tunnuste — sünnitatud ja elus olevate laste arv, ema rahvus, vanus, alaline elukoht (linn või rajoon), tavategevus ja amet — puhul liigub märkimata vastuste arv tüüpiliselt kolme-neljakümne piirimail. Suhtarvuliselt piirdub puuduliku informatsiooniga kirjade osakaal protsendikümnendikuga, kusjuures pool sellest langeb mainitud leidlaste arvele.

Rohkem teavet napib ema elukoha omavalitsuse kohta, mille puhul puudulike vastuste hulk küünib koos leidlastega saja kahekümne juhuni (0.3 protsenti). Kõnealuste kirjade ülevaatus osutas, et enamasti on vaegteabe põhjuseks mitte elukoha märkimatajätmine vaid üleskirjutuse viis — külanõukogu nime asemel on perekonnaseisuametnik viidanud majandi maakasutusele või külale, mida haldusjaotuse teatmematerjalidest tuvastada ei õnnestunud. Suhteliselt harva on madalama taseme haldusüksuse nimetus lihtsalt ära jäänud. Üksikjuhtudel on tegemist olnud ka kindla elukohata emaga, kelle asupaigast sünni registreerinud abikaasa/sugulasel selge arusaamine puudus, mõnel korral on ametnik eksikombel ka ema lahtrisse teistkordselt isa andmed kirjutanud.

Tabel 5. Täitmispuuete levimus tunnuseti

	n	%
Sünni registreerimispäev	0	0.00
Sünni registreerimiskuu	0	0.00
Sünni registreerimisaasta	0	0.00
Lapse sugu	0	0.00
Lapse sünnipäev	0	0.00
Lapse sünnikuu	0	0.00
Lapse sünnikoht	109	0.26
Sünniliik: elus- või surnultsünd	0	0.00
Sünniliik: üksik või mitmiksünd	21	0.05
Sünnitatud laste arv	36	0.09
Elusolevate laste arv	39	0.09
Ema vanus	37	0.09
Ema rahvus	40	0.09
Ema põhitegevus	30	0.07
Ema amet*	2	0.01
Ema elukoht	123	0.29
Isa vanus	24	0.07
Isa rahvus	3	0.01
Isa põhitegevus	489	1.43
Isa amet*	3	0.01
Isa elukoht	589	1.72

V.a. kodeerimisprobleemid

osundatud puudusele vaatamata väärtuslikku ja seni teaduskasutusele kättesaamatut informatsiooni Eesti rahvastikupõlvkondade sotsiaalse päritolu kohta.

Isade puhul võtab juuresolev tabel arvesse vaid abielusünde, mille puhul isa andmed on sünniaktile märgitud. Vahepõike korras olgu nimetatud, et aastatel 1953-1954 moodustasid abielusünnid neli viiendikku registreeritud sündide koguarvust. Osundatud tingimuse tõttu ei kajastu isasid iseloomustavates tunnustes ka leidlaste sünnikirjetega seondud teabevaegus, emadega parema võrreldavuse saavutamiseks võib kõnealused 23 juhtu isade näitarvudele muidugi mõttes juurde lisada. Emadega võrreldes hakkab isatunnuste juures üldmuljena silma ühelt poolt tublisti suurem variatsioon puuduvate vastuste sageduses, teisalt aga ulatub veamäära maksimum üksiktunnuste lõikes kõrgemale. Viiest isa iseloomustavast tunnusest — rahvus, vanus, alaline elukoht, tavategevus ja amet — on kõige paremini täidetud rahvus ja vanus. Isa rahvus on jäänud märkimata vaid kolmel, vanus vastavalt kahel tosinal sünniaktil. Hoopis teises suurusjärgus on isa elukohta (linna/rajooni täpsus) ja tegevusala puuduvate vastuste arv, mis läheneb poolele tuhandele ehk suhtväljenduses 1.4 protsendile. Kõnealuste kirjete lähem vaatlus selgitas, et elukoha ja tegevusala mittemärkimine peegeldab olukorda, kus lapse ema on ametlikult abielus, kuid tegelikkuses mees pere juurest lahkunud või surnud. Rohkem kui poolesajal on hiljem lapse isaks vormistatud seadusliku abikaasa asemel teine mees. Ametitunnuste puhul on põhiprobleem sama kui naiste puhul, kuid meeste erineva ametistruktuuri tõttu pole selle mõju nii suure ulatusega, näiteks täpsustamata spetsialiteediga lihttööliseks (kood 900) on liigitatud kolm protsenti töötavatest isadest.

5.3.2. Täitmispuuete kordsus ja diferentsatsioon

Üksiktunnustes täheldatud kaomäära kõrval pööras analüüs tähelepanu ka märkimata vastuste kordusele ning täitmispuuduste üldisele levimusele sünniaktides. Analüütilisest vaatenurgast võib selles osas esineda kaks erinevat situatsiooni. Vigade koondumisel ei ületa puudustega aktide üldarv oluliselt üksiktunnuste juures täheldatud veamäära maksimumi, samal ajal esineb täitmispuudustega kirjetes hulgaliselt mitmekordseid vigu. Vigade hajumisel ületab vähemalt ühe puudusega kirjete arv oluliselt üksiktunnuste juures täheldava veamäära ning täitmispuuduste kordumist ühes ja samas kirjes tuleb ette suhteliselt harva. Andmekvaliteedi seisukohalt viitab vigade tugev koondumine mingite süstemaatilisi täitmispuudusi põhjustanud olukordade olemasolule, hajumine aga osutab pigem juhuslike tegurite prevaleerimisele. Andmestiku kasutusväärtuse seisukohalt võib viimast situatsiooni pidada keskeltläbi vähem probleemseks, kuid koondumusest-hajumusest enam määrab andmekvaliteeti siiski vigade üldine esinemissagedus.

Ameti puhul näitab juuresolev tabel märkimata vastuste arvaks ainult kaks, kuid sellest ei tule järeldada nimetatud tunnuse täielikku veatust. Põhiprobleem seisneb antud juhul kirjapandud ametinimetuste ebapiisavas täpsuses, mis ei võimalda määratleda isikute täpset kuuluvust rahvus-vahelise liigituse kolmanda tasandi alarühmadesse. Eelkõige ilmneb taoline raskus töölismetite puhul, kus aktikanne piirdub lakoonilise märkiga “tööline” või “lihttööline”. Tulemusena on 7.7 protsenti töölkäivatest emadest kodeeritud täpsustamata spetsialiteediga liht-tööliseks (kood 900), 10.9 protsenti tööstuse lihttööliseks (kood 932) ning 15.9 protsenti põllumajanduse, metsanduse või kalanduse liht-tööliseks (kood 921). Koosvõetuna langeb nende kolme rühma arvele enam kui kolmandik kogu andmestikus esindatud naistööjõust, mis arvatavalt kätkeb endas puudulikust märkimisviisist johtuvat ülehinnangut. Teisalt pakub kaasaegseid kodeeringuid järgiv ametiandmestik

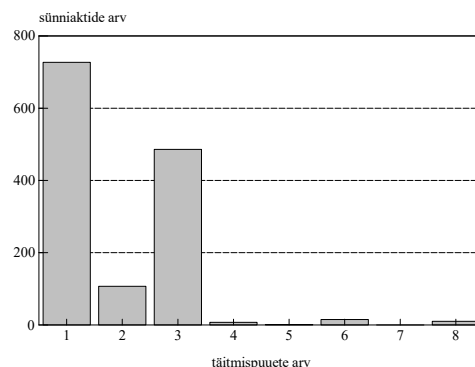
Märkimata vastuste arvu summeerimine andis vähemalt ühe täitmispuudega aktide koguarvuks 1353, mis suhtväljenduses moodustab 3.2 protsenti aastate 1953-1954 sünniaktidest⁵⁸. Võrdluseks võib lisada, et Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi raames tehtud tööd andsid täitmispuudega aktide määraks loendusvahemiku 1959-1970 sündidel keskmiselt 1.6 protsenti. Hüpoteesi korras nimetatud erisust ekstrapoleerides võib oletada täitmispuuete mõnevõrra laiemat levimust neljakümnendate aastate teisel poolel, tingituna Eesti sovetiseerimisega kaasas käinud ühiskonnaolude turbulentsist.

Täitmispuuduste kordsuse aspektist jaguneb see hulk kaheks ligilähedaselt ühesuuru-seks osaks. Veidi enam kui pooltel juhtudel (53.7 protsenti) on jäänud märkimata parasjagu üks tunnus, korduvat tunnuste vaegmärkimist tuli ette 46.3 protsenti täitmispuudega sünniakti juures. Vigade arvu jaotust vaadates torkab selgesti silma jaotuse ebaühtlus — vigade kordsus ei vähene lineaarselt, vaid ilmutab koondumistendentsi teatud sageduste ümber. Nõnda on kahe täitmis-puudega sünniakte pisut üle saja, kolme märkimata vastusega akte leidub aga ligi viis korda rohkem, mis moodustab 35.9 protsenti täitmispuudega aktide arvust. Huvitav on lisada, et nimetatud rühma arvele langeb ühtlasi enam kui pool kõigist sünniaktides loendatud konkreetse tunnuse täitmispuudest. Nagu lugeja juba arvata vasti mõistis, seisavad kõnealuse koondumispunkti taga eespool viidatud probleemid isa elukoha ja põhitegevuse märkimisel.

Suurema arvu täitmispuuete suunas liikudes langeb vaegtäidetud aktide arv hüppeliselt, nelja või enama tunnuse täitmatajäämist tuli ette vaid 33 juhul. Oluline on tähele panna, et ka nimetatud kogumi pole tegu vigade arvu monotoonse vähenemisega kõrgema sageduse suunas, vaid koondumisega kuue vea ümber (n=25). Arusaadavalt moodustavad selle erakordselt vearohke rühma tuumiku leidlaste sünid ja neile sarnased olukorrad, kus ema on enne sünni registreerimist lapse juurest lahkunud. Tulemust üldistades võib tõdeda nii vigade koondumis- kui ka hajumistendentsi toimimist. Maksimaalse koondumise korral oleks täitmispuudega sünniaktide arvuks võinud eeldada seitse ja poolsada, maksimaalne hajuvus oleks tähendanud umbkaudu kaht ja poolt tuhandet üksiku märkimata tunnusega akti. Tegelik täitmispuudega sünniaktide arv (n=1353) asub parasjagu osundatud miinimumi ja maksimumi vahepeal, mis annab tunnistust kummagi tendentsi vastastikusest tasakaalustamisest.

Joonis 21

*Täitmispuudega sünniaktide arv
1953/1954*

⁵⁸ Selguse huvides on osundatud arvestusest kõrvale jäetud ametitunnuse sedalaadi ebatäpsused, mis ei välistanud ametiala kodeerimist, kuigi piirasid selle täpsust.

Tabel 6. Täitmispuute levimus rahvastikurühmiti

	n	%
Lapse sugu		
Poiss	723	3.31
Tydruk	630	3.09
Sünniliik: üksik või mitmiksünd		
Üksik	1289	3.14
Kaksik	43	3.60
Kolmik	0	0.00
Sünniliik: elus- või surnultsünd		
Elussünd	1304	3.14
Surnultsünd	49	7.37
Sünnijärjestus		
1	596	3.28
2	392	3.13
3	160	2.79
4+	169	2.91
Põlisus		
Põlis	624	2.44
Välispäritolu	729	4.38
Elukohatüüp		
Linn	775	3.14
Maa	573	3.28
Ema vanus		
15-19	49	3.59
20-24	418	3.38
25-29	458	3.19
30-34	225	2.66
35-39	116	3.09
40-44	46	2.69
45-49	1	0.64
Ema perekonnaseis		
Abielus	1292	3.80
Mitteabielus	61	0.74
Leidlaps		
Ei	1330	3.15
Jah	23	100.00
Lapse surm		
Ei	1309	3.14
Jah	44	7.30

rahvastiku puhul on asjakohane näitarv üle 1.7 korra kõrgem. Registreerimisega hilinevise analüüsil selgunud samasuunaline ning ligikaudu sama suurusega vahe osutab sünniregistreerimise süstemaatilisele põliserisusele, kuivõrd registreerimisvõrgu kättesaadavus on kummagi osarahvastiku jaoks olnud ühesugune. Vanuseti kohtab vaegtäitmist keskmisest veidi sagedamini alla 20-aastaselt sünnitanud noortel naistel. Sünnijärjekorra lõikes haakub eelnevaga täitmispuudega aktide kõrgem suhtarv esmassündidel ning langus kolmandas- ja neljandassündide suunas. Töölkäivate ja koduste emade sünniaktide täitmisvõime osutus väga sarnaseks, ametirühmiti paistavad kõige korralikumalt täidetud aktidega silma spetsialistiametis hõivatud emad (rahvusvahelise ametiliigituse teine pearühm).

Isa iseloomustavate tunnuste puhul on üldine muster põhijoontes samasugune. Isa kuulumisel põlisrahvastiku hulka jääb täitmispuudega sünniaktide suhtarv 2.8 protsendi piirimaile, välispäritolu rahvastiku puhul küünib vastav näitarv 5.2 protsendini. Täitmispuudega aktide suhteliselt sage esinemine mittetöötavatel isadel on kantud eelkõige ajateenijate ja kinnipeetavate panusest, kelle puhul tüüpiliselt elukohatunnus on sageli täitmata jäänud. Sisulisest vaatenurgast ei pruugi seda iseenesest probleemiks arvata, sest mõlemat rühma võib käsitleda omamoodi eksterritoriaalse rahvastikuna. Vanusrühmiti ilmneb keskmisest kehvem täidetud 15-19 või 20-24 aasta vanuses isaks saanutel, mis peegeldab ajateenijate koondumist asjaomastesse vanusrühmadesse.

Tähtsat ebaühtlusele vaatamata võib sünniaktide tunnustäielikkusele anda hea hinnangu, mis tunnistab registreerimisvõrgu korrapärase toimimist. Täitmispuudega aktide osakaal ei sea andmestiku analüütilisele rakendusele märkimisväärsed piiranguid üksiktunnuste ega olulisemate rahvastikurühmade lõikes.

Tabel 6 esitab täitmispuudega sünniaktide suhtarvu olulisemate andmes-tikus sisalduvate rahvastiku-tunnuste lõikes. Last iseloomus-tavate tunnuste osas ilmneb kõige suurem erisus elus- ja surnultsündide vahel. Surnult-sündide puhul on täitmispuude esinemissagedus olnud üle kahe korra kõrgem, ulatudes 7.4 protsendini. Osaliselt johtub probleemide sagedasem esine-mine leidlaste kõrge-nenud esin-datusest surnultsündide hulgas (üle kahe viiendiku leidllastest on registreeritud surnultsün-nina), kuid ka pärast leidlaste kõrvalejätmist küünib täitmis-puute esinemissagedus surnult-sündidel kuue protsendini. Võib oletada, et kehvema täidetuse teiseks võimalikuks põhjuseks on surnultsünni varane regist-reerimiskohustus, mida on tavapärast harvemini saanud täita lapse ema. Taolise hüpoteesi testimine sobib näiteks situatsioonis, kus võiks tarvis minna informatsiooni teadaandja isiku kohta. Mitmiksünni ja poisslapse korral esineb sünni-akti vaegtäidetust mõnevõrra sagedamini kui üksiksündidel ja tüdrukutel, erisumäär piirdub mõlemal juhul siiski protsendikümnendikega.

Ema iseloomustavatest tunnustest teeb kõige suurema vahe põlisus, mida on lähendatud rahvuse kaudu. Põlisrahvastikus piirdub täitmispuudega kirjade arv keskmiselt 2.4 protsendiga, välispäritolu

- Ametite klassifikaator* (1999). Tallinn, Sotsiaalministeerium.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1986). Infant mortality in the Soviet Union: regional differences and measurement issues. *Population and Development Review*, vol.12, no.4, pp.705-738.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1989). The changing shape of Soviet mortality 1958-1985: an evaluation of old and new evidence. *Population Studies*, vol.43, no.2, pp.243-265.
- Anderson, Barbara, Kalev Katus, Brian Silver (1994). Developments and prospects for population statistics in the countries of the former Soviet Union. *Population Index*, vol.60, no.1, pp.4-20.
- Andreev, Evgeni, Leonid Darski, Tatiana Harkova (1993). *Naselenie Sovetskogo Sojuza 1922-1991*. Moskva, Nauka.
- Andreev, Evgeni, Leonid Darski, Tatiana Harkova (1998). *Demografitsheskaja istoria Rossii 1927-1959*. Moskva, Informatika.
- Andresen, Andres (1998). 1686 aasta Rootsi kirikuseadus Eesti- ja Liivimaa õiguskorralduses. *Ajalooline Ajakiri*, nr.3(102), lk.65-75.
- Angelus, Oskar (1937). *(Koost) Siseministri juhtnõõrid perekonnaseisu seaduse kohta*. Tallinn, Siseministeerium.
- Attané, Isabelle. (2001). Chinese fertility on the eve of the 21st century: fact and uncertainty. *Population: an English Selection*, vol.13, no.2, pp.71-100.
- Bhat, P. (1998). Demographic estimates for post-independence India: a new integration. *Demography India*, vol.27, no.1, pp.23-57.
- Coale, Ansley, Susan Watkins (1986). *(Eds) The decline of fertility in Europe*. Princeton, Princeton University Press.
- Coale Ansley, Judith Banister (1994). Five decades of missing females in China. *Demography*, vol.31, no.3, pp.459-79.
- Courbin, Catherine, Godelieve Masuy-Stroobant (1993). *Are live and stillbirth comparable all over Europe?* WP No.170. Louvain La-Neuve, UCL, Institute of Demography.
- Cesano, Giuseppe (1999). Who is working in Europe? *D.Kaa, H.Leridon, G.Gesano, M.Okólski (Eds) European populations. Unity in diversity*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, pp.77-140.
- Das Gupta M., P. Bhat (1997). Fertility decline and increased manifestation of sex bias in India. *Population Studies*, vol.51, no.3, pp.307-315.
- Dmitrieva, R., E. Andreev (1986). Statistitsheskoje nabljudenie v demografii: etapi razvitia i perspektivõ. *Metodõ issledovania. Demografia: problemõ i perspektivõ*. Moskva, Mõsl.
- Durand, John (1975). *Labour force and development*. Princeton, Princeton University Press.
- Dykstra, Pearl, Leo van Wissen (1999). *(Eds) Population issues. an interdistiplinary focus*. Dordrecht, Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- EKDK (1995). *Eesti Pere- ja Sündimusuuring. Standardtabelid*. RU sari C, nr.6. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1998). *Estonian 1959 Census: feasibility study for databank organisation and analysis programme*. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1999). *Eesti Pere- ja Sündimusuuring. Meesküsitluse metodoloogiaülevaade*. RU sari A, nr.40. Tallinn, EKDK.
- Emery, George (1990). Incomplete registration of births in civil systems: the example of Ontario, Canada 1900-1960. *Historical Methods*, vol.23, no.1, pp.5-21.
- ENSV Kohtuministeerium (1953-1954). *Eesti NSV seaduste, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste ning Eesti NSV valitsuse määruste kronoloogiline kogu*. 1-3.kd. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus.
- ENSV PSAB (1957a). *Juhend perekonnaseisuaktide registreerimise korra kohta linnade ja rajoonide perekonnaseisuaktide büroodes*. Tallinn, Eesti NSV Vabariiklik Perekonnaseisuaktide Büroo.
- ENSV PSAB (1957b). *Juhend perekonnaseisuaktide registreerimise korra kohta linnade, külade ja alevite töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteedes*. Tallinn, Eesti NSV Vabariiklik Perekonnaseisuaktide Büroo.

-
- ENSV PSAB (1971). *Perekonnaseisaktide registreerimise eeskirjad*. Tallinn, Eesti NSV Vabariiklik Perekonnaseisuaktide Büroo.
- ENSV PSAB (1986). Tallinn, Eesti NSV Justiitministeeriumi Vabariiklik Perekonnaseisuvalitsus.
- ENSV Teataja (1940a). Perekonnaseisuametnikkude-vaimulikkude ja nende perekondade pensionikapitali kaotamise seadlus. *ENSV Teataja*, nr.15, art.157.
- ENSV Teataja (1940b). ENSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Vene NFSV abielu, perekonna ja eestkoste seaduste koodeksi, Vene NFSV tsiviilprotsessi koodeksi ja Vene NFSV kriminaalprotsessi koodeksi kehtimapaneku kohta. *ENSV Teataja*, nr.73, art.1007.
- ENSV Teataja (1945). Eesti NSV riigipiiri muutmise kohta. *ENSV Teataja*, nr.5, art.59.
- ENSV Teataja (1946). Perekonnaseisuaktide registreerimise korrastamise kohta. *ENSV Teataja*, nr.31, art.258.
- ENSV Teataja (1947). Eesti NSV koha- ja isikunimedede transkriptsiooni aluste ja kirjutusviisi kohta eesti ja vene keeles. *ENSV Teataja*, nr.11, art.100.
- ENSV Teataja (1949). Eesti NSV kodanike kohta perekonnaregistri pidamise lõpetamisest. *ENSV Teataja*, nr.9, art.53.
- ENSV Teataja (1976). Muudatuste tegemise kohta "Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeksis". *ENSV Teataja*, nr.21, art.200.
- ESK (1941-1943). *Eesti Statistika Kuukiri*. Tallinn.
- Festy, Patrick (1984). *Fertility in Western countries from 1870 to 1970*. Bangkok, United Nations.
- Finlay, Robert (1980). Distance to church and registration experience. *Local Population Studies*, vol.24, pp.26-40.
- Freijka, Tomas, William W. Kingkade, Kalev Katus, Gerard Calot, Jean-Paul Sardon (2001). *Contemporary cohort reproductive patterns in the Baltic states*. Paper to IUSSP XXIV General Conference, Salvador-Bahia.
- Goyer, Doreen, Gera Draaijer (1992). *Handbook of National Population Censuses. Europe*. New York, Greenwood Press.
- Gratshov, V. (1985). *Registratsija aktov grazhdanskogo sostojanija*. Moskva, Juriditsheskaja Literatura.
- Haller, P. (1886). *Biostatik der Stadt Narva nebst Vorstädten und Fabriken in den Jahren 1860-1885 mit einem Anhang über die Morbilität dersebst*. Tartu.
- Hart, Nicky (1998). Beyond infant mortality: gender and stillbirth in reproductive mortality before the twentieth century. *Population Studies*, vol.52, no.2, pp.215-229.
- Haug, Werner, Youssef Courbage, Paul Compton (1998-2000). (Eds) *The demographic characteristics of national minorities in certain European states*, vol.1-2. Strasbourg, Council of Europe.
- Haug, Werner, Youssef Courbage, Paul Compton (2002). (Eds) *Immigrant populations in Europe*. Strasbourg, Council of Europe.
- Husmanns, Ralf, Fahrad Mehran, Vijay Verma (1990). *Surveys of economically active population, employment, unemployment and underemployment*. Geneva, ILO.
- Henry, Louis (1980). *Techniques d'analyse en demographie historique*. Paris, France, Institut National d'Etudes Demographiques.
- Huebner, F. (1861). *Biostatik der Stadt Dorpat und ihrer Langemeinde in den Jahren 1834-1859*. Tartu.
- Hyrenius, Hannes (1942). *Estlands svenskarna*. Lund.
- ILO (1988). *Current international recommendations on labour statistics*. Geneva, ILO.
- ILO (1990). *ISCO-88. International standard classification of occupations*. Geneva, ILO.
- James, W. (1998). Infertility treatment and multiple birth rates in Britain 1938-94. *Journal of Biosocial Science*, vol.30, no.1, pp.127-131.
- Janson, J. (1913). *Teoria statistiki*. 5-e izdanie. S-Peterburg, Izdanie Juriditsheskogo Kniznogo Magazina N.K.Martõnova.
- Jung-Stilling, F., W.Anders (1883-1885). *Ergebnisse der Baltischen volkszählung vom 29.december 1881*. Riga.
- Jordan, Paul (1886). *Die resultate der ehstländischen volkszählung vom 29 december 1881 in textlicher beleuchtung*. Reval.

-
- Karro, Helle, Mati Rahu, Kaja Gornoi, Aleks Baburin (1998). An Estonian medical birth registry 1992-1994: association of risk factors with perinatal mortality. *European Journal of Obstetrics, Gynecology, and Reproductive Biology*, vol.80, no.2, pp.151-156.
- Karro, Helle (1999). *Reproductive health and pregnancy outcome in Estonia*. Tartu, Tartu University Press.
- Kaspar, E. (1883). *Biostatik der Stadt Libau und ihrer Langemeinde in der Jahren 1834-1882*. Tartu.
- Katus, Kalev (1997). *Post-transitional cohort fertility: the case of Estonia*. RU series B, no.33. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev (2000). Long-term mortality trend in Baltic countries. *Trames*, vol.4, no.3 (Special Issue on Estonian Population), pp.231-256.
- Katus, Kalev (2001). Eesti rahvastiku areng Euroopa kontekstis. *M.Veiderma (Koost) Eestile mõeldes. Vabariigi Presidendi akadeemiline nõukogu 1994-2001*. Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk.35-49.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, nr.12, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev, Allan Puur (2003). (Eds) *Unity and diversity of population development: Baltic and South-Caucasian regions*. RU series D, no. 3. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma (2002). *Eesti põlvkondlik rahvastikuareng*. RU sari D, no. 2 Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma (2003). The demographic development of Ingerian national minority in Estonia. *Yearbook of Population Research in Finland*, vol.XXXIX, pp.141-170.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma (2004). *Eesti rahvastiku ühtlusarvutatud sünniandmed 1959-1970*. RU sari C, nr.16. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2000). Development of national minorities in Estonia. *W.Haug, Y.Courbage, P.Compton (Eds) The demographic characteristics of national minorities in certain European states*. Strasbourg, Council of Europe, pp.29-92.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2003). Immigrant population in Estonia. *W.Haug, P.Compton, Y.Courbage (Eds.). The demographic characteristics of immigrant populations*. Strasbourg: Council of Europe, pp. 131-192.
- Kluge, E. (1861). *Biostatik der Stadt Reval und ihres Landkirchsprengels für die Jahre 1834-1862*. Tallinn.
- Kullerkupp, Kai (2001). Family law in Estonia. *A.Bainham (Ed). The International Survey of Family Law*. Bristol: International Society for Family Law, pp. 95-110.
- Kurtshinski, M. (1934). *Statistika põhijooned. Teooria, tehnika ja ajalugu*. Tartu, Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus.
- Körber, Bernhard (1883). *Biostatik der im Dörptschen Kreise gelegenen Kirchpiele Ringen, Randen, Nüggen und Kawelecht in den Jahren 1860-1881*. Tartu.
- Laaman, Eduard (1964). *Eesti iseseisvuse sünnid*. Stockholm, Tryckeri AB Esto.
- Lam, David, Jeffrey Miron (1991). Seasonality of births in human populations. *Social Biology*. Vol.38, No.1-2, pp.51-78.
- Lam, David, Jeffrey Miron (1994). Global patterns of seasonal variations in human fertility. *Human Reproductive Ecology*. Annals of the New York Academy of Sciences, vol.709, pp.9-28.
- League of Nations (1925). *Report of the committee studying the definition of dead-birth*. Geneva, League of Nations Health Committee.
- League of Nations (1926). *The official vital statistics of the Scandinavian countries and the Baltic republics*. Geneva, League of Nations Health Organisation.
- Leridon, Henri (1999). The 'ethnic' variable as a statistical concept. *Population: An English Selection*, vol.11, pp.189-192.
- Lesthaeghe, Ron, Dirk van de Kaa (1986). Twee demografische transitities? *D.van de Kaa, R.Lesthaeghe (Eds) Bevolking: krimp en groei*. Deventer, Van Loghum Slaterus, pp.9-25.
- Ligi, Herbert (1971). *Talurahva arvu dünaamikast Eestis XVIII sajandil (adramaarevisjonide andmeil)*. Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Ligi, Herbert (1973). *Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal XVIII sajandil*. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihk 316.

-
- Ligi, Herbert (1976). *Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711-1816*. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihk 371.
- Matthews, Mervyn (1993). *The Passport Society: Controlling Movement in Russia and the USSR*. Boulder, Westview Press.
- Meslé, France, Jacques Vallin (2003). Mortalité et Causes de Décès en Ukraine au XXe Siecle. *Cahiers de l'INED*, no. 152. Paris, Institut National D'Études Démographiques.
- Mihhailovski, V. (1926). *Vsesojuznaja perepis naselenija 1926 goda*. Moskva, TsSU SSSR.
- Must, Aadu (2000). *Eestlaste perekonnaloo allikad*. Tartu, Kleio.
- NSVL SARK (1940). *Juhend perekonnaseisuaktide registreerimise korra kohta*. Tallinn, ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi Perekonnaseisuaktide osakond.
- NSVL SKV (1958). *Juhend 1959 aasta üleliidulise rahvaloenduse läbiviimise kohta*. Tallinn, NSVL Statistika Keskvalitsus.
- NSVL RSK (1988). *1989 aasta üleliidulise rahvaloenduse korraldamise ja loendusruumis elunevate isikute nimestike ning loenduslehtede täitmise juhend*. Tallinn, NSVL Statistikakomitee.
- Palli, Heldur (1973). Rõuge rahvas XVII sajandi teisel poolel. *Ajaloolise demograafia probleeme Eestis*. Tallinn, Valgus.
- Palli, Heldur (1984). *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685-1799)*. Tallinn, Valgus.
- Palli, Heldur (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Palli, Heldur (1995). *Eesti rahvastiku ajaloo allikad*. Tallinn.
- Puur, Allan (2000). *Female labour force participation during economic transition: the case of Estonia*. RU series B, no.44. Tallinn, EKDK.
- Puur, Allan (2000). *Female economic activity in Estonia: family related discontinuities across and within birth cohorts 1924-1973*. Paper to European Population Conference, Warsaw.
- Põldma, Asta (1995). *Sotsiaal- ja rahvastikupoliitika*. RU sari B, nr.26. Tallinn, EKDK.
- Rajandi, Edgar (1966). *Raamat nimestest*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Rajandi, Edgar, Helmut Tarand (1966). Perekonnanimestest ja nende uurimise ülesannetest. *Keel ja Kirjandus*, nr.4.
- Rajandi, Edgar, Helmut Tarand (1967). Meie perekonnanimeste liigitamisest ja seletamisest. *Keel ja Kirjandus*, nr.7.
- RK (1934). *Valitsusasutiste tegevus 1918-1934*. Tallinn, Riigikantsleil.
- Rootsmäe, Lemming (1987). *Nakkushaigused surma põhjustena Eestis*. Tallinn, Valgus.
- RSKB (1926). *Riigi Statistika Keskbüroo ringkiri perekonnaseisuametnikele 20.08.1926*.
- RSKB (1927). *Riigi Statistika Keskbüroo ringkiri perekonnaseisuametnikele 11.06.1926*.
- RSKB (1931). *Riigi Statistika Keskbüroo ringkiri perekonnaseisuametnikele 10.12.1931*.
- RSKB (1935). *Surmapõhjuste registreerimiskord ja rahvusvaheline surmapõhjuste nomenklatuur*. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo.
- RSKB (1938). *Riigi Statistika Keskbüroo ringkiri perekonnaseisuametnikele 14.10.1938*.
- RT (1922). Abielu seadus. *Riigi Teataja*, nr. 138, art. 88.
- RT (1925). Perekonnaseisu seadus. *Riigi Teataja*, nr. 191/192, art. 217.
- RT (1935). Võõrapäraste nimede kirjutamise määrus. *Riigi Teataja*, nr.15, art.144.
- Sakkeus, Luule (1996). Trends of international migration in Estonia. *T.Freijka (Ed) International migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*. New York and Geneva, United Nations, pp.57-67.
- Sakkeus, Luule (2000). Demographic behaviour patterns of immigrants and national minority of the same ethnic background: the case of Estonia. *Trames*, vol.4, no.3 (Special Issue on Estonian Population), pp.268-285.
- SCE (1867-1916). *Obzor Estlandskoi gubernii*. Reval.
- SCL (1863-1915). *Obzor Liflandskoi gubernii*. Riga.
- SCK (1860-1815). *Obzor Kurlanskoi gubernii*. Mitava.

-
- Shapiro, Sam, Joseph Schacter (1952). Birth registration completeness: United States 1950. *Public Health Reports*, vol.67, no.6.
- Shryock, Henry, Jacob Siegel (1980). *The methods and materials of demography*. Washington, D.C., Government Printing Office.
- Silver, Brian (1986). The ethnic and language dimensions in Russian and Soviet censuses. *R.Clem (Ed) Research guide to Russian and Soviet censuses*. Ithaca, Cornell University Press, pp.70-97.
- SM (1938). *Siseministri ringkiri linna- ja maavalitsustele 14.12.1938*.
- Sivushkov, E. (1990). Kontrolnije proverki polnoti i katshestva registratsii aktov grazhdanskogo sostojanija v 1937-1957. *Istoria naselenia SSSR 1920-1959*, v.3-5/1. Moskva, Informtsentr Goskomstata SSSR, c.183-199.
- Stalin, J. (1952). *Voprosõ leninisma*. Moskva, Gospolitizdat.
- Stephen, E. (2000). Demographic implications of reproductive technologies. *Population Research and Policy Review*, vol.19, no.4, pp.301-315.
- Stetshenko, S., I. Kozatshenko (1984). *Demografitsheskaja statistika*. Kiev, Vistsha shkola.
- Tas, R. (1994). Multiple births in the Netherlands 1900-1993. *Maandstatistiek van de Bevolking*, vol.42, no.2, pp.20-21.
- Teder, T. (1933). Leidlapse registreerimisest. *Eesti Politsei*, nr.4, lk 16-19.
- Teder, T. (1939). *Perekonnaseisuametniku käsiraamat*. Tallinn, Siseministeerium.
- Teitelbaum, Michael (1974). Births underregistration in the constituent counties of England and Wales: 1841-1910. *Population Studies*, vol.28, no.2, pp.329-343.
- Tellman, Alvi, Helle Karro, Viktoria Serkina (2003). *Eesti meditsiiniline sünniregister 1992-2002. Eesti abordiregister 1996-2002*. Tallinn, TAI.
- Tepp, Lembit (2004). Eesti statistikaasutused läbi aegade. *K.Katus, A.Puur, A.Põldma (koost) Eesti rahvastikuarengu aastaraamat*. Esimene väljaanne. Tallinn, EKDK. Ilmumas.
- TsSu SSSR (1929). *Estestvennoje dvizhenie naselenia SSSR za 1926.g.* Moskva, TsSu SSSR.
- TsSU Estonii (1975-1987). *Estestvennoe dvizhenie i migratsia naselenia Estonskoi SSR*. Tallinn.
- UN (1953). *Principles for a vital statistics system*. New York, United Nations.
- UN (1955). *Handbook of vital statistics methods*. New York, United Nations.
- UN (1956). *Methods of appraisal of quality of basic data for population estimates*. New York, United Nations.
- UN (1967). *Methods of estimating basic demographic measures from incomplete data. Manual IV*. New York, United Nations.
- UN (1969). *Methodology and evaluation of population registers and similar systems*. New York, United Nations.
- UN (1973). *Principles and recommendations for a vital statistics system*. New York, United Nations.
- UN (1985). *Handbook of vital statistics systems and methods. Volume II: Review of national practices*. New York, United Nations.
- UN (1991). *Handbook of vital statistics systems and methods. Volume I: Legal, organisational and technical aspects*. New York, United Nations.
- UN (1983). *Indirect techniques for demographic estimation. Manual X*. New York, United Nations.
- UNECE (2000). *Fertility and Family Surveys in countries of the ECE region. Standard country report. Estonia*. New York and Geneva, United Nations.
- UNICEF (1998). UNICEF on deficient birth registration in developing countries. *Population and Development Review*, vol.24, no.3, pp.659-664.
- Uuet, Liivi (2002). *Eesti haldusjaotus 20. sajandil*. Tallinn, EOÜ/Riigiarhiiv.
- Vahtre, Sulev (1973). *Eesti talurahvas hingeloenduste andmeil (1782-1858). Ajaloolis-demograafiline uurimus*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Van de Kaa, Dirk (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, vol.42, no.1, pp.1-59.
- Veskimägi, Kaljo-Olev (1996). *Nõukogude unelaadne elu*. Tallinn.
- Volkov, A. (1990). Perepis naselenia SSSR 1937 goda. Istoria i materjali. *Istoria statistiki*, v.3-5/2. Moskva, Informtsentr Goskomstata SSSR.

WHO (1950). *Report on the definition of stillbirth and abortion*. Geneva, World Health Organisation.

Lisa

Sünniteabe standardtabelite komplekt 1953